

NARODNE STRAŽE 1848—1849.

Josip Adamček

Nacionalne garde, stvorene prvi puta za vrijeme francuske revolucije, pojavile su se 1848. u svim evropskim zemljama koje su bile obuhvaćene revolucionarnim gibanjima. Po svojoj strukturi to su bile tipično revolucionarne vojne organizacije: stvarane su po teritorijalnom principu od civilnog stanovništva i obično na dobrovoljnoj osnovi; one nisu imale regularni oficirski kadar već su ih predvodili politički radnici, profesionalni revolucionari ili komandanti izdignuti iz naroda; bile su vojska barikada. Ali struktura tih jedinica činila ih je ipak revolucionarnima samo potencijalno. Njihova stvarna aktivnost ovisila je o društvenim snagama koje su u njima ostvarile svoj utjecaj. U nizu evropskih gradova (Pariz, Beč, Berlin) nacionalne garde odigrale su 1848. prvorazrednu ulogu u podizanju revolucija i obrani njihovih tekovina. Preko nacionalnih gardi ostvarivao je svoj utjecaj na politička zbivanja u pojedinim momentima i proletarijat.

Osnivanje nacionalnih gardi pod imenom »narodne straže« počelo je u Hrvatskoj odmah poslije martovske revolucije u Beču. Kasnije je njima pridavano značajno mjesto u okviru priprema za rat protiv Mađarske, a poseban značaj imale su i zato jer su bile jedine samostalne vojne formacije na teritoriju provincijalne Hrvatske. Oko tih jedinica činjene su razne političke kombinacije sve do njihovog rasformiranja u jesen 1849.

U odnosu prema narodnoj straži dolazilo je u Hrvatskoj do izražaja praktično držanje pojedinih staleža (razne kategorije plemstva, građanstvo i seljaci) prema nacionalnom pokretu uz istovremeno ispoljavanje i njihovih socijalnih interesa. Utjecaj raznih faktora na formiranje narodne straže unio je niz specifičnosti u strukturu vojne organizacije uopće: uz tu novu vojsku zadržane su i neke staleške formacije, posebne jedinice stvorene su u gradu a posebne na selu itd.

U ovom radu učinjen je pokušaj da se prikaže postanak, struktura i uloga narodnih straža samo u užoj Hrvatskoj (zagrebačka, križevačka i varaždinska županija). Ograničavanje na to područje ima svoje opravdanje u činjenici da je

ovdje bilo težište ratnih napora, pa i organiziranja narodnih straža. Osim štampe,¹ za ovaj rad upotrijebljeni su spisi Banskog vijeća, Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske županije, arhiv grada Zagreba, te neki podaci iz arhiva plemićke općine Turopolje i trgovišta Jastrebarsko.²

Narodne straže u Hrvatskoj nisu posebno obrađivane u literaturi. Njima su dosta pažnje posvetili Ljudevit Vukotinović³ i Ivan Perkovac⁴ u svojim memoarima. Prilično opširno prikazao je stvaranje narodnih straža i njihove vojne operacije R. Horvat⁵, ali osim niza netačnosti, njegov feljtonski prikaz Četrdesetosme iskrivljava događaje kroz prizmu nacionalne romantike. Preuveličavanje ratnih uspjeha i nacionalnog entuzijazma u Hrvatskoj karakteristično je za više napisa o Četrdesetosmoj sve do Prvog svjetskog rata. Tek je J. Matasović 1919. u knjizi »Do Ozore«, prikazujući sudjelovanje u Jelačićevom pohodu brodskih graničara, dao realnu sliku tog cijelog rata.⁶ Noviji radovi o revoluciji 1848. god. dotiču se narodnih straža samo uzgredno. No, njihovi rezultati o socijalnim i nacionalnim odnosima određuju u osnovi i okvire u kojima se kreće uloga narodnih straža.⁷ Posebno je obrađivano držanje seljaka i političkih stranaka prema ratu,⁸ kao i odnos između socijalnog i nacionalnog problema 1848.^{8a} Istražena je, također, i uloga Ljudevita Vukotinovića u narodnoj straži.⁹

¹ Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, 1848. (tečaj XIV) i 1849. (tečaj XV, od 2. VII Narodne novine) = Nov. d. h. s; Slavenski Jug, 1848. i 1849. = S. J; Prijatelj puka, 1848.

² Fondovi Državnog arhiva u Zagrebu (DAZ):
Spisi Banskog vijeća, 1848—1849, tj. serije toga fonda:

Banska pisma (DAZ, Banska pisma)

Bojni odsjek (DAZ, BV, B)

Nutarnji odsjek (DAZ, BV, N)

Archivum comitatus Zagrabiensis (DAZ, Zagrebačka žup.)

Archivum comitatus Varasdinensis (DAZ, Varaždinska žup.)

Archivum comitatus Crisiensis (DAZ, Križevačka žup.)

Archivum civitatis Zagrabiensis (DAZ, AGZ)

Arhiv pl. općine Turopolje

Arhiv trgovišta Jastrebarsko.

³ Ljudevit Vukotinović, Uspomene iz 1848, Vijenac XIII, 1881.

⁴ Ivan Perkovac, Crstice iz Bojnog odsjeka, u knjizi: »Pripovijesti — Iz Bojnog odsjeka«, Zagreb 1905.

⁵ (R. Horvat), Hrvatski pokret 1848, I—IV, Zagreb 1898—1899.

⁶ Josip Matasović, Do Ozore 1848. — Bojni pohod brodskih graničara, Zagreb 1919.

⁷ Slavko Gavrilović, Agrarni nemiri u križevačkoj i varaždinskoj županiji 1848—1850, HZ, XIII, 1960, str. 69—73.

⁸ Vaso Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—1849, Zagreb, 1949.

^{8a} Jaroslav Šidak, Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848, Jugoslovenski historijski časopis II, 1963.

⁹ Olga Šojat, Ljudevit Vukotinović i Četrdesetosma, HZ, IX, 1956.

I GRADSKE NARODNE STRAŽE

U travnju 1848. Ljudevit Vukotinić je predlagao u svojoj brošuri »Někoja pitanja našeg vremena« da se osnivaju dvije vrste narodnih straža: gradske i seoske. U pogledu gradskih straža on je smatrao da će to biti vojne formacije koje se nadovezuju na dotadašnje »Bürgergarde« i Bürgerkorpse«. Po njegovom mišljenju, reorganizacija tih tradicionalnih jedinica u gradovima dat će masovne narodne straže bez lokalističkih obilježja (gradske straže će izgubiti svoje staro ime, uniformu, postat će masovne itd.).¹⁰ Vukotinić je, međutim, isticao da i za seoske i gradske straže postoji jedinstvena »dužnost i svérha« bez obzira na različite vojno-organizacione tradicije. Ali samo nekoliko mjeseci poslije te brošure pokazalo se da su razlike između gradskih i seoskih narodnih straža mnogo dublje, nego što ih je on vidio, da se u stvari radi o dvije vrste vojske koje se najviše razlikuju upravo po svojim funkcijama tj. »dužnosti i svérhi«.

1.

Funkcija gradskih narodnih straža ovisila je u najvećoj mjeri od prilika i političkih odnosa u samim gradovima. A u gradovima poslije izbijanja revolucije gotovo svagdje dolazi do pokreta protiv konzervativnih magistrata i do živih političkih borbi.

Političke borbe u gradovima odvijale su se u uvjetima nerazvijene gradske privrede, pa je time na neki način određen njihov okvir i domet. Nerazvijenost gradova pokazuju, npr., podaci o stanovništvu. U užoj Hrvatskoj 1848. ima sedam privilegiranih gradova i oko dvadeset trgovišta. Samo pet gradova ima preko 6.000 stanovnika. Najveći grad je Rijeka sa blizu 14.000 stanovnika, dok Zagreb s općinama Kaptol, Nova Ves i Vlaška ulica broji 13.657 stan.;¹¹ zatim dolaze po veličini Osijek (12.088), Bakar (oko 12.000 s okolicom) i Varaždin (6.939).¹² Sve su to u austrijskim relacijama mali gradovi. Broj stanovnika u ostalim gradovima još je skromniji. U odnosu na početak XIX st., kod gradova Koprivnice, Varaždina i Požege može se zapaziti samo neznatan porast stanovništva.¹³ Određen broj trgovišta također je u opadanju i ima pretežno agrarno stanovništvo (Jastrebarsko, Samobor, Sv. Helena Koruška, Crikveno i dr.). Godine 1805. od 2.272 obrtničko-trgovačke porodice u trgovištima je živjela samo 551.¹⁴ Veći porast stanovništva u istom razdoblju imaju jedino gradovi Zagreb, Rijeka, Karlovač, Osijek, Bakar i trgovište Sisak.

¹⁰ Ljudevit Vukotinić, Někoka pitanja našeg vremena, str. 8—9.

¹¹ DAZ, AGZ, 1848, br. 1103; sam Zagreb ima 9947 st., Kaptol i Nova Ves 2292, a Vlaška ulica 1418.

¹² DAZ, BV 1849, B 6095/895.

¹³ Koprivnica je 1787. brojila 3360 st., 1805. g. — 3126, a 1848. g. oko 4000; Varaždin 1787. g. — 4690, 1805. g. — 4362 i 1848. g. — 6936; Požega: 1787. g. — 1927 st., 1805. g. — 1643 i 1848. g. oko 2500 (DAZ, Acta Banalia 1808, br. 169. i BV, 1849, B 6095/895).

¹⁴ DAZ, Acta Banalia 1808, br. 168.

Između Primorja i njegovog zaleđa još uvijek teče živa trgovina po starim trgovačkim putovima. Na toj trgovini zasniva svoj prosperitet nekoliko gradova. Neposredno prije 1848. Bakar je, doduše, u stagnaciji, ali se zato snažno razvila Rijeka. Od ukupnog prometa primorske trgovine, koji 1848/49 iznosi oko 8,5 miliona forinti, glavni dio obavlja se preko njene luke. Na trgovini s Primorjem razvijaju se gradovi Karlovac i Sisak. Preko Siska se, npr., 1847/48. obavio promet u vrijednosti od 13 mil. forinti. Trgovačka roba iz Siska transportirala se za Primorje, Dalmaciju, Vojnu Granicu, Provincijal i Sloveniju. Glavni predmeti ove trgovine bili su poljoprivredni proizvodi, duge, duhan, repina mast, presna vuna, američke kože, med, krpe, kolonijalna roba i suhe šljive.¹⁵ Još uvijek na trgovini s Primorjem prosperiraju i komorska trgovišta Mrkopalj, Vrbovsko i Ravna Gora. Stanovnici tih mjesta bave se kirijašenjem na Lujzinskoj cesti i ponešto trgovinom. Upravo interesi ove trgovine između Primorja i zaleđa našli su svoj odraz u instrukcijama saborskih poslanika iz navedenih gradova (zahtjevi za uvođenje slobodne trgovine, unapređivanje prometa itd.). Od njihovih zahtjeva razlikuju se instrukcije sjevernih gradova, koji su zahtijevali samo zaštitu lokalne trgovine: uklanjanje jevrejske konkurencije, općenitu zabranu »hausiranja« (»hižoteržev«), zabranu naseljavanja stranaca i sl. Okviri ovih drugih zahtjeva nesumnjivo pokazuju nerazvijenost krupne trgovine u širim razmjerima.

Grad Zagreb je nešto jače uključen u trgovinu, ali u njemu ipak prevladuje obrt s nešto manufakture. On se u prvoj polovici XIX st. razvija u administrativno-kulturni centar. Godine 1805. bilo je u njemu oko 100 činovničkih i 258 obrtničko-trgovačkih porodica.¹⁶ Godine 1848. porodica prve vrste bilo je blizu 500.

Građani u srednjoj i sjevernoj Hrvatskoj bavili su se pretežno obrtima i samo nešto trgovinom. Gradsko stanovništvo po tim mjestima, osim svoga obrta, zanimalo se i agrarnom proizvodnjom. Zagrepčani su 1848/49. svakodnevno tjeerali krda stoke na pašu preko Save.¹⁷ Građani Koprivnice sami su tvrdili da žive »stranom iz meštrije, stranom iz poljodjelstva«.¹⁸ Mnoge zastupničke instrukcije, čak i većih gradova, pokazuju zainteresiranost građana za livade, pašnjake i šume (interes za šume ispoljava se zbog drvrije i žirovine, a ne zbog njihove industrijske eksploatacije). Građani Krapine držali su na teritoriju vlastelinstva velike vinograde,¹⁹ Požega je tražila pašnjak,²⁰ Koprivnica i Bjelovar poljoprivredne površine i šume koje su im oduzele vojne vlasti²¹ itd. Sadržaj ovih zahtjeva pokazuje da gradska privreda još uvijek nije potpuno odvojena od agrarne proizvodnje, da je obrtnik istovremeno i poljoprivrednik.

Na prvi se pogled čini da se građani svojim agrarnim zahtjevima nalaze na pozicijama borbe seljaka za likvidaciju feudalizma. Ali to nije tako, jer

¹⁵ DAZ, Saborski spisi 1848, fasc. LXXVI, sv. III.

¹⁶ DAZ, Acta Banalia 1808, br. 168.

¹⁷ DAZ, AGZ 1849, br. 1600.

¹⁸ DAZ, Banska pisma 1848, br. 267.

¹⁹ DAZ, Saborski spisi 1848, fasc. LXXVII, br. 55.

²⁰ Isto, fasc. LXXVII, br. IV/22.

²¹ Isto, fasc. LXXVI, br. III/6; fasc. LXXVII, br. 10 (regist u zapisniku komisije).

građani su u mnogim drugim zahtjevima ipak ostajali u cehovskim okvirima.²² Upravo kod onih privilegiranih gradova koji imaju najviše želja agrarnog karaktera pokazuju se najizrazitije tendencije za očuvanje starih gradskih privilegija.

Iz mnogih drugih podataka može se zaključiti da je dio građanstva bio čak zainteresiran za eksploataciju seljaka od strane plemstva. U gradovima su interes za to pokazivali naročito »glavničari« tj. zelenaši od kojih je plemstvo dobivalo značajne kredite.²³ Pod utjecajem zelenaškog kapitala nastao je polovični stav gradova prema likvidaciji feudalizma; svi slobodni gradovi su bili za naknadu ukinutih urbarijalnih podavanja i zadržavanje regalnih prava.²⁴ »Glavničari« nisu željeli da radikalnom likvidacijom urbarijalnih odnosa plemstvo postane insolventno. Po mišljenju saborskog poslanika grada Požege Svetozara Kuševića, ukidanjem urbarijalnih odnosa bez naknade »oštećena bi bila ona klasa ljudi, koja žilu životnu jedne države sačinjava tj. građani, jer ovi novce imadu kod boljara.«²⁵ Međutim, bez obzira na takav stav građana, plemstvo je tražilo da se građanska klasa »ošteti« tj. da se na njegove vjerovnike prebaci dio gubitaka nastalih ukidanjem urbara. Antun Nemčić i Kazimir Jelačić predlagali su da se zbog ukidanja urbarijalnih prihoda smanje kamate na plemićke dugove sa šest na četiri posto; Kukuljević je zahtijevao smanjenje čak na tri posto.²⁶ Saborska odluka da kamate ostanu na postojećem nivou izazvala je nezadovoljstvo varaždinske i križevačke županije. Upravljavajući odbor varaždinske županije obustavio je sve sudske egzekucije za utjerivanje kamata i tražio da se one snize »iz šest na četiri ili barem na pet od stotine.«²⁷ U istom smislu postavila je zahtjev i križevačka županija ističući da ukidanje urbarijalnih prihoda nanosi plemstvu veliku štetu naročito u njegovim kreditnim odnosima.²⁸ Vlastelin Juraj Fodroczy iz te županije tvrdio je da će plemstvo zbog dugova »na nikai dojtí.«²⁹ Financijski odnosi s plemstvom utjecali su na stav građana prema likvidaciji urbara, a isto tako i prema seljačkoj borbi za likvidaciju feudalizma. Mnogi primjeri pokazuju da su građani u praksi pokazivali prema seljacima otvoreno neprijateljstvo.

U okvirima opisane situacije odvijala se djelatnost gradskih nacionalnih gardi. One su, kako će se kasnije pobliže vidjeti, cijelo vrijeme svoga postojanja bile organi zaštite plemićko-cehovskog poretka.

Poseban problem predstavlja djelatnost narodnih straža u nacionalnom pokretu. Četrdesetosmaška štampa smatrala je već samo osnivanje i postojanje narodnih straža izrazom nacionalne svijesti, pa su zbog toga mjesta u kojima se odugovlačilo s njihovim stvaranjem kritikovana zbog anacionalizma. Među-

²² Sl. Gavrilović, Virovitička županija u revoluciji 1848—49, HZ, XIV, 1961, str. 26. — Analiza prilika u trgovištima vir. županije.

²³ Glavni kreditor plemstva bila je ipak crkva i osobito Zagrebački kaptol.

²⁴ Stav gradova prema ukidanju urbarijalnih odnosa vidi se iz nekih instrukcija, a isto tako i iz govora gradskih poslanika na Saboru.

²⁵ J. Sidak, Historijska čitanka za hrvatsku povijest, Zagreb 1952, str. 225.

²⁶ Isto, str. 221, 223, 224.

²⁷ DAZ, Varaždinska žup. 1848, br. 1676.

²⁸ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 1623.

²⁹ Isto, br. 1622.

tim, većina primjera pokazuje da formiranje nacionalnih straža nije istodobno značilo opredjeljivanje građanstva za nacionalni pokret. Takva orijentacija bila je u svakom gradu rezultat konkretnih političkih odnosa i pobjeđivala je u različito vrijeme.

Odmah poslije izbijanja revolucije, u više gradova dolazi do pokreta protiv konzervativnih i dobrim dijelom anacionalnih magistrata. U tim pokretima osnovnu snagu činili su imućni i ugledni građani bez građanskog prava (izbornog), iako je u njima aktivno sudjelovao i gradski puk. Ova vrsta građana predstavlja u gradovima uglavnom nosioce narodnog pokreta i novo članstvo narodnih straža.

Zbog nerazvijene privrede i prikazanih ekonomskih interesa građanstva, političke borbe u gradovima nisu mogle postati značajniji i trajniji revolucionarni pokreti. A ako je negdje takva tendencija čak i bila uočena, protiv njenih nosilaca odmah je intervenirala banska vlast imenovanjem posebnih komesara. U nekim mjestima bili su između narodnjaka i snaga oko konzervativnih magistrata sklapani kompromisi, ali i ondje se u konkretnoj praksi ispoljavaju različite političke tendencije.

2.

O prilikama u Zagrebu i zagrebačkoj narodnoj straži sačuvalo se najviše podataka, pa se ovdje može najbolje upoznati njena uloga i organizaciona struktura.

Magistrat grada Zagreba objavio je 18. III »Oglas i Poziv« pozivajući građane »kojima na srcu leži sigurnost osobe i imutka« da se upisuju u narodnu stražu.³⁰ Zahtjev da se osnuje nacionalna garda postavila je dan prije deputacija građana koju je pred magistrat doveo Ivan Kukuljević.³¹

Poslije toga, poslovi oko organiziranja narodne straže u Zagrebu napredovali su vrlo brzo; dok je stari »Agramer Bürger corps« imao samo 4 kompanije sa oko 200 osoba, početkom srpnja narodna straža već broji preko 1000 stražara podijeljenih u 9 četa.³² K tomu je i omladina iz Akademije osnovala posebnu četvu koja je do 4. IV primila 172 puške.

Gradski magistrat je izabrao Odbor sigurnosti na sjednici 15. IV kao posebni politički organ za izvanredne prilike.³³ Odmah u početku, narodnjaci su preuzeli glavnu riječ u tom tijelu pretvarajući ga postepeno u samostalnu političku vlast. U djelokrug Odbora sigurnosti ulazila je uprava narodnim stražama i rješavanje svih političkih prijestupa. Na tim područjima njegova ovlaštenja bila su dosta široka zahvaljujući narodnjacima koji su ih iznudili od magistrata: 27. IV Odbor je ponudio ostavku navodeći da bez potrebne »sile i moći« ne može zadovoljiti svojim dužnostima.³⁴ Magistrat je na to bez pogovora povećalo njegovu vlast. U drugoj ostavci 15. V članovi Odbora posta-

³⁰ Nov. d. h. s., br. 24 od 22. III 1848.

³¹ (Horvat), Hrvatski pokret 1848, I, str. 53.

³² DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 36

³³ Nov. d. h. s., br. 36 od 18. IV 1848.

³⁴ DAZ, AGZ, 1848, br. 1471.

vili su pismeno slijedeće zahtjeve: da se bez znanja Odbora ne može nitko uhapsiti, da se pretresi po kućama vrše samo uz njegovo odobrenje, da se Odboru dade pravo suđenja i kažnjavanja za »policajne i političke pregreške« i da se ovlaštenja Odbora »kao organa javnosti« objave u štampi.³⁵ Ispunjavanje svih ovih zahtjeva dovelo je do daljnjeg povećavanja njegove vlasti. U posebnom »Oglasu« nešto kasnije objavljeno je da je vlast Odbora sigurnosti jednaka vlasti magistrata.³⁶ A kada je ban Jelačić potvrdio »Privremenu zakonsku osnovu o narodnoj straži«, Odbor se u pitanjima narodne straže postavio kao jedina i isključiva vlast odbijajući bilo kakav utjecaj magistrata.³⁷ Politički utjecaj Odbora sigurnosti pojačala je i činjenica da se on odmah u početku konstituirao kao tijelo u kojem su zastupljene sve zagrebačke općine. Na inicijativu odbornika izabranih u Zagrebu, u Odbor su delegirale svoje predstavnike općine: Kaptol, Vlaška ulica, Nova Ves i Komitet (Comitée) Narodne akademičke čete.³⁸ Time su se zagrebačke općine na jednom važnom području odrekle svog srednjovjekovnog partikularizma, jer Odbor je istupao i djelovao uvijek kao centralistički organ.

Stvarni rukovodilac Odbora sigurnosti, koji ima 18 članova, bio je potpredsjednik Ferdinand Žerjavić, iako je dužnost predsjednika nominalno obavljao član Banskog vijeća Franjo Novak. Tek potkraj 1848. vlast Odbora sigurnosti počeo je ograničavati »nadziratelj sigurnosti« Josip Mikulić, postavljen od strane Banskog vijeća poslije listopadske revolucije u Beču.³⁹ Mikulić je pripadao krugu starih magistratualaca i Odbor se u početku na njegovu djelatnost nije mnogo obazirao. U proljeće 1849. je, doduše, smjenio »pazitelja sigurnosti kod linije černomerske« zato što je slao »svoja službena izvjestja na gospodina Mikulića« i što ga je »kao za svoga boga deržao«. ⁴⁰ Otvoreni sukob izbio je tek u ljeto, kada je Mikulić bez znanja Odbora upotrebio narodnu stražu za hapšenje nekih mađarona.⁴¹

Ako im je to dopuštao imetak i zanimanje, u narodnu stražu mogli su se upisati i oni stanovnici grada koji nisu imali građansko pravo. Time je brojnim narodnjacima koji su se okupili u Zagrebu s raznim službama omogućeno da se upišu u narodnu stražu i aktivno sudjeluju u gradskim poslovima. Istaknuti narodnjaci su došli na glavne položaje u Odboru sigurnosti, a djelomično i u zapovjedništvu narodne straže. Velik utjecaj u gradu prvih dana poslije revolucije imala je i omladina iz Akademije. Sve su to bili dobrim dijelom novi ljudi u gradu koji nisu pripadali obrtničko-trgovačkom sloju zagrebačkih »purgara«. »Purgari«, među kojima je još u nacionalnom pogledu bilo dosta stranih elemenata, gledali su na utjecajne narodnjake s nezadovoljstvom. Oni su vidjeli da ti novi ljudi nameću svoju volju njihovom magistratu i da sudac

³⁵ Isto, br. 1596.

³⁶ Nov. d. h. s., br. 66 od 27. VI 1848.

³⁷ DAZ, AGZ 1848, br. 2444.

³⁸ Isto, br. 1471, Zapisnik Odbora sigurnosti za mjesec travanj, § 2.

³⁹ DAZ, BV 1848, N 477.

⁴⁰ DAZ, AGZ 1849, br. 2167.

⁴¹ Isto, Narodna straža 1849, sv. 43, br. 289.

Kamauf bez otpora izvršava ono što od njega zatraže. Na toj osnovi nastala je među »purgarima« jaka opozicija protiv narodnjaka, koju je pojačavao i utjecaj mađarona.

Nezadovoljni »purgari« pokušali su 14. IV sprovesti u Zagrebu »udar« i osloboditi svoj magistrat od narodnjaka. Povod tom pokušaju dao je sukob koji je 12. IV izbio na vježbama narodne straže. Tog dana istupio je pred jedinicom građanin Čabrak s izjavom »da upravljanje ove varoši, s kojom građani valja da vladaju, građanom, koji ovdě blago i dobro svoje imaju, oduzeti se ne smě, da sve što biva s uplivom i znanjem građanstva učiniti se mora.« Drugi govornik građanin Luezenzendorf postavio je pitanje: »Što mi građani nismo nitko?. Što nije pravedno zahtěvanje da se i mi o svemu obavěstimo i da u ravnanje varoši uticamo...?«. Narodnjaci Basarović i Havliček, inače službenici zagrebačke županije, napali su govornike kao izdajice i mađarone. Basarović je tvrdio: »...da građanah nema, već da se literatom, kojim samim ravnanje ove varoši isklučivo nadležni, pokoriti valja«. ⁴²

Ovaj konflikt na vježbalištu, kao što je već rečeno, dao je poticaj »purgarima« za akciju. Kod »Lovačkog roga« sakupilo se 14. IV 20—30 naoružanih građana i odlučilo da zaposjedne gradsku vijećnicu kako bi se spriječio svaki daljnji utjecaj narodnjaka na magistrat. Pobunjenici su u prvi mah uspjeli da ispred vijećnice postave »purgarsku« stražu, kojoj je namijenjena zadaća da spriječi ulazak u zgradu narodnjacima Havličeku, Basaroviću, Kušlanu i svoj akademskoj omladini. Jedna deputacija od 14 građana istodobno je od suca Kamaufa zatražila »da javnu vćeničku sćdnicu dćrži pod štitom ćestite straže iz samih građana«. Pobunjenici su, osim toga, zahtijevali da magistrat uzme pod svoju zaštitu zagrebačke redovnice protiv kojih su narodnjaci počeli agitaciju. Kamauf je zahtjeve te deputacije prihvatio samo polovično, jer se nije želio zamjeriti niti jednoj strani. Najprije je zatražio da »purgari« sačinjavaju samo polovinu postavljene straže, a drugu polovinu ostali građani. Sasvim je odbio zahtjev da se na sjednice zabrani dolazak omladini iz Akademije. ⁴³ Držanje Kamaufa pokolebalo je pobunjenike, a to je omogućilo narodnjacima da bez većih poteškoća pohapse kolovođe i tako likvidiraju u samom početku pobunu protiv »literata«.

Ali opozicija građana protiv Odbora sigurnosti i narodnjaka trajala je i dalje; samo što se ona kasnije, u periodu priprema za rat protiv Mađarske, počela i ispojavati i tretirati kao mađaronstvo. Protiv građana optuženih za mađaronstvo u tom periodu provedeno je na sugestiju iz Banskog vijeća nekoliko organiziranih akcija. Nakon duge prepirke 23. VI gradski magistrat donio je odluku o izbacivanju iz narodnih straža i razoružanju svih osoba sumnjivih zbog mađaronstva. ⁴⁴ Čišćenjem jedinica rukovodio je Odbor sigurnosti. Najprvo su 30. VI iz narodne straže izbaćeni kapetani ćeta Štivić i Brimšig. ⁴⁵ Protiv

⁴² DAZ, AGZ 1848, br. 1476, Zapisnik saslušanja uhapšenih građana 14. IV 1848.

⁴³ Isto; Saslušanje Josipa Maha i Janka Vismajera.

⁴⁴ Nov. d. h. s., br. 65 od 24. VI 1848. — Pišu povodom toga: »...oružje u ovakovih ljudih nož je u ruci luđaka, samo što ga ov proti sebi samom, a oni proti svojoj domovini obratjaju«.

⁴⁵ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 31.

kapetana Štivića, postojala je prijava da je prijetio dizanjem bune protiv Gaja. Iako u njegovim izjavama nije bio ništa promađarskoga, već su se kretale u okvirima »purgarske« opozicije protiv iliraca,⁴⁶ on je smijenjen i izbačen iz narodne straže kao mađaron. Tjedan dana kasnije, nakon konzultiranja s predstavnicima četa, Odbor je izbacio iz straže novih 70 osoba »sumljivih o mađaronstvu«. ⁴⁷ Za njihovo razoružanje čak je stvorena posebna grupa povjerljivih osoba⁴⁸ Čišćenje narodnih straža izazvalo je novi val otvorenih istupa obrtničko-trgovačke opozicije protiv narodnjaka i Odbora sigurnosti. U jednom izvještaju iz tih dana konstatirano je da u gradu vlada »opaki proti narodnosti Duh« i da »celo građanstvo pobunjeno na Poglavarstva svoja nasernuti hoće.«⁴⁹ U narodnoj straži zavladao su neredi i nedisciplina.

Zbog smjenjivanja kapetana Brimšiga pobunila se VII četa. Stražari te čete, pretežno kaptolski građani, zahtijevali su da se Brimšig vrati na položaj kapetana. A kada je Odbor sigurnosti taj zahtjev odbio, otkazali su poslušnost privremenom zapovjedniku čete, što je Odbor primoralo da 18. VII sazove skupštinu cijele jedinice za izbor novog kapetana. Ta skupština pretvorila se odmah u početku u manifestaciju protiv narodnjaka i Odbora. Građani su ovdje počeli iznositi svoja promađarska uvjerenja i osjećaje ne osvrćući se na prisustvo potpredsjednika sigurnosti Žerjavića. Tako je Mirko Martinović vikao: »Nedajmo se, nedajmo se, idemo u Mađarsku!«, dok je Josip Peršić izjavio pred cijelom četom kako »bez Turopolcov y Magjarov ne može živeti«. Franjo Podvinski počeo je s grupom građana dizati u zrak svrgnutoga kapetana Brimšiga.⁵⁰ Prema Gajevim novinama, neki od prisutnih prijetili su »da će se oružjem oprijeti naredbama odbora, da će varoš zapaliti, što više hteli su oružjem odbor sigurnosti rastjerati.«⁵¹ Nakon više takvih istupa Žerjavić je raspustio skupštinu neobavljena posla. Odbor sigurnosti je povodom toga na izvanrednim sjednicama 19. i 20. VII raspravljao o mjerama koje treba poduzeti protiv kolektivne pobune kaptolske čete. Najprije je zaključeno da se cijela četa rasformira i razoruža, ali je sutradan na prijedlog samog Žerjavića donijeta blaža odluka da se četa raspusti samo privremeno i to bez razoružanja stražara. Osim te zajedničke kazne, Odbor je iz narodne straže poimenično izbrisao kao »neprijatelje narodnosti za uvjek« dvanaest glavnih pobunjenika, od kojih je osam odmah uhapšeno.⁵² Nekoliko dana kasnije uhapšen je i Vatroslav Toth, koji je tu djelatnost Odbora javno osuđivao.⁵³

⁴⁶ DAZ, AGZ, 1848, br. 1890 i 1995; Štivić je javno govorio »da je Gaj mladež pupuntal, da sada građanstvo z njom dosti posla ima, da on sam svojom kompanijom sve rastira i razraža«.

⁴⁷ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 36.

⁴⁸ DAZ, AGZ 1948, br. 2381; Zapisnik odbora sigurnosti za mjesec srpanj, § 52.

⁴⁹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, Prot. 109a/32; Zapisnik sjednice Sudbenog stola od 27. VII, § 5.

⁵⁰ Isto, Zapisnici sjednica Sudbenog stola, 25. VII, § 2, 27. VII, § 2 i 28. VII, § 2.

⁵¹ Nov. d. h. s., br. 80 od 29. VII 1848.

⁵² DAZ, AGZ 1848, br. 2381, Zapisnik Odbora sigurnosti za mjesec srpanj, § 40 i § 41.

⁵³ Isto, § 66. — Tot je agitirao pred skupinom građana »da Odbor svojevolutno radi, i zato da će građani na jedan put na glas bubnja ustati, te odbor sigurnosti i magistrat rasterati«.

Opisane pobune zagrebačke narodne straže protiv narodnjaka i Odbora sigurnosti imale su za svoju osnovu konzervativnu cehovsku ograničenost obrtničko-trgovačkog dijela građanstva. Iz svoje uske perspektive građani su u centralizaciji političke vlasti u rukama Odbora sigurnosti gledali opasnost za svoje privilegije. Više podataka ukazuje uz to na njihov indiferentizam prema nacionalnom pokretu uopće. Po »Slavenskom Jugu«, čiji je aktivni suradnik bio i prvi čovjek zagrebačkog Odbora sigurnosti Ferdinand Žerjavić, stanovništvo u Zagrebu je pomiješano s mnogim »protunarodnim elementima«, tako da je grehota taj grad uopće nazivati nacionalnim. Građani se, npr., protive uvođenju crvene uniforme za gardiste, iako je to ilirska narodna boja, a ima još stotinu drugih primjera iz kojih se, prema istom članku, mogu vidjeti »potajni domородni grijehi grada Zagreba«. ⁵⁴ List je optuživao građane što su u svim istupima uvijek u prvi plan stavljali lokalne interese, a rijetko kada opće političke probleme. ⁵⁵

U sukobima između građana i Odbora sigurnosti, gradski magistrat je gotovo uvijek zauzimao srednje pozicije. Na jednoj strani, on je podržavao sve akcije narodnjaka iz Odbora koje su bile usmjerene na održavanje reda i porotka, dok je na drugoj strani, prema građanskoj opoziciji protiv istoga zauzimao nedovoljno čvrste i nedosljedne stavove. To se vidi već u mjesecu travnju iz držanja suca Kamaufa prilikom pobune. On je tom prilikom upućivao deputaciju pobunjenika na kompromis s narodnjacima predlažući da se ispred vijećnice postavi jednak broj i građana i narodnjaka. Magistrat nije bio naročito sklon čišćenju narodnih straža od sumnjivih građana. Odluka o tome donijeta je tek poslije dugih raspravljanja na jednoj sjednici i na sugestiju iz Banskog vijeća. A nije prošlo ni mjesec dana od čišćenja i on je već tražio da se izbačene osobe prime natrag. ⁵⁶ Ali narodnjaci su ipak imali dovoljno utjecaja da magistratu nametnu svoja gledišta u najvažnijim pitanjima, a to ih je rješavalo potrebe da se bore za njegovo smjenjivanje.

Osim gradske straže, u Zagrebu je prva dva mjeseca poslije revolucije djelovala kao posebna jedinica »Narodna akademička četa«. Tom omladinskom jedinicom upravljao je Akademski komitet (comité), koji je svoja dva predstavnika delegirao i u Odbor sigurnosti. Akademski omladina istupala je u različitim pitanjima vrlo revolucionarno. Poznato je njeno agitiranje protiv odlaska graničara u Italiju. ⁵⁷ Ona je 30. V ispred Akademije na jednoj lomači demonstrativno spalila sve mađarske udžbenike, ⁵⁸ a 17. VI pripremala demonstraciju protiv biskupa Haulika.

Djelatnost akademske čete bila je u nekim pitanjima važna podrška Odboru sigurnosti; ali svojom revolucionarnošću izazivala je nezadovoljstvo konzervativnih »purgara«. Građani su u različitim prilikama istupali protiv »popuntane mladeži« i njenih pretenzija na politički utjecaj. Tako je za sprečavanje demonstracije akademske omladine protiv biskupa Haulika noću 16.

⁵⁴ S. J., br. 25 od 1. X 1848.

⁵⁵ S. J., br. 32 od 18. X 1848.

⁵⁶ DAZ, AGZ 1848, br. 2444.

⁵⁷ Bogdanov, Društveno-političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, str. 130-131.

⁵⁸ Nov. d. h. s., br. 55 od 1. V 1848.

na 17. VI dignuta na noge cijela građanska straža. Povodom toga događaja »jedan od akademičke čete« napisao je u novinama: »mal da sve ne više u Zagrebu na đake« i osudio razne »đakodžere«, koji su se pojavili.⁵⁹ Dobrovoljac Ivan Vardian konstatirao je mjesec dana kasnije da se u mjesecu lipnju za akademsku četu stvorila takva situacija »da ona ne mogaše više raditi«. ⁶⁰ Ona nije uživala simpatije niti konzervativnih vrhova hrvatske politike koji su se plašili da akademci, po primjeru četrdesetosmaških sveučilišnih »aula«, ne bi svoj utjecaj protegli na cjelokupnu politiku. Grof Drašković, a i neki drugi, predlagali su još u travnju da se na Akademiji obustave predavanja i omladina raspusti.⁶¹ Tim prijedlozima usprotivio se tada zagrebački Odbor sigurnosti, upozoravajući biskupa Šrota da bi takva odluka »bila kadra varoš uzbuniti«. ⁶²

Akademci su ostali na okupu u Zagrebu sve do druge polovine lipnja. Tada je jednom iznenadnom odlukom samog bana njihova jedinica poslana u Požegu.⁶³ Otuda su đaci u manjim grupama raspoređeni u više mjesta i to bez redovito organizirane opskrbe.

U okviru svojih funkcija, o kojima će još biti govora, narodna straža obavljala je različite vojne dužnosti. U rujnu 1848. napušten je princip dobrovoljnosti službe u straži. Zapovjednici četa popisali su tada sve osobe sposobne za vojnu službu po svojim rajonima, a Odbor sigurnosti je »taksirao« s prilično velikim iznosima sve one koji se nisu upisali u gardu ili su iz nje bili izbačeni.

Na leđa stražara nametnut je teret brojnih straži i patrola. Odbor sigurnosti odredio je 2. VII da svaka četa za vrijeme trajanja sabora u svom području održava dvije patrole sa šest stražara u svakoj.⁶⁴ Kasnije je svaku noć stražarila jedna četa u punom sastavu. U toku 1849. zagrebačka nacionalna garda davala je svaki dan prosječno oko 110—120 stražara na različite patrole i stražarska mjesta (glavna straža, tridesetnice, zatvori, Savski most itd.).⁶⁵ Ovim teškim i u mnogo slučajeva besmislenim službama građani su pružali znatan otpor. Neredovitost u izlaženju na stražu pojavila se već u srpnju 1848, a naročito se pojačala početkom 1849.⁶⁶ U proljeće iste godine cijela VI četa zatražila je da se ukine teret stražarenja. Odbor sigurnosti okvalificirao je njen zahtjev kao »puntarski«, jer se stražarenje zasniva na statutu.⁶⁷ Stražarska dužnost ukinuta je tek 22. IX 1849.

Osim davanja straža i sudjelovanja u racijama, stražari su bili podvrgnuti i redovitim vojnim vježbama. Odbor sigurnosti je 27. VI 1848. odredio da sve

⁵⁹ Isto, br. 64 od 1. VI 1848.

⁶⁰ Isto, br. 86 od 12. VIII 1848.

⁶¹ Bogdanov, n. dj., str. 130.

⁶² DAZ, AGZ 1848, br. 1471, Zapisnik Odbora sigurnosti za travanj, § 6.

⁶³ DAZ, Banska pisma 1848, br. 234 i 331. — Vlasti u Požegi uplašile su se nenadano dolaska akademaca, pa ih je ban morao uvjeriti da akademci ne idu protiv njih.

⁶⁴ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 16.

⁶⁵ DAZ, AGZ, Protokoli br. 363 i 364: »Raporti narodne straže 1848«, »Knjiga zapovesti narodne straže 1849«.

⁶⁶ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 24. i sv. 43 (1849), br. 107. i 132.

⁶⁷ DAZ, AGZ, Narodna straža 1849, sv. 43, br. 228.

jedinice vježbaju svaki ponedjeljak i četvrtak »na Ciglani«. ⁶⁸ Kasnije su vježbe održavane samo jednom tjedno i dosta neredovito.

Narodna straža sudjelovala je u mnogim paradama i svečanostima. U vezi s razvitkom događaja počela se u jesen 1848. ta nova gradska vojska vraćati u kolotečine starog »Bürgerchor«-a. Pored svojih policijsko-pandurskih dužnosti, koje više nisu imale naročitog smisla, ona je postala ukras raznih »Te Deum«-a u čast carskih pobjeda i rođendana. Glavni problem Zapovjedništva narodne straže 1849. postalo je pitanje organiziranja »muzike«. Revolucionarna vojna organizacija postala je u nerevolucionarnoj situaciji svoja vlastita karikatura, tako da njeni »častnici samo smehu izvrgnuti jesu«. ⁶⁹ Ocjena koju je u proljeće 1849. dao Dragutin Galac o Odboru sigurnosti može se primijeniti na cijelu narodnu stražu: »Odbor sigurnosti samo u revolucionarna vremena obstati može, kod nas su pako takova prestala, tako dakle niti Odbor sigurnosti kakove moći imati može.« ⁷⁰

3.

Pod dosta sličnim uvjetima odvijale su se političke borbe u gradovima Karlovcu, Varaždinu, Križevcima, Koprivnici i Krapini. Iako je ishod tih borbi bio svagdje drugačiji, odnos narodnih straža prema narodnom pokretu ipak je manje-više u tim gradovima sličan.

U Karlovcu su se narodnjaci učvrstili na vlasti davno prije 1848. Poslije izbijanja revolucije, u gradu je ipak došlo do političkih borba i to među samim narodnjacima — između liberalnih građana i konzervativaca koji su držali vlast. Na javnoj skupštini 16. IV građani su vrlo burno tražili smjenjivanje suca Maksimilijana Piškorca i konzula Josipa Smendrovca. Nekoliko dana kasnije izbio je incident između stare građanske straže (Bürgercorp) i nove nacionalne garde. ⁷¹

Snaga opozicije, koja je držala u svojim rukama nacionalnu gardu, bila je tolika da su konzervativni narodnjaci, iako im je sam ban pružao podršku, morali neke službe napustiti. ⁷² Povodom ovih nemira, Jelačić je 20. IV imenovao posebnog komesara za Karlovac. Tom prilikom je situacija ondje ocijenjena kao »samovoljstvo stranakah« a komesaru stavljeno u zadatak da smiri građane, koji su počeli napadati »silovitim načinom neku gospodu tamošnjeg poglavarstva«. ⁷³

Ali su magistrat i viđeniji narodnjaci uspjeli da i bez banove intervencije smire »uzbuđena srca građana«. Na javnoj skupštini 26. IV privremeno je u službu vraćen Maksim Piškoric, a idućih dana (28. IV) osnovan je Odbor sigurnosti. S obzirom na sukob liberalne i konzervativne struje, taj je organ počeo provoditi kompromisnu politiku u želji da jedne i druge ujedini na zadacima

⁶⁸ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, br. 28. i sv. 43 (1849), br. 319. i 326.

⁶⁹ DAZ, AGZ, Narodna straža 1849, sv. 43, br. 321.

⁷⁰ Isto, bb.

⁷¹ DAZ, Pismo N. Vakanovića banu od 21. IV — među spisima Zagreb. žup. 1848; Nov. d. h. s., br. 49 od 9. V 1848.

⁷² DAZ, Banska pisma 1848, br. 27.

⁷³ Isto, br. 4. i 5.

borbe protiv nacionalnih neprijatelja i pobunjene okoline grada. Njegova ovlaštenja bila su znatno manja nego Odbora sigurnosti u Zagrebu — osnovan je samo kao »istražiteljna i osiguravajuća« vlast — ali je uza sve to preko narodne straže, koja je stavljena pod njegovu upravu, postigao znatan utjecaj u gradu.⁷⁴ Međutim, pokušaji da se uspostavi nacionalni mir, preko čega se samo učvršćivala vlast konzervativnog magistrata, nisu dali željene rezultate. U »Slavenskom Jugu«, koji je preko Kušlana mogao biti dobro obaviješten o stanju u Karlovcu, konstantirano je 18. VIII da »grad ovaj predstavlja sada sliku žalosnog razdora domaćeg, klete nesloge međusobne...«⁷⁵ »Slavenski Jug« je još i u listopadu uzaludno očekivao da tamošnje građanstvo »pred cijelom domovinom osvietla lice«.⁷⁶ Većina građana pokazivala se nezainteresiranom za šire nacionalne probleme.

Takvo stanje odrazilo se na karlovačkoj narodnoj straži. Ona je čitavo vrijeme ostala zabavljena svojim lokalnim interesima i nije sudjelovala u ratu. Za razliku od stanja po ostalim gradovima, ona je bila odlično naoružana iz tamošnjih vojnih arsenala i potkraj svibnja brojila je 768 stražara raspoređenih u šest kompanija.⁷⁷ Od 1. IV 1848. pa sve do jeseni 1849. obavljala je različite stražarske dužnosti u samom gradu, na koje je svakog dana izlazilo 34—36 građana.⁷⁸ Što se unutarne strukture tiče, karlovačka narodna straža »ustrojila se« prema »Privremenoj osnovi« zagrebačke narodne straže.

Borba između konzervativnog magistrata i narodnjaka u Varaždinu dobivala je u pojedinim momentima oblike nacionalne borbe. U starom magistratu imali su jak utjecaj njemački doseljenici. Na prvoj građanskoj skupštini 21. III 1848. usvojena je reprezentacija kojom se tražilo rješavanje gotovo svih osnovnih političkih problema zemlje (pripajanje Granice i Dalmacije, saziv sabora itd.), ali postojeći odnosi s Ugarskom nisu stavljeni u pitanje. Na istoj skupštini izabran je odbor za formiranje narodne straže i proglašena »javnost općinskih poslih«.⁷⁹

Poslije te skupštine protiv magistrata, koji je htio da i dalje vodi poslove na stari način, pojavila se jaka opozicija, sastavljena pretežno od mlađih narodnjaka. Oni su među stanovnicima počeli, navodno, agitaciju »da sad kralja i gospona neimadu, stare poglavice na peldu u stranskih mestih opažene odmah izrinuti, da sami sebe i varoške posle ravnat imadu«.⁸⁰ Pod rukovodstvom tih narodnjaka održana je 13. IV nova građanska skupština na kojoj je u prisustvu naoružane sirotinje smijenjen stari magistrat i u službe postavljeni glavni »nau-mitelji bune« tj. opozicionari. Ovaj događaj ocijenile su Gajeve novine »kao mali prevrat«, dok su »izrinjeni« magistratualci vidjeli u njemu nešto »na peldu

⁷⁴ Nov. d. h. s., br. 45 od 4. V 1848.

⁷⁵ S. J., br. 6 od 18. VIII 1848.

⁷⁶ Isto, br. 42 od 10. XI 1848.

⁷⁷ DAZ, Banska pisma 1848, br. 288.

⁷⁸ DAZ, Arhiv grada Karlovca 1848, Protokoli, br. V/209. — »Raports Protokoll 1848« i br. V/210. — »Juternji doglas 1849«.

⁷⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, bb, štampani proglas Varaždina sa skupštine 21. III 1848.

⁸⁰ DAZ, Banska pisma 1849, br. 575.

Bečke bune«, optužujući novu vlast »Rebelijašov Varaždinskeh« zbog ohlokracije.⁸¹

Novi, »rebelijaški« magistrat, međutim, nije ni najmanje naginjao ohlokraciji, iako je poduzeo neke mjere protiv patricijata svrgnutog s vlasti. On se, npr., ogradio od progona Jevreja, iako je zauzeo stanovište da ih treba iseliti iz grada.⁸² Novi magistrat podržao je svesrdno narodni pokret, što se vidi iz nekih akcija: 23. IV održana je velika skupština na kojoj je izabran narodni komitet od devet članova,⁸³ a dolazak prvih graničarskih jedinica 2. VI svečano je dočekan govorom zapovjednika narodne straže Jakoba Pusta.⁸⁴ Još je u kolovozu »Slavenski Jug« zabilježio da su u Varaždinu svi »opojeni rodoljubljem«.⁸⁵ Ova aktivna djelatnost novog magistrata na nacionalnom polju utjecala je na Bansko vijeće da šutke prijeđe preko njegova nelegalnog izbora. »Izrinuti« konzervativci uzalud su za svoje vraćanje u službu angažirali čak i biskupa Haulika.

Iako je u izboru novog magistrata imala značajnu ulogu i narodna straža, ipak je potkraj svibnja, zbog nastojanja da se ona upotrijebi u obrani nacionalnih interesa, došao u pitanje opstanak narodnjaka u Varaždinu uopće. Na građanskoj skupštini 28. V trebalo je da se, po Jelačićevu nalogu, donesu konkretne mjere o blokiranju narodnom stražom svih prilaza u grad, kako bi se spriječio eventualni pokušaj kraljevskog komesara, generala Hrabovskog da uđe u Varaždin. Protiv magistrata i narodnjaka koji su stajali iza Jelačićeve naredbe istupila je grupa »Nemco-horvata« s prijedlogom da se narodne straže ne upotrijebe protiv Hrabovskog i da mu se kao generalu dopusti slobodan ulazak. U nastavku rasprave skupština se pretvorila u napade protiv iliraca. Advokat Antun Lukinac ustvrdio je u svom govoru da »samo su oni protiv komisaru koji ništa neimadu«. Od nekih su se čuli zahtjevi da ilirce treba pobiti. A ilirci su na kraju skupštine bili svedeni na malu grupu »nekoliko sasvim na broju mladih ljudi koji smo gotovi svaki čas da odavde utečemo«. Na čelu »Nemco-horvata«, mađarona, nalazile su se iste osobe koje su pružale podršku svrgnutom magistratu: liječnik Todor Todor, Antun Lukinac, Nikola Adler, Josip Priližauer, Josip Brečko i čizmar Tanči.⁸⁶

Dolaskom regularne vojske kao i raznih ustanova u Varaždin, političke su se borbe među samim građanstvom stišale, ali nacionalni pokret nije u njemu mogao uhvatiti dubljeg korijena. U Varaždinu je, štaviše, djelovalo 1849, čini se, jedno revolucionarno tajno društvo, koje po svojim nacionalnim pogledima, nije bilo uz hrvatski pokret.⁸⁷

Križevački magistrat pristupio je osnivanju narodne straže u ožujku, ali je ova oskudijevala na oružju još i potkraj mjeseca travnja.⁸⁸ Magistrat se nije

⁸¹ Isto, br. 934; Nov. d. h. s., br. 37 od 20. IV 1848.

⁸² DAZ, Banska pisma 1848, br. 225.

⁸³ Nov. d. h. s., br. 41 od 29. IV 1848.

⁸⁴ Isto, br. 58 od 8. VI 1848.

⁸⁵ S. J., br. 4 od 13. VIII 1848.

⁸⁶ DAZ, Zagreb. žup., 1848, pismo Ljudevita Ferenca upućeno iz Varaždina 28. V banu Jelačiću.

⁸⁷ DAZ, BV 1849, N 7215/1465 i N 10.815/2250 (regesti u prot.)

⁸⁸ DAZ, Banska pisma 1848, br. 43, magistrat je 21. IV zatražio 300 pušaka od

mного trudio oko razvijanja te institucije. On je u nekim pitanjima nacionalnog pokreta zauzimao neutralno a katkad i neprijateljsko držanje prema narodnjacima. Nosilac takve politike bio je gradski sudac Ivan Gašpary, koji se već 30 godina nalazio na čelu magistrata. Tako dugo dok se mađarski pokret kretao u granicama legalnosti, on je naginjao mađaronima. 29. V usprotivio se konfisciranju pošte generala Hrabovskoga,⁸⁹ a i kasnije je bilo tužbi protiv njega i magistrata zbog promađarskog držanja.⁹⁰

Protiv takve vlasti pojavila se u gradu opozicija koju zajednički sačinjavaju »mladi domorodci« i »zastareli opozicionalci protiv magistratu«.⁹¹ Iako je zbog »krepkog postupanja mladeži« i te opozicije 2. V održana javna skupština i zatim izrađena kompromisna instrukcija za saborske poslanike Josipa Jandu i Franju Žigrovića, konzervativci su i dalje zadržali svoj magistrat. Uz suca je pristao dio građanstva, pa se protiv narodnjaka stvorila čitava stranka »Gašparievacah«. Na skupštini 28. VIII građani su pred banskim komesarom Ivanom Kukuljevićem rehabilitirali svog suca i proglasili sve dopise u Gajevim novinama o situaciji u gradu za laži.⁹² Time je opozicija doživjela velik neuspjeh. Narodnjaci su, doduše, pokušali provesti protiv magistrata neke akcije još i 1849, ali tada su »Gašparievci« imali već mnogo čvršći oslonac i u najvišim mjestima.⁹³

Glavna stvar kojom su narodnjaci teretili u novinama Gašparyja i križevački magistrat bila je optužba zbog neaktivnosti oko organiziranja narodnih straža. Aleksandar Fodroci pisao je 31. VII da u Križevcima vlada »zločesti duh« i da zbog toga nema ni traga narodnoj straži. Ona se ne uvježbava »jer mudri robovi Metternicha svako vježbanje za smešno derže«.⁹⁴ Magistrat i građani smatrali su da će narodna straža morati u rat, pa su je jednostavno raspustili i počeli da organiziraju svoj stari »Bürgerchor«.⁹⁵ Još jedan napad na magistrat u Križevcima zbog njegovog stava prema narodnoj straži pojavio se u Gajevim novinama u veljači 1849,⁹⁶ iako su križevački »purgari« u međuvremenu sudjelovali i u obrani kordona na Dravi.

Narodna straža nije u gradu Koprivnici osnovana odmah poslije revolucije, kao što je to bio slučaj u većini ostalih gradova. Odbor za organiziranje narodne straže izabran je tek na građanskoj skupštini 14. IV 1848. Ta je skupština bila značajna i po svojim odlukama o proglašenju javnosti magistratskih sjednica

---

Ratnog ministarstva u Beču, ali kako odande nije dobio nikakav odgovor 26. IV obratio se s istom molbom banu.

⁸⁹ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 618—620.

⁹⁰ Isto, br. 927 od 21. VII; Upravljujući odbor križevačke županije optuživao je gradski magistrat zbog neaktivnosti protiv osoba koje dolaze u grad iz Ugarske i rade »u interesu magjarizma«.

⁹¹ Nov. d. h. s., br. 95 od 2. IV 1848.

⁹² Isto; članke o prilikama u Križevcima pisao je županijski službenik Aleksandar Fodroci.

⁹³ DAZ, Banska pisma 1849, br. 426; još i tada narodnjaci optužuju Gašparyja da se održao na vlasti računajući da »lahko nekoliko potpisa proletarskih bude skupiti mogao«.

⁹⁴ Nov. d. h. s., br. 83 od 5. VIII 1848.

⁹⁵ Isto, br. 92 od 25. VIII 1848.

⁹⁶ Isto, br. 26 od 1. II 1849.

i uvođenju narodnog jezika u upravu.⁹⁷ Iako se konzervativni magistrat opredijelio za narodni pokret, na području narodnih straža nije bilo naročite aktivnosti. U krugovima oko magistrata prevladavalo je mišljenje da upis u narodnu stražu znači odlazak u rat, pa su građani prema stražama postali »odviš uznemireni i uplašeni«.⁹⁸

Protiv magistrata pojavila se i ovdje opozicija još u prvim danima poslije revolucije. Vođe te opozicije, dr. Bastašić, Josip Zrinščak, Franjo Kemenović, Andrija Brebić i Ljudevit Švagl, istupili su u mjesecu travnju protiv slanja deputacije u Beč. U Gajevim novinama optužili su ih kao mađarone, premda su oni takve optužbe energično pobijali. Ta je opozicija imala jak utjecaj među građanima, tako da se nacionalna garda, koju je magistrat osnovao, ubrzo raspala; u gradu je zavladao anacionalizam.⁹⁹ Tek je 1. V istaknuta nacionalna zastava, a i tada su još narodnjaci bili izvrgnuti prijetnjama od strane »purgokoraca« (tj. »purgara« pripadnika gradskog chora). Opozicija je isto tako pružala otpor uvođenju narodnog jezika u upravu.¹⁰⁰ Za saborskog poslanika u gradu bio je izabran Andrija Brebić, kojeg su narodnjaci optuživali kao mađarona.¹⁰¹

U borbi protiv spomenute opozicije narodnjački magistrat primijenio je nedemokratske metode. Na sjednici 14. VII, »u prisutnosti građanah i svako-verstnih stanovnikah«, opozicionari Franjo Kemenović, Andrija Brebić i Andrija Jagatić predložili su, a skupština je izglasala, da se specijalni vojni porez nametnut gradu plati iz fonda plaća magistratskih službenika. Kako je ta odluka trebala pogoditi džepove magistratskih narodnjaka, oni su jednostavno cijelu skupštinu proglasili za »prekomjere burnu i protuzakonitu« i donijeli odluku da se ponovo uvede tajnost rada magistrata. Uz to su predložili da se grad podijeli u nekoliko izbornih kotareva, koji će na sjednice slati samo svoje predstavnike.¹⁰²

Konzervativnost gradskog magistrata i držanje opozicije onemogućili su jaču aktivnost narodnih straža u Koprivnici. S tim u vezi, »Slavenski Jug« optužio je grad u cjelini zbog nedovoljne angažiranosti u nacionalnom pokretu, u momentu kada je to zbog rata bilo najpotrebnije.¹⁰³

Na putu snažnijeg razvitka nacionalnog pokreta u trgovištu Krapina stajao je, kao i u drugim mjestima, konzervativni magistrat. Na skupštini varaždinske županije 23. III 1848. bilo je Krapini preporučeno da organizira narodnu stražu, ali ona nije bila uređena u pravom smislu riječi još niti u jesen te

⁹⁷ Isto, br. 36 od 18. IV 1848.

⁹⁸ DAZ, Banska pisma 1848, br. 233.

⁹⁹ Nov. d. h. s., br. 45 od 9. V 1848. — »...oni koji su dosada kokarde nosili pobjacali su je; od narodne garde niti spomena«.

¹⁰⁰ S. J., br. 36 od 24. III 1849. — dopis Ivana Vardijana pod naslovom »Klevetanje«

¹⁰¹ DAZ, Banska pisma 1848, br. 233.

¹⁰² DAZ, BV 1848, N 86, magistrat smatra da će se time stvoriti situacija da u vijeće »ne budu mogli dolaziti tamo nespadajući ljudi [...] budući se stanovništvo ovdašnje većem stranom iz prostog, tj. neizobraženog puka sastoji«.

¹⁰³ S. J., br. 13 od 3. IX 1848. — »Koprivničanom se može najvećma zamjeriti: da oni kada čitava domovina ima raspru izvan domovine kuju (kanoti na granici) raspre međusobne u vlastitom domu«.

godine.¹⁰⁴ Pokušaji narodnjaka da u gradu saniraju situaciju u vezi s nekim drugim pitanjima pokazali su da »perve glave slavnog negda ovog grada tvrde su glave« tj. da je s njima teško izaći na kraj.¹⁰⁵ Uključivanje »odličnih« građana u sistem vlasti izvršeno je tek 4. XI i to uz znatnu opoziciju, ali tada već nisu uopće postojali uvjeti za jaču aktivnost u organiziranju narodnih straža.

4.

Politički pokreti u mjestima koja su se razvila na vlastelinskim teritorijima (trgovišta Sisak, Samobor, Jastrebarsko i dr.) pokazivali su znatno veću oštrinu nego oni u slobodnim gradovima, ali su ipak ostajali na nivou starih borba između gradova i feudalaca. U prvom planu nalazili su se kod tih mjesta zahtjevi upereni protiv vlastelinskih jurisdikcija. Građanstvo je ovdje prihvatilo i nacionalni pokret. Novi poredak davao je realne nade na uspješnu emancipaciju od dominalnih vlasti. Narodne straže u tim mjestima bile su prilično jake jedinice. Međutim, one, kao ni jedinice ostalih gradova, nisu sudjelovale u ratu. Preokupacija stanovništva po trgovištima ipak se u prvom redu odnosila na rješavanje vlastitih socijalnih problema.

Preokret u Sisku započeo je vrlo burno; novo doba značilo je za nj oslobađanje ispod vlasti zagrebačkog kaptola. Ekonomski razvitak toga mjesta već je davno prešao okvire njegova pravno-političkog položaja. Kaptolsko vlastelinstvo postalo je sa svojim regalnim pravima u gradu i raznim »bezbožnim i nezakonitim cenzusima« kočnica njegovu daljem razvitku. U vezi s naglim razvitkom grada, Kaptol je počeo podizati cijene građevinskim parcelama, što je također postalo svojevrsna kočnica ekspanziji grada.¹⁰⁶ Osim toga, Kaptol je kao vlasnik brodarine na Kupi decenijama pružao otpor gradnji mosta preko te rijeke, za koji je bila životno zainteresirana trgovina kako Vojničkog tako vlastito mjesto u tom sistemu.¹⁰⁹

U takvoj situaciji, u Sisku je 23. III održana burna građanska skupština, koja je prvim svojim aktom smijenila stari magistrat, postavljen pod utjecajem Kaptola, i izabrala novi iz redova samih građana. Ubrzo poslije te skupštine počela je u gradu djelovati i narodna straža.¹⁰⁸ Principijelni istupi novog gradskog magistrata protiv feudalnog sistema miješali su se ipak sa zahtjevima za vlastito mjesto u tom sistemu.¹⁰⁹

U Samoboru je bila organizirana jedinica narodne straže s oko 300 stražara.¹¹⁰ Ali centralno pitanje samoborskih građana nije predstavljala nacional-

¹⁰⁴ S. J., br. 42 od 10. XI 1848. — »...o ustrojstvu narodne straže još govora ovdie čuti nije«.

¹⁰⁵ DAZ, BV 1848, N 164.

¹⁰⁶ DAZ, Saborski spisi 1848, kut. LXXVIII, br. 109 — Instrukcija za saborskog poslanika od 15. VI.

¹⁰⁷ Isto, kut. LXXVI; »Prilog glavnoj molbi vojničkog Siska«; Kaptol je od prevoza na Kupi imao godišnji prihod od 1000 forinti uz 100 f. režije, dok bi most u koji bi trebalo investirati oko 40.000 f. davao znatno manje prihode.

¹⁰⁸ Nov. d. h. s., br. 27 od 29. III i 37 od 20. IV 1848.

¹⁰⁹ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 506.

¹¹⁰ DAZ, BV 1848, N 169.

na borba, već njihov odnos prema vlastelinstvu. Baronica Kiepatch, kao samoborski vlastelin, nanosila je trgovištu, koje se nalazi na vlastelinskom zemljištu, prilično veliku ekonomsku štetu. Vlastelinstvo je u Samobor naselilo dio svojih podložnika, tzv. »hižare«, koji su se uključili u gradski obrt, ali su ipak ostali izvan gradske jurisdikcije plaćajući i dalje različite daće vlastelinstvu. Time je vlastelinstvo vuklo direktne prihode od gradske privrede. Odmah poslije izbijanja revolucije, samoborski magistrat pretvorio je te vlastelinske podložnike u »opidance« i upisao ih u cehove. Pokušaj županijskih vlasti da interveniraju u korist vlastelinstva, Samoborci su dočekali otvorenim neprijateljstvom odbijajući sve prijedloge o nagodbi s baronicom.¹¹¹ U takvoj situaciji, prema samoborskoj nacionalnoj gardi odnosili su se s nepovjerenjem u županiji, i ona nikada nije mogla dobiti potrebno oružje.

Narodna straža u trgovištu Jastrebarsko osnovana je 24. III 1848. Toga dana upisalo se u gardu 97 »opidanaca«, iako je stari građanski »chor« brojio samo 40 uniformiranih osoba.¹¹² Ali narodne zastave razvijene su u Jastrebarskom tek 22. IV;¹¹³ tek mjesec dana poslije osnivanja svoje garde građanstvo se, dakle, uključilo u narodni pokret. Takvu orijentaciju, osim isticanja zastava, potvrđuje i reprezentacija koja je 18. V poslana kralju s molbom da se graničari vrate iz Italije.¹¹⁴ Građani su, osim toga, pokušali da obnove svoja prava i privilegije, koje im je tokom stoljeća teško okrnjilo Erdödyjevo vlastelinstvo. Njihov poslanik na saboru zatražio je da se trgovištu vrate njegovi sajmovi, maltarina, pravo krčmarenja, oduzete livade i da se ukine posebna daća uvedena 1257. (tributum fori) koju vlastelinstvo pobire.¹¹⁵ Narodna straža, koja se u ljeto reorganizirala u dvije kompanije prema Priv. zak. osnovi o narod straži grada Zagreba, postala je u tom periodu organ za čuvanje mira i poretka. Ona je, na zahtjev plemstva iz županije, upotrebljavana za hvatanje nepokornih osoba po selima; seljaci iz okolice pokazivali su prema njoj mržnju.¹¹⁶

U posebnim uvjetima nastale su narodne straže u Mrkoplju, Vrbovskom i Ravnoj Gori. U tim komorskim trgovištima na Lujzinskoj cesti postojao je konzervativni trgovački partijijat, povezan najuže s vlastelinstvom. Protiv tog sloja počeli su istupati obični kirijaški i seljački elementi. U drugoj polovici travnja je izbila u Mrkoplju pobuna: stanovnici su upali u magistrat, oteli ključeve i pokidali sva službena pisma.¹¹⁷ U okolici tih mjesta izbili su ozbiljni seljački nemiri.

U nastojanju da se odupru svima neprijateljima, kako unutar mjesta tako i izvan njih, magistrati u sva tri trgovišta istupili su zajednički. Potkraj svib-

¹¹¹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 145. i 178. od 7. XI 1849. — Samoborci su izjavili na svojoj skupštini »da oni nemaju zroka z gospoštinom u kakvo pogađanje i namirivanje se pušćati, da oni gospoje Kiepahice kmeti nisu«.

¹¹² DAZ, Arhiv trgovišta Jastrebarsko, fasc. 26.

¹¹³ Nov. d. h. s., br. 41 od 29. IV 1848.

¹¹⁴ DAZ, Varaždinska žup. 1848, br. 813.

¹¹⁵ DAZ, Saborski spisi, fasc. LXXVIII, br. 7.

¹¹⁶ DAZ, Arhiv trgovišta Jastrebarsko, fasc. 26. i BV 1848, B 169.

¹¹⁷ DAZ, Zagreb. žup. 1848, prot. 109a/32, sjednica Sudbenog stola 6. VII, § 13.

nja zamolili su zagrebačku županiju da imenuje posebnog »nadziratelja nad prekokupskim povjerenicima«, koji će u njihovim mjestima organizirati narodnu stražu i upotrijebiti je, ako to bude potrebno, protiv svih nepokornika.¹¹⁸

5.

U mjestima koja su prije 1848. bila izvan jurisdikcije banske vlasti (mjesto »Ugarskog« primorja, Senj itd.) narodne straže pokazuju najveću aktivnost u nacionalnom pokretu. U njima je i borba protiv konzervativnih magistrata bila najživlja, jer su magistrati bili većim dijelom eksponenti strane vlasti; opozicija protiv njih istupala je snagom nacionalnog pokreta.

Narodna straža u Senju stvorena je u toku burnih događaja 22.—24. III. Senj je 21. III osvanuo oblijepljen revolucionarnim plakatima. Revolucija je najednom otvorila građanima mogućnost da svrgnu vlast morskog »militara« i konzervativnog patricijata koji je ta vlast podržavala. Građani su se 22. III počeli spremati na dizanje bune protiv magistrata i suca. Idućeg dana sudac je zabranio svako izlaženje na ulice i zatražio pomoć vojnih vlasti. Međutim, vojni komandant ostao je pasivan prema razvoju situacije, a građani nisu poslušali naređenje nego su se naoružali i izašli na ulice. Ispred gradske vijećnice skupilo se oko 600 stanovnika spremnih na sve. Pod pritiskom te mase održana je skupština nekih članova magistrata i odličnijih građana, koji su povicima »dole š njim!« skinuli s vlasti suca, dok je puk ispod prozora vikao: »dajte ga, bacite ga doli da ga rastergamo!« Na toj sjednici odličnih građana izabran je novi magistrat, koji je odmah službeno objavio osnivanje narodne straže.¹¹⁹

Već 24. III upisalo se u narodnu stražu 300 osoba, iako su protiv te organizacije agitirali »mnogi beamteri« kompromitirani pod starim režimom.¹²⁰ Ali revolucionarni istup senjskog puka nije se izrazio u temeljitijim socijalnim promjenama, iako je vojna vlast svrgnuta a magistrat obnovljen bez njenog upliva.¹²¹ Nova uprava nije provela stvarnu i dublju demokratizaciju u gradu; dio patricijata koji se nije kompromitirao zadržao je i dalje utjecaj u Velikom vijeću, s pravima jednakim pravima zastupnika građana; jedino je odlučeno da se novi patriciji više ne imenuju.¹²² Po statutu, koji je uveden u rujnu, pravo glasa određeno je prema imovini, a kao vrhovna vlast u gradu izabiralo se »Veliko vijeće gradsko« od 60 članova. Članovi tog Vijeća izabirali su tajnim glasanjem »Upravljavući mali Odbor« od 12 članova, koji je obavljao sve upravne poslove.¹²³

U Bakru, kao i u Senju, narodna straža osnovana je spontano, pod utjecajem pristaša Narodne stranke. Iako je njezino osnivanje u prvi mah objašnja-

¹¹⁸ DAZ, Zagreb. žup. 1848, prot. 87a/32, skupština od 22. V, čl. 30, § 5 i § 24.

¹¹⁹ Nov. d. h. s., br. 30 od 4. IV 1848.

¹²⁰ Isto, br. 30 od 4. IV 1848. i 42 od 2. V 1848.

¹²¹ S tim u vezi promijenjeno je službeno ime grada iz »Militarska općina« u »Slobodni kraljevski grad«.

¹²² DAZ, Saborski spisi, fasc. LXXVIII, br. 2.

¹²³ DAZ, BV 1848, N 461.

vano potrebom obrane od eventualnih napada s morske strane, iz Italije, njena djelatnost je bila vrlo brzo usmjerena protiv mađarona iz Rijeke i Riječkog gubernija.

Grad Bakar imao je u Ugarskom primorju krajnje nepovoljan položaj. Ugarske vlasti favorizirale su ekonomski razvitak Rijeke, što se odrazilo i na administrativnu organizaciju cijelog područja. Komunalna samouprava Bakra bila je podvrgavanjem gradskog magistrata pod sistem Riječkog gubernija svedena na formalnost. Gubernij je postavljao glavni organ izvršne vlasti u Bakru, potkapetana Satničkog vijeća; zaključci Vijeća imali su važnost samo ako ih ovjeri predsjednik koji je stanovao u Rijeci. Preko toga svoga »expediatur«-a, Gubernij je grubo odbacivao sve odluke Vijeća koje mu nisu bile po volji; bakarskom magistratu bilo je zabranjeno direktno dopisivanje s drugim vlastima.¹²⁴

Poslije izbijanja revolucije, riječki mađaroni pokušavaju svim sredstvima da očuvanjem gubernijalnoga birokratskog sistema zadrže svoju vlast nad Bakrom. Borba za samoupravu postala je za bakarske građane odmah i nacionalna borba. U prvi čas, protiv Gubernija istupaju svi gradski slojevi zajednički, osim kompromitiranih patricija iz magistrata. No, u toj borbi vrlo se brzo izdvajaju dvije frakcije, koje se međusobno razlikuju kako u pitanju metoda borbe za emancipaciju od Rijeke tako i u pitanju reorganizacije uprave u samom gradu.

Konzervativni narodnjaci težili su za oslobođenjem od Rijeke preko legalne borbe za stare gradske privilegije. Oni su gotovo mjesec dana vodili pregovore s potkapetanom Enricom Gerliczyjem — predstavnikom riječkih mađarona, o sazivu Satničkog vijeća. Gerliczy je uporno odbijao zahtjeve za održavanje bilo kakve skupštine u Bakru, predviđajući da će na njoj građanstvo istupiti s novim političkim i nacionalnim zahtjevima. U toku pregovora on se ponovo odupro prijedlozima za uvođenje narodnog jezika u administraciju.¹²⁵

Držanje Gerliczyja potaklo je rodoljube da istupe u štampi. U Gajevim novinama pojavio se 22. IV proglas: »Bakrani svomu narodu«, u kojem je potkapetan lično napadnut.¹²⁶ U samom Bakru narodnjaci su izolirali grupu patricija koja se je priklanjala mađaronima u Rijeci. Blagajnik Srećko Sabljčić optužen je zbog protunarodnih izjava i uklonjen s dužnosti.¹²⁷

Pod pritiskom javnosti i promjena u Bakru, Gerliczy je napokon ipak morao pristati na saziv Satničkog vijeća. Na sjednicu sazvanu 26. IV sakupila se velika masa bakarskih građana i stanovnika iz seoskih općina, pa je u vrlo burnoj atmosferi Gerliczy prisiljen na uvođenje narodnog jezika u upravu; jednako tako je pristao da se »od gospode vlastela« izabere Odbor opće sigurnosti. Ali kad se povela rasprava o ukidanju predsjedničkog »expediatur«-a tj. administrativne ovisnosti Bakra o Rijeci, potkapetan se suprostavio cijeloj skupštini i na kraju sjednicu raspustio.¹²⁸ Raspuštanje sjednice Satničkog vijeća 26. IV

¹²⁴ DAZ, Banska pisma 1848, br. 15.

¹²⁵ Nov. d. h. s., br. 37 od 20. IV 1848; zahtjev za uvađanje narodnog jezika u upravu postavljen je još na sjednici 5. II 1848.

¹²⁶ Isto, br. 38 od 22. IV 1848.

¹²⁷ DAZ, BV 1848, N 67.

¹²⁸ Nov. d. h. s., br. 43 od 4. V 1848.

pokazalo je bakarskim narodnjacima da se za gradsku autonomiju ne mogu boriti samo legalnim sredstvima. Već idućeg dana (27. IV) održana je vojna demonstracija narodne straže protiv Gubernija. Tom se prilikom pucalo iz mužara u koje su stavljene cedulje s natpisom: »expediatur«. Satničko vijeće je istodobno zatražilo iz Zagreba 300 pušaka za naoružanje novih stražara.¹²⁹

Ali potpuna emancipacija Bakra od Riječkog gubernija obavljena je vrlo oprezno i uz prethodno osiguranje potpore iz Zagreba. Na to je utjecalo i to što je u samom gradu došlo do stanovitih političkih promjena. Neke odluke skupštine od 26. IV, kojima je Satničko vijeće demokratizirano, izazvale su nezadovoljstvo konzervativnih rodoljuba. U njihovim se krugovima ova skupština počela nazivati nezakonitom; posebno nezadovoljstvo izazivala je djelatnost Odbora opće sigurnosti.¹³⁰ U takvoj atmosferi počeo je u gradu ponovo jačati utjecaj riječkih mađarona. Na početku svibnja, »Rěčki Metternich« Enriko Gerliczy pridobio je na svoju stranu gradske suce Pavla Battagliarina i Aleksandra Thianicha i zatim naredio raspuštanje Odbora sigurnosti uz prijetnju da će tu naredbu proglasiti među seljacima oko Bakra u namjeri da ih pobuni protiv grada.¹³¹

Usprkos svemu tome, jaka struja narodnjaka počinje u početku mjeseca svibnja ponovo zahtijevati da Gerliczy sazove Satničko vijeće. Posebna delegacija postizava u Zagrebu odobrenje da se u potrebi može potkapetan mađaron svrgnuti.¹³² Poslije povratka delegacije, 15. V, Satničko vijeće se sastalo po vlastitoj inicijativi i odmah na početku sjednice smijenilo odsutnog potkapetana. Za privremenog predsjednika vijeća izabran je kanonik Nikomed Mudrovčić i zatim donijeta odluka o premještaju satničkog suda iz Rijeke u Bakar.¹³³ Glavnu ulogu na toj sjednici imali su Avelin Čepulić, Stjepan Bujanović i Franjo Kukuljević. Oni su među narodnjacima predstavljali onu struju koja je bila spremna da u određenim pitanjima izađe u susret radikalnim zahtjevima gradskog puka i seoskih općina. Skupština 15. V, vjerojatno tražeći oslonac protiv Rijeke, učinila je nove koncesije zahtjevima za demokratizaciju gradske uprave: predstavnicima gradskog puka i seoskih općina dano je u Satničkom vijeću pravo glasa.¹³⁴ Odluke skupštine od 15. V značile su konačno i potpuno oslobađanje Bakra ispod vlasti Riječkog gubernija. Najviša vlast u gradu postalo je Satničko vijeće.

Likvidacija mađaronske vlasti u Bakru, njegova emancipacija ispod vlasti Riječkog gubernija, nije utišala socijalno-političke borbe između različitih slojeva građana. Odmah poslije 15. V mađaroni su optužili grupu narodnjaka zbog

¹²⁹ Isto; — u vezi s tim ceduljama dopisnik je pisao: »S tim smo naměřavali predsjednički expediatur u mesečinu expedirati«; DAZ, Banska pisma 1848, br. 82. — molba za puške.

¹³⁰ DAZ, Banska pisma 1848, br. 124/b.

¹³¹ Isto; Nov. d. h. s., br. 48 od 16. V 1848; — povodom te Gergliczyjeve prijetnje bakarski narodnjaci su zajaukali u novinama »Mi smo mučenicici!«

¹³² DAZ, Banska pisma 1848, br. 117.

¹³³ Isto, br. 278 i 313. (među spisima Zagrebačke županije 1848.)

¹³⁴ Nov. d. h. s., br. 51 od 23. V 1848; demokratizacija gradske uprave našla je izvjestan odraz i u instrukciji za saborske poslanike.

bunjenja puka i uvođenja »lo stato anarchico nella Città e Distritto«,¹³⁵ ali je njihov pokušaj da istupe organizirano pri izboru saborskih poslanika osujetila mornarska omladina.¹³⁶

Poslije svrgavanja vlasti Gubernija svi narodnjaci su se počeli odupirati zahtjevima za daljnjim izmjenama u upravi grada. A zahtjevi te vrste postajali su sve žešći; predstavnici puka počeli su, osim povećavanja broja zastupnika, tražiti i udaljavanje pojedinih osoba iz Satničkog vijeća. Mate Tadijević istupio je sa svojim pristašama protiv kanonika Nikomeda Mudrovčića zahtijevajući njegovo smjenjivanje s položaja predsjednika Satničkog vijeća. Tom zahtjevu oduprli su se zajednički i konzervativni i liberalni narodnjaci — oko 80 osoba.¹³⁷ No, Mudrovčić je ipak bio smijenjen — na njegovo mjesto je ban Jelačić 2. VII postavio vlastelina Antuna Vernića.¹³⁸ Nove tendencije u držanju narodnjaka odrazile su se i u odnosu Bakra prema seoskim općinama. Separatizam seoskih općina bio je stalno važna komponenta u bakarskim zbivanjima, ali on se sada pojačao, vjerojatno zato što sela poslije likvidacije mađaronske vlasti nisu u političkom pogledu dobila gotovo ništa. Potkraj svibnja počinju neka sela istupati za stvaranje vlastitih magistrata. Pri tom seljaci žele iskoristiti sukob Bakar — Rijeka; u općinama Sušak, Podvezice i Sv. Lucija pokazuju javno simpatije prema riječkim mađaronima.¹³⁹

U ljetnim mjesecima 1848. u Bakru dolazi do nekoliko sukoba između narodnjaka i radikalnih seljačko-pučkih zastupnika u Vijeću. Gajev dopisnik iz Bakra konstatirao je 21. VII da su u gradu prestale nacionalne borbe, da se više ne govori »ov je Hervat, on je magjaron«, ali da unatoč tome izbijaju žestoki politički sukobi između umjerene i radikalne stranke, koje je, prema španjolskom primjeru, nazvao »Moderados i Exaltados«. ¹⁴⁰ Činjenicu da su u Bakru prestale nacionalne borbe konstatirao je i banski komesar Klarić u svom izvještaju od 21. VIII riječima: »Ovdi raspra duha narodnoga svaki dan sve više prestaje.« Po njegovu mišljenju, glavni uzrok novih nemira jest separatizam seoskih općina koje se žele odvojiti od Bakra i osnovati vlastite magistrature.¹⁴¹ Prema Klarićevu izvještaju proizlazilo bi da su glavni predstavnici »Exaltados«-a upravo zastupnici separatističkih seoskih općina.

Na skupštini Satničkog vijeća 11. VII prevagnuli su radikalni seosko-gradski elementi. Zastupnici općine Draga, na čelu sa sucem Brozovićem, istupili su sa zahtjevom da se iz vijeća izbace svi popovi. Brozović je uspio da se iz Vijeća »izhiti« trsatski župnik Paškal Žuvičić.¹⁴² Radikalna struja primorava na ostavku i gradskog suca, čime se nanosi poraz i drugim »apsolutistima« »pod njegovim skutom«. ¹⁴³ Poslije ovih događaja, sjednica Satničkog vijeća nije

¹³⁵ DAZ, BV 1848, N 67, prilog br. 4.

¹³⁶ Nov. d. h. s., br. 54 od 30. V 1848.

¹³⁷ DAZ, BV 1848, N 67.

¹³⁸ DAZ, Banska pisma 1848, br. 236. (među spisima zagrebačke županije 1848.)

¹³⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1848. (pismo Općeg odbora sigurnosti banu Jelačiću 31. V 1848.)

¹⁴⁰ Nov. d. h. s., br. 79 od 27. VII 1848.

¹⁴¹ DAZ, BV 1848, N 248.

¹⁴² DAZ, BV 1848, N 247. — »... da svi redovnici (kako on sa svojim nasljednicima govoraše popovi) iz vjeća oditi moraju«.

¹⁴³ Nov. d. h. s., br. 79 od 27. VII 1848.

sazivana više od mjesec dana. Novu sjednicu su narodnjaci organizirali tek 23. VIII. Toga dana su zastupnike pred gradskom kućom dočekali naoružani narodni stražari, postavljeni sa zadatkom da sa sjednice izbace sve eventualne radikalne govornike. To, međutim, nije omelo Dragu Brozovića da ponovi i proširi ranije radikalne zahtjeve. On je energično zatražio da se ispred vijećnice udalje narodne straže a zatim je ponovo predložio da se svi popovi izbace iz Satničkog vijeća i cijeli magistrat smijeni. U Vijeću je odmah nastala vika; većina se protivila tim prijedlozima i ono je raspušteno bez efektivnih odluka. U tom momentu je na scenu stupio banski komesar Klarić, koji je s 12 vojnika blokirao vijećnicu i iz nje izvukao Brozovića.¹⁴⁴

Poslije Klarićeve intervencije, političke borbe su se u Bakru utišale, iako separatizam seoskih općina još uvijek nije prestao. U studenom je u Bakar došao novi potkapetan. Na tu dužnost je ban Jelačić postavio Nikolu Vakano-
vića, koji je za svoj osnovni zadatak smatrao postepenu obnovu starog poretka u gradu. Iako je postavljanje novog potkapetana značilo ponovo sužavanje vlasti Satničkog vijeća, bakarski rodoljubi nisu tome više pružali otpor, jer su računali da će njegov autoritet i utjecaj u administraciji slomiti separatizam seoskih općina.¹⁴⁵

U borbi protiv riječkih mađarona, bakarski građani ispoljavali su visoku nacionalnu svijest. Dopisnici iz Bakra isticali su više puta u novinama da njihova borba protiv Rijeke ima nacionalno značenje, da je dio nacionalne borbe protiv Mađara i mađarizacije. U objektivnom smislu nesumnjivo je bilo tako, ali subjektivni porivi koji su rukovodili bakarske građane u istupima protiv Rijeke bili su u suštini interesi trgovačke konkurencije. To se vidi najprije u opadanju nacionalnog entuzijazma u gradu poslije svrgavanja vlasti Gubernija, a zatim u držanju gradskih narodnjaka poslije Bunjevčeve aneksije Rijeke 1. IX 1848. Bakrani su se sada počeli suprotstavljati stvaranju koroatiziranog Gubernija s istom žestinom s kojom su se borili protiv mađaronskog. Satničko vijeće zatražilo je 21. IX da Bakru ostanu sve pomorske ustanove koje su odcijepljenje od Gubernija prije zauzimanja Rijeke.¹⁴⁶ U reprezentaciji banu 10. XII 1849, oni su se otvoreno tužili da koncentracijom trgovine i pomorskih ureda u Rijeci »Rěka sada u izobilju pliva, a sve ostalo primorje u najvećoj oskudici i bēdi čami«.¹⁴⁷

Narodna straža u Senju i Bakru igra prilično važnu ulogu prvih dana poslije revolucije u nacionalnoj borbi građanstva. Senjska narodna straža bila je tada ocijenjena kao uzorna, osobito po svojoj nacionalnoj svijesti.¹⁴⁸ Ona je 10. VI poduzela osvajanje guberijalnog teritorija — akciju protiv riječkih mađarona. Noću toga dana, »izmenice pėvajuća i muzikom udarajuća«, umarširala je u Novi Vinodolski i zatim u Bribir. Tom je akcijom veći dio Ugarskog primorja priključen Hrvatskoj.¹⁴⁹ Bakarska narodna straža također je još u ožujku istakla u prvi plan svoju nacionalnu orijentaciju; stražari su na šesire stavili

¹⁴⁴ DAZ, BV 1848, N 247.

¹⁴⁵ DAZ, Banska pisma 1849, br. 386; Nov. d. h. s., br. 141 od 19. XII 1848.

¹⁴⁶ DAZ, BV 1848, N 374; Nov. d. h. s., br. 106, 129 i d.

¹⁴⁷ DAZ, Banska pisma 1849, br. 903.

¹⁴⁸ Nov. d. h. s., br. 42 od 2. V 1848.

¹⁴⁹ Isto, br. 77 od 22. VII 1848.

gradsku bijelo-žuto-plavu a na prsa ilirsku kokardu.¹⁵⁰ Različitim demonstracija u nacionalnom pogledu bilo je više. Nacionalna garda postala je ovdje organ za borbu protiv mađarona iz Rijeke i s pomoću nje je zaposjednuto više važnih ustanova u bivšem Ugarskom primorju. Bakarska narodna straža sudjelovala je 1. IX u zauzimanju Rijeke. U vojsci podžupana Bunjevca, koja se toga dana utaborila na Sušaku, bilo je 200 gardista iz Bakra.¹⁵¹ Bakrani su, čini se, bili najenergičniji dio te ekspedicije, jer je riječki magistrat još i pola godine kasnije pokazivao ogorčenost što »kod zauzeća Rēke jedna hērpa ljudi oružanih iz bakarskog kotara biaše, koja pretiaše požarom i pljenjenjem«.¹⁵²

6.

Gradske narodne straže ostale su za cijelo vrijeme svoga postojanja samo lokalne vojne organizacije; one nisu sudjelovale niti u Jelačićevu pohodu niti u čuvanju granice. Odbijajući u mjesecu svibnju suradnju s turopoljskom stražom, magistrat grada Zagreba je naveo da je zagrebačka straža osnovana samo za obavljanje službe na gradskom teritoriju.¹⁵³ U Privremenoj zakonskoj osnovi o narodnoj straži u Zagrebu izričito je navedeno: »Narodna straža dužna je samo među granicama ove varoši službu svoju obnašati«.¹⁵⁴ Bansko vijeće uvjeralo je nešto ranije magistrat Koprivnice da upis građana u narodnu stražu ne će značiti njihov odlazak u rat i da je svaka bojazan u tom pogledu neosnovana.¹⁵⁵ Tako postavljeni lokalni okviri gradskih narodnih straža postali su u jesen predmet oštih kritika u novinama. Od svih gradskih narodnih straža samo su straže iz Bakra i Senja, kao i neki dijelovi garde iz Križevaca vršili vojne operacije izvan gradskog područja. Nasuprot ovom zatvaranju građana iza svojih bedema, seljačke narodne straže formirane su isključivo radi ratnih zadataka izvan svoga teritorija i za njih se zbog toga i uveo naziv »gibive narodne straže« (mobilne nacionalne garde). Poslije napada na Srijemske Karlovce 12. VI podnijelo je, doduše, zagrebačko gradsko vijeće prijedlog da svi privilegirani gradovi i trgovišta organiziraju jednu »gardu mobilnu« za borbu protiv vanjskog neprijatelja. Vijeće je predlagalo da se gardisti za tu jedinicu sakepe među kalfama i bespravnim građanima, uz obećanje da će prvi za sudjelovanje u ratu dobiti majstorsko a drugi građansko pravo.¹⁵⁶ Taj prijedlog, međutim, nije bio proveden u život.

Gradske narodne straže nastajale su spontano poslije dolaska vijesti o carevu dekretu kojim se dopušta njihovo osnivanje.¹⁵⁷ Prve gradske skupštine

¹⁵⁰ Isto, br. 30 od 4. IV 1848.

¹⁵¹ Isto, br. 96 od 5. IX 1848.

¹⁵² DAZ, Banska pisma 1849, br. 386.

¹⁵³ DAZ, Arhiv pl. općine Turopolje, Acta congregationalia 1848, fasc. 218, dopis grada Zagreba od 5. V 1848. — »...kada mi našu narodnu stražu ustrojismo za sverhu imasmo uzdržanje reda i segurnosti u našem području, izvan pako granica ovog okružja se protegnuti nenaumismo«.

¹⁵⁴ DAZ, BV 1848, N 343.

¹⁵⁵ DAZ, Banska pisma 1848, br. 267.

¹⁵⁶ DAZ, BV 1848, B 1.

¹⁵⁷ Carev dekret o narodnoj straži od 14. III objavljen je u Nov. d. h. s., br. 23 od 18. III 1848.

poslije revolucije bile su u pravilu posvećivane osnivanju narodnih straža. Tako se u Zagrebu pristupilo osnivanju narodnih straža 18. III, u Varaždinu 21. III, u Senju 22. III; u Osijeku, Krapini i Sisku 23. III; u Jastrebarskom 24. iII. Potkraj ožujka osnovane su narodne straže u Karlovcu, Bakru, Rijeci, Vukovaru, Zamunu i Virovitici, a u prvoj polovici travnja gotovo u svim drugim mjestima (Koprivnica, Đakovo, Petrijanec, Samobor i dr.). Seoske narodne straže počele su se osnivati pod sasvim drugim okolnostima tek 2—3 mjeseca kasnije.

Struktura mobilnih garda mijenjala se nekoliko puta provođenjem različitih reorganizacija, koje su na kraju te seljačke jedinice pretvorile u poluregularnu vojsku. To nije bio slučaj s gradskim stražama; one su cijeli rat prošle bez reorganizacija, iako su po svojoj strukturi predstavljale demokratske organizacije. Struktura gradske narodne straže određena je u »Privremenoj zakonskoj osnovi o narodnoj straži grada Zagreba i u njem nalazećih se občinah« (»Provisorisches Reglement der Agramer Nationalgarde«), koju je sastavio Odbor sigurnosti i potvrdio ban. U § 7 te osnove propisuje se, npr., da štapske oficire bira skupština svih stražara, a princip izbornosti oficira uveden je i u satnije (§ 8); određeno je da se stražari ne smiju »telovno kažnjavati« itd.¹⁵⁸ Sačuvao se i statut četvrte čete Zagrebačke garde od 13. XII 1848, s pomoću kojega se može upoznati struktura niže jedinice. Osim izabranog komandira i štaba, četa ima i svoj odbor od 14 članova (§ 1), koji jednom tjedno održava sjednice i rješava sva ekonomsko-administrativna pitanja jedinice. Mandat odbora traje tri mjeseca; na njegovim sjednicama vode se obavezno protokoli u koje imaju pravo uvida sva »gospoda gardisti«.¹⁵⁹ Priv. zak. osnova narodne straže grada Zagreba postala je obrazac po kojem su svoje straže organizirali i drugi gradovi. Međutim, demokracija izražena u tom dokumentu vrijedila je samo za određene kategorije građana, jer kalfe, šegrti i sluge nisu se uopće mogli upisati u straže.

Prema formaciji, narodne straže po gradovima bile su razdijeljene u čete ili satnije (u seoskim stražama četa odgovara veličini bataljona). U Zagrebu je bilo formirano 11 četa-satnija, u Karlovcu 6, Jastrebarskom 2 itd. U četu (satniju, kompaniju) ulazili su stanovnici jedne ili više susjednih ulica, tako da je svaka četa obuhvaćala određeni gradski teritorij.¹⁶⁰ Vrhovnu vlast nad narodnim stražama imali su svagdje odbori sigurnosti, ali je za vojničko rukovođenje bila obično osnovana i komanda za teritorij cijeloga grada (»Zapovedništvo narodne straže«).

7.

U naprijed spomenutoj brošuri Ljudevita Vukotinića postavlja se kao osnovni zadatak narodnih straža čuvanje novog poretka koji se revolucijom stvara. Narodne straže treba da čuvaju ustavnu slobodu kao i sigurnost osoba

¹⁵⁸ DAZ, AGZ, Narodna straža 1848, sv. 42, bb.

¹⁵⁹ Isto, sv. 42, br. 91.

¹⁶⁰ DAZ, AGZ 1848, br. 1471. — Odbor sigurnosti grada Zagreba propisao je da se čete u slučaju uzbune skupljaju po svojim rajonima: I i II č. na »pijaci sv. Marka«, III i IV č. na Harmici, V i VI č. u Ilici, Akademička četa na »pijaci sv. Kate«, Kaptolska i Novoveška č. kod gornjih vrata kaptolske pijace i Vlaškoulička u svojoj ulici.

i svojine. Najvažnije je ipak očuvanje ustavnih sloboda, jer dosadašnje vojske služile su interesima vladajuće aristokracije i »kao slepo oružje u rukuh svojih komandantah« mnogo puta istupale protiv naroda, pa narodne straže pružaju garanciju da se to više ne će dogoditi.¹⁶¹ Na sličan način formulirani su zadaci narodnih straža u Privremenoj zakonskoj osnovi narodne straže grada Zagreba. Polazeći od takvih definicija kaptolski građani mogli su izjaviti »da za pravu constitutionalnsku gardu zauzeti jesu«.¹⁶²

U praksi su se zadaci gradskih straža ipak uvijek konkretizirali i nisu imali mnogo veze s očuvanjem ustava. U aktima o njihovu osnivanju gotovo svagdje je isticano da se stvaraju »da bdiju nad sigurnostju« (Zagreb), »da se obstojeći mir i poredak ne smuti« (Osijek), da se očuva »red, mir i sigurnost osoba i imetka« (Karlovac) itd. Po toj svojoj strani narodne straže bile su reakcionarne formacije koje su u većini slučajeva istupale za obranu postojećeg poretka.

U mnogim mjestima građani su se u proljeće 1848. uplašili seljačkih nemira, pretpostavljajući da se oni mogu razviti u napade na gradove. Radi toga straha postavljena je pred gradske garde kao važan zadatak zadaća da zaštite gradove od eventualnih pokušaja seljaka da ih napadnu. Ako se stvari promatraju s te strane, tada upisivanje županijskih magistrata i plemstva u gradske straže nije bilo slučajna pojava. U članku »Molba na gospodu duhovnike«, Šulek je na kraju ožujka kritikovao kao neosnovane glasove po kojima »puk se sprema na varoši udariti«.¹⁶³ Ali ipak su o toj mogućnosti vodili računa i autoritativni politički organi. Odbor sigurnosti grada Zagreba odlučio je potkraj travnja da se kod patriota, koji žive na selu, obavijesti »o seljskom puku« i uz to je donio naredbu da se »ulazak u varoš oboružanoj gomili, pače i pojedinim sumljivim ljudma osim voinstva zabrani«.¹⁶⁴ Odbor je u mjesecu studenom protestirao protiv krvoprolića prilikom ugušivanja seljačke pobune u Građešini, napadajući »reakcionarnu stranku« i »gadnu sebičnost« klera,¹⁶⁵ ali je ipak u toku obračunavanja regularnih trupa sa seljacima podigao narodnu stražu u punu borbenu pripravnost i rasporedio je po ulicama koje vode pod Medvedgradski brijeg. Kod gradskih vlasti se u vezi s tim događajem »porodila briga, da seljaci nedojdu u grad, pa da ga neplijene i zločinstva počine«.¹⁶⁶

Slični odnos prema seljacima imale su i vlasti u Karlovcu. Tamošnji Odbor sigurnosti zatražio je 28. IV vojnu pomoć, sumnjajući da je gradska garda u stanju da očuva red u uvjetima gdje je »tako rekući sva okolica pobunjena«. Kadgod su se građani s kokardama pojavljivali po selima, seljaci su ih odmah napadali; u okolici grada pojavila se opasnost za sve narodnjake, vlasteline i svećenike. »A niti mi« — izvještavao je odbor — »koji u varošu siedimo nismo

¹⁶¹ Vukotinić, Nekoja pitanja našeg vremena, str. 6. — »Slobodni narodi uređuju straže narodne za uzdržanje reda, mira i sigurnosti osobah i svojine, a što je najvažnije: za čuvanje slobode ustavne«.

¹⁶² DAZ, AGZ 1848, br. 1471.

¹⁶³ Nov. d. h. s., br. 28 od 30. III 1848.

¹⁶⁴ DAZ, AGZ 1848, br. 1471, Zapisnik Odbora sigurnosti za travanj, § 14.

¹⁶⁵ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 7 od 22. XI.

¹⁶⁶ S. J., br. 46 od 19. XI 1848.

sigurni da nam za noć varoš na četiri ugla uzbunjeni prosti puk ne upali«. ¹⁶⁷ Kad su domoroci iz Banije, iz straha da im mađaroni zajedno s pobunjenim seljacima ne prirede »noctem Bartholomaei«, zatražili pomoć karlovačke narodne straže, Odbor sigurnosti je konstatirao da je »materijalni i moralni interes« građana i banijskih plemića isti i da im treba pružiti pomoć. ¹⁶⁸ Magistrat u Križevcima tražio je 26. IV oružje navodeći da seoski plemići iz okolice znače za grad opasnost. ¹⁶⁹ Na sličan način molili su oružje građani trgovišta Jasrebarsko, ističući jedan novi momenat u odnosu prema seljacima. Prema njihovom dopisu iz početka mjeseca studenog, neraspoloženje seljaka prema građanima prouzrokovano je naročito time što straža građana »sa ostalom gibivom stražom na Dravu otputovala nije«. ¹⁷⁰

Jedini grad gdje gradska straža nije uvijek bila usmjerena protiv gibanja na selu bio je Bakar. U periodu borbe protiv Riječkog gubernija između gradske i seljačkih straža (sela bakarske okolice nemaju agrarni karakter, a osnovala su samostalne straže) bili su uspostavljeni srdačni odnosi, ali onog momenta kada je u prvi red izbio separatizam seoskih općina gradska straža postala je i ovdje protivnik seljaka.

Držanje gradskih garda prema seljacima bilo je u najvećoj mjeri izraz povezanosti interesa između građanstva i plemstva, a isto tako i izraz ideološke nerazvijenosti građanske klase.

8.

Osnovna zadaća gradskih narodnih straža sastojala se u suzbijanju plebejskog pokreta u samim gradovima. Doduše, narodnjaci su u borbi protiv konzervativnih i anacionalnih magistrata angažirali ponekad i gradske mase, ali je to bilo samo privremeno i izuzetno. Općenito je postojao strah od gradske sirotinje i njoj je upisivanje u narodnu stražu zabranjivano. Prema Privremenoj zakonskoj osnovi o narodnoj straži grada Zagreba, u gardu se nisu mogli upisati kalfe, naučnici i sluge. Na zahtjev magistrata Koprivnice, Bansko vijeće je odredilo da gradski stražari mogu biti samo »stalni stanovnici, a pod njima se razumiju oni koji imaju kuću ili gospodarstvo, svi oni koji žive od zanata ili samostalni jesu«. ¹⁷¹ Tom definicijom socijalnog habitusa gradskog gardiste nije sirotinja mogla dobiti oružja u ruke. Ako se uzmu u obzir interesi imućnog i privilegiranog građanstva, njome su donekle određeni okviri revolucionarnosti narodnih straža. Zbog svog sastava, gradske straže nisu se mogle nigdje razviti u istinske i trajno revolucionarne organizacije.

Gradski puk, protiv kojega je trebalo da narodne straže istupaju, sačinjava 1848. u Hrvatskoj nekoliko heterogenih grupa stanovništva. Radnička klasa nije značila neku veću snagu niti deset godina kasnije. ¹⁷² Kao refleks na doga-

¹⁶⁷ DAZ, Banska pisma 1848, br. 41.

¹⁶⁸ Isto, br. 53.

¹⁶⁹ Isto, br. 43.

¹⁷⁰ DAZ, BV 1848, B 169.

¹⁷¹ DAZ, Banska pisma 1848, br. 234.

¹⁷² R. Bićanić, Industrijska revolucija u Hrvatskoj i god. 1848, HZ I, 1948, str. 81.

đaje u Beču, razvio se, doduše, kod hrvatskog plemstva strah od proletarijata još prije nego što se on u Hrvatskoj pojavio. Ban Jelačić je 25. V naredio vlastima da popišu »sve bezkućnike i bezposlice ili tako zvane proletarce« i da ih drže na oku.¹⁷³ Ali i suvremenici su bili svjesni da Hrvatska ima neznatni proletarijat. Po mišljenju Stjepana Mlinarića u »Slavenskom Jugu«, »proletar-
cah« je malo stoga što je Hrvatska poljoprivredna zemlja. No, i pored toga, proletarijat će se stvoriti vrlo brzo, za nekoliko godina, zbog naglog dijeljenja seoskih posjeda. Izvor proletarijata leži, prema njegovu mišljenju, u pauperizaciji seoskog stanovništva (raspadanju seoskih posjeda).¹⁷⁴

Proces pauperizacije seljaka tekao je i u periodu feudalizma. Ukidanje urbarijalnih odnosa samo mu je dalo jači impuls. Dovoljno je zaviriti u zapisnike križevačke i varaždinske županije 1848—49, da se vidi kako je tih godina bilo intenzivno raspadanje seoskog posjeda.¹⁷⁵ Ali pauperizirani seljaci još nisu bili pravi radnici. Jedan dio njih zapošljavao se na vlastelinstvima kao najamna radna snaga a drugi su kao »bezkućnici i skitnice« nagrnuli u gradove u potrazi za poslom. Oni su se ondje samo djelomično uključivali među siromašni gradski puk. Jedna od osnovnih funkcija narodne straže u Zagrebu bila je briga za čišćenje grada od takvih pridošlica. Povremene racije protiv beskućnika i skitnica provodile su se u Zagrebu sve do rasformiranja narodne straže. »Slavenski Jug« je ove racije vrlo zgodno nazvao Sizifovim poslom nacionalnih straža, jer su se skitnice, sprovedene stražarno preko Savskog mosta, za dan dva ponovo pojavljivale u gradu. Od masovnijih racija, koje je u Zagrebu provodila narodna straža, prva je bila noću 14/15. svibnja. Te su noći straže blokirale sve gradske ulice i odvele pohvalne »skitalice i sumljive osobe« u gradsku kuću gdje ih je saslušavao za tu priliku imenovani odbor.¹⁷⁶ Druga masovna racija izvršena je noću 16/17. kolovoza; od uhapšenih zadržano je 40 osoba za carsko vozarstvo.¹⁷⁷ Veliku raciju u srpnju 1849. zabilježile su i novine. Prema Narodnim novinama, straže su tom prilikom pohapsile »bezposlene skitnice, proletarce, strane ćifute« i »bludne žene«. »Slavenski Jug« bilježi da je taj policijski posao »ogadio mnogome zvanje narodnog stražanina«.¹⁷⁸ Osim racija, zagrebački Odbor sigurnosti uspostavio je za kontrolu ulaznja u grad još ljeti 1848. tri kontrolna punkta, tzv. »linie sigurnosti«: u Maksimiru, Černomeru i na Savskom mostu. Na tim mjestima stalno je stajala straža pod zapovjedništvom posebnih »nadziretelja«. Kontrola ulaska u grad provedena je i u Karlovcu. Brojne racije, a i nekoliko direktnih podataka, svjedoči o vrlo živom prilivu pauperiziranih i deklasiranih elementa u gradove.

¹⁷³ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 559.

¹⁷⁴ S. J., br. 27 od 6. X 1848.

¹⁷⁵ Taj proces zabrinjavao je i vlasti, pa je 13. XII 1848. odlukom bana zabranjena dioba na čestice manje od jedne četvrtine selišta, jer se u protivnom — tvrdili su iz Banskog vijeća — »i nesretnom proletarijatu nadati možemo« (DAZ, BV 1848, N 4461/728.)

¹⁷⁶ DAZ, AGZ 1848, br. 1857, Zapisnik Odbora sigurnosti za mjesec svibanj, § 18.

¹⁷⁷ Isto, br. 2500, Zapisnik Odbora sigurnosti za mjesec kolovoz, § 24. — »...lovljenje skitalica budući da je više kućijašah kod Fuhrwesena potrebno«.

¹⁷⁸ Nov. d. h. s., br. 79 od 2. VII 1849; S. J., br. 79 od 3. VII 1849.

Eksploatirani gradski puk sačinjavali su u prvom redu kalfe, naučnici, sluge i razni nadničari kao stalni stanovnici gradova. To je bio osnovni sloj siromašnoga gradskog stanovništva. Prema popisu iz 1805, u Rijeci i sedam privilegiranih gradova Hrvatske živjelo je 5.389 željara i podželjara (inquilini i subinquilini), što čini blizu 1/5 cjelokupnog stanovništva tih mjesta.¹⁷⁹ Do 1848. taj se društveni sloj sigurno još više razvio. Neki suvremenici su, npr., zapažali u Zagrebu 1848. jako izraženu socijalnu nejednakost — razliku između »sjajnih palača« s punim hambarima i pivnicama na jednoj i »niskih kolibica« s praznim policama na drugoj strani.¹⁸⁰

Najrevolucionarnije raspoloženje u Zagrebu pokazivali su obrtnički pomoćnici (kalfe). Istup postolarskih kalfi (»Detićevo«) 17. IV 1848. jedan je od prvih pokušaja organiziranja štrajka u Hrvatskoj. Postolarski pomoćnici povelili su nešto prije akciju za kolektivno održavanje »Blaumontaga« (ponedjeljka, kada pomoćnici ne rade). Uspjeh je akcije bio gotovo potpun; u nju su se uključili svi osim pomoćnika kod majstora Stjepana Tkalčića. Povodom toga, postolarski pomoćnici postavili su na posebnoj skupštini zahtjev da se Tkalčićev kalfa zbog prekršaja solidarnosti istjera iz grada. U protivnom, ako to vlasti ne učine, zaprijetili su da »tak vszi ovi Detići na mah Delo meštrom svojim otpovedali i odišli budeju«. Organiziranje »Blaumontaga« i pokušaji kolektivnog istupa pokazuju elemente klasne svijesti kod eksploatiranih obrtničkih pomoćnika. Ali njihova akcija nije mogla uspjeti: protiv kalfa istupili su zajednički cehmajstor, magistrat i Odbor sigurnosti. Nakon nove skupštine, u prisustvu predstavnika vlasti, pomoćnici su pristali da nastave posao, a organizator je »Blaumontaga« morao pobjeći iz grada.¹⁸¹

Strah gradskih vlasti od naoružanja obrtničkih pomoćnika pokazuje primjer osnutka XI čete narodne straže u Zagrebu. Kada je u početku svibnja 1848, po uputstvu Banskog vijeća Lavoslav Župan tražio da se osnuje posebna jedinica od »domorodne mladeži«, Odbor sigurnosti se usprotivio da se u gardu upisuje osobe bez »samostalnosti i nezavisnosti«, ističući da stvaranje jedinice »iz samih kalfa (kako to [...] pod izrazom ondašnje domorodne mladeži razumeti se more)« posebno zabrinjava obrtnike, jer oni »scène da će takove čete ustrojene njima najvećom pogibelju prëtiti«. ¹⁸² A kad je na kraju osnivanje te omladinske čete ipak usvojeno, Odbor je odredio da se kalfe mogu vježbati jedino uz njegovo specijalno odobrenje i to tako da oružje »po vežbanju ovde u varošku kuću polože«. ¹⁸³

Gradskom puku nedostajala je 1848. bilo kakva organizacija, koja bi njegovo raspoloženje usmjerila prema određenim političkim ciljevima, pa su istupi gradskog puka bili zbog toga uglavnom samo pojedinačni i gotovo isključivo spontani. Jedini masovni istup gradskog puka zabilježen je u Zemunu. Narod se 23. III skupio u velikoj masi pred gradsku kuću, »tražeći slobodu i olakšicu stanja svoga«. Pod pritiskom mase, građani su smijenili magistrat, ali

¹⁷⁹ DAZ, Acta Banalia 1808, br. 169.

¹⁸⁰ Nov. d. h. s., br. 82 od 3. VIII 1848. — članak »Jednakost u Zagrebu« potpisan s »Rimokatolik u smislu Isukerstovom«.

¹⁸¹ DAZ, AGZ 1848, br. 1471, prilog g.

¹⁸² DAZ, Banska pisma 1848, br. 190.

¹⁸³ DAZ, AGZ 1848, br. 1471, Zapisnik Odbora sigurnosti za svibanj, § 34.

nisu ipak ovladali situacijom. Masa se uputila prema skladištima i parobrodima s namjerom da ih zapali. U akciju je morala stupiti narodna straža (»naoružani građani«), koja je preuzela čuvanje ugroženih objekata. Zemunski dopisnik Gajevih novina konstatirao je povodom tih događaja: »Prostota je ovdě jako razdražena, pa ne samo kod nas nego i u okolnim selima«. ¹⁸⁴ U Zagrebu je dolazilo samo do pojedinačnih istupa ove vrste. Tako je, npr., bivši varoški kmet, Fratričev sluga, govorio na Harmici »da je u Talijanskoj buna, što treba i ovde da se napravi«; ¹⁸⁵ sluge gradskog opata Gredel i Bezuh premlatili su mađarona Janka Mirovića; ¹⁸⁶ pijani kalfa Matković vikao je cijelu noć: »Eljen Košuth!« ¹⁸⁷ itd.

U nekim je gradovima puk sudjelovao zajedno s radikalnijim narodnjacima u rušenju konzervativnih magistrata. Ali savez građana sa željarsko-proleterskim pukom bio je svagdje samo privremen. Pošto su postigli svoje ciljeve, građani su ga se odricali i prema puku počeli provoditi politiku sličnu politici starih vlasti. Energičan istup naoružanog puka doveo je 23. III do rušenja starog magistrata u Senju, ali vlast su odmah preuzeli »odlični« građani i nacionalno orijentirani patricijat. Za vrijeme borbe protiv Rijeke, u narodnoj straži Bakra nalazili su se među ostalima i mornari, težaci na željeznici i ugljenari; ¹⁸⁸ mornarska omladina rastjerala je jedan skup mađarona. Ali odmah poslije početka borbi između umjerene i radikalne stranke nastupila je u tako formiranoj narodnoj straži kriza, koja je dovela i do ostavke zapovjednika. ¹⁸⁹ Obaranje konzervativnog magistra u Varaždinu 13. IV opozicija je provela »kros pomoć po sebe pobunjenih Proletarcah« ili, određenije, uz pomoć osoba koje su opskrbljene »u većoj strani kruto malenim ili pako nikakvim imetkom«. ¹⁹⁰ Ali, prema svemu sudeći, naoružani puk nije imao nikakva utjecaja na daljna politička zbivanja u Varaždinu; novi »rebelijaški« magistrat iskoristio ga je jedino pri zauzimanju vlasti.

9.

Djelatnost gradskih narodnih straža 1848./49. ograničila se uglavnom svagdje na gradsko područje. Nesudjelovanje gradskih garda u Jelačićevu ratu nije proizlazilo iz spoznaje o reakcionarnom karakteru tog rata, već je bilo rezultat lokalističke učajurenosti građanstva i njegove nezainteresiranosti za nacionalni pokret. Doduše, pitanje angažmana građana po narodnim stražama postavljalo se kao pitanje njihova odnosa prema tom pokretu, ali i u slučajevima kad su narodne straže postojale, vrijedi to mjerilo samo relativno, jer u mnogim mjestima narodne straže nisu uopće vršile nikakvu nacionalnu misiju. Naprijed je bilo ukazano kako se nacionalna orijentacija narodnih straža izgrađivala kroz

¹⁸⁴ Nov. d. h. s., br. 32, od 8. IV 1848; O događajima u Zemunu v.: L. Čelap, Zemun u srpskom pokretu 1848—1849, Novi Sad, 1960.

¹⁸⁵ DAZ, Zagreb. žup. 1848, prot. 87a/32, Zapisnik sjednice Upravljujućeg odbora od 21. V čl. 31, § 50.

¹⁸⁶ DAZ, AGZ 1849, br. 1363.

¹⁸⁷ Isto, br. 1479.

¹⁸⁸ DAZ, Banska pisma 1848, br. 272.

¹⁸⁹ DAZ, BV 1848, N 248.

¹⁹⁰ DAZ, Banska pisma 1849, br. 575. i 935.

borbu protiv konzervativnih snaga u gradovima. Međutim su narodne straže ostale u nekim mjestima do kraja u rukama konzervativnih magistrata, jer su i ovi usvojili izrazito nacionalnu politiku. U takvim slučajevima liberali su bili opozicija narodnim stražama.

Političke borbe završile su se u većini gradova još prije početka rata. Svršetkom tih borbi, kao i općom stabilizacijom režima, politička uloga gradskih narodnih straža bila je gotovo iscrpljena. U gradovima je zavladao političko mrtvilo i poredak više nije bio ni od koga ozbiljnije ugrožavan, iako su straže i dalje obavljale svoje dužnosti. U tom periodu počinju se pojavljivati u štampi kritike gradskih narodnih straža. Građani i njihove straže napadaju se zbog lokalizma, nesudjelovanja u obrani granice i općenito slabog interesa za nacionalni pokret. U Gajevim novinama predložio je još u kolovozu Pajo Čavlović da se oružje oduzme građanima i preda seljačkim mobilnim gardama.¹⁹¹ U istim novinama pojavio se krajem rujna članak s napadima na filistarstvo i besmisleni djelatnost tih jedinica, uz napomenu da se takva ocjena može protegnuti manje-više na sve »naše gradove sproču sadašnjem narodnom gibanju«.¹⁹² Idejnu ograničenost građana baš u pogledu straža napao je 1849. Ivan Perkovac povodom zahtjeva grada Križevaca za raspuštanja nekih jedinica.¹⁹³ Niti ondje gdje je na narodne straže imala dosta utjecaja nova buržoazija s liberalnim pogledima, one nisu bile iskorištene za postizavanje nekih širih političkih ciljeva.¹⁹⁴ I u takvim mjestima bile su faktički u službi starog režima; one nisu nigdje pružile otpor nastupu reakcije, iako je kao osnovni zadatak stavljeno u njihov program očuvanje konstitucije.

II »GIBIVE NARODNE STRAŽE« (MOBILNE NACIONALNE GARDE)

Osnovnu vojnu silu provincijalne Hrvatske 1848/49. činile su »gibive narodne straže« tj. narodne straže sastavljene od seljaka. Nacionalne garde, ponikle kao tekovina bečke revolucije, imale su u Hrvatskoj izvan gradova svoj poseban razvitak; one su ovdje iskorištene kao podesan oblik organiziranja nacionalne vojske.

¹⁹¹ Nov. d. h. s., br. 83 od 12. VIII 1848.

¹⁹² Isto, br. 105 od 26. IX 1848. Autor članka kritikuje gradske narodne straže: »... da samo nose puške i kokarde, da patroulliraju u gradu mirnom i da hvataju golotinju koja neima udobnoga kvartira, da vičuć i kričuć paze na mir ondě, gdje ga nitko ni narušio nije«.

¹⁹³ Isto, br. 26 od 1. II 1849. — »Il su možebit mislili da je narodna straža samo uniformirani corps, kojega junački članovi dva puta na godinu (na carev dan i brašančevo) ausrukiju en pleine parade, da za svedoče svoje neporušivo junačtvo i spiebsbürgerthum?«

¹⁹⁴ Narodne straže u Češkoj koje su se nalazile pod kontrolom liberalne buržoazije, također, nisu sudjelovale u aktivnim revolucionarnim borbama, iako su ondje prilike posve drugačije nego u Hrvatskoj; već u danima Praškog ustanka, koji je organiziran mimo narodnih straža, nacionalne garde su kapitulirale pred reakcijom: Jaroslav Křížek, Národní gardy v roce 1848, Praha 1954, str. 211—212.

1.

Ideja o narodnoj straži kao samostalnoj nacionalnoj vojsci iznesena je već u »Zahtjevanjima naroda« od 25. III. U 17. tački tih zahtjevanja narodna je skupština zatražila »narodnu stražu (gardu)«, kojom će zapovijedati državni vojvoda ili kapetan.¹⁹⁵ Zadatke i organizacionu strukturu takve vojske razradio je u mjesecu travnju Ljudevit Vukotinović u spomenutoj zbirci članaka. Navodeći pojedine karakteristike narodnih straža, on je napose isticao da je to teritorijalna vojska — »u svom kotaru, u svojoj varoši, tergovištu ili selu«. Ona je samo obrambena, »jer ne vodi rat protiv nikomu nego brani doma sebe i susede svoje«. Narodna straža je, po Vukotinovićevu mišljenju, demokratska institucija, koja nastaje na osnovu nacionalne i političke svijesti naroda. Služba u narodnoj straži je besplatna i dobrovoljna.¹⁹⁶ Tada, u prvoj polovici travnja, Vukotinović nije ništa govorio o mogućoj ulozi narodnih straža u hrvatsko-mađarskom sukobu, pa njegova razmatranja imaju upravo zato samo teoretsko značenje.

Zaoštravanje hrvatsko-mađarskih odnosa u mjesecu svibnju povodom palatinsko-ministerijalnih dekreta od 10. i 11. V izazvalo je u Hrvatskoj konkretne pripreme za rat. U tadašnjoj situaciji, kad su se najbolje kompanije graničara nalazile u Italiji a ostali carski oficiri, zbog nedostatka preciznih naredbi, držali neutralno,¹⁹⁷ za Jelačića je posebno značenje imao vojni potencijal u Provincijalu. Kao najlakšu formu za njegovo podizanje, on je prihvatio ideju o stvaranju samostalne hrvatske vojske, pa su 15. i 16. V izdane prve banske naredbe o organiziranju seoskih narodnih straža i banderijalne konjice.¹⁹⁸

2.

Sve do jeseni 1848. narodne straže činile su svojevrstu vojsku samih županija. One su istupale i kao organizatori i kao političko-upravni organi svojih »gibivih« jedinica. Počevši od svibnja, vojnička pitanja postala su glavni predmet svih županijskih sjednica. Upravljavajući odbori brinuli su se za osnivanje i uvježbavanje narodnih straža, njihovo snabdijevanje, imenovanje oficira, uvjete službe itd. Bojni odsjek Banskog vijeća počeo je znatnije utjecati na te poslove tek u jesen.

Prvi praktični koraci na stvaranju narodnih straža poduzeti su u križevačkoj županiji nešto prije izdavanja Jelačićevih naredbi. Velika pučka skupština od 11. V zaključila je da se za službu u narodnoj straži popišu sve osobe između 20 i 50 godina starosti, kao i da se podigne posebna jedinica slobodnjaka iz Podravine.¹⁹⁹ Poslije upoznavanja s manifestima o svrgavanju Jelačića s banske časti, križevačka županija je razradila čitav sistem vojno-obrambenih mjera

¹⁹⁵ Šidak, *Historijska čitanka*, str. 192.

¹⁹⁶ Vukotinović, *Nekoja pitanja našeg vremena*, Zagreb 1848, str. 7—9.

¹⁹⁷ Matasović, *Do Ozore*, Zagreb 1919, str. 27.

¹⁹⁸ DAZ, *Križevačka županija 1848*, br. 488 i 496.

¹⁹⁹ DAZ, *Križevačka žup. 1848*, sv. VII, *Zapisnik velike pučke skupštine 11. V*, § 5 i § 6.

za zaštitu granice.²⁰⁰ Spomenute Jelačićeve naredbe izdane su, po svemu sudeći, na inicijativu narodnjaka iz te županije.

Povodom banskih naredbi, u zagrebačkoj županiji je izabran posebni vojnički odbor, koji je već 17. V razradio opširne direktive za osnivanje svih vrsta županijskih jedinica.²⁰¹ Do tog datuma bile su već osnovane neke manje jedinice narodnih straža po vlastitoj inicijativi kotarskih sudaca Jurja Bornemise i Josipa Čačkovića.²⁰² Težište vojnih priprema u zagrebačkoj županiji bilo je u početku stavljeno na organiziranje slobodnjačkih jedinica.

Staleži varaždinske županije zauzeli su prema ideji o formiranju narodnih straža odmah u početku negativan stav, koji su zadržali sve do kraja rata i zbog kojega narodna straža nije u toj županiji bila uopće osnovana. Ondje su Jelačićevi nalozi od 15. i 16. V primljeni s rezervom, jer »nije se moći u naš seoski narod sam mnogo pouzdati bez uredne vojske uz koju bi i puk hrabar bio«. ²⁰³ Zato je predloženo da se među seljacima — jer oni su više bojažljivi negoli hrabri — sakupe jedino dobrovoljci, a i njih rasporedi u regularne jedinice. Iz drugih izvora vidi se da je varaždinska županija odbijala osnivanje narodnih straža iz straha od naoružanih seljaka. Bansko vijeće napalo je 25. VII 1848. varaždinsku županiju zbog shvaćanja »da u žiteljstvu takav opasan duh vlada, da je većma spremno kosu prije proti vama (valjda poglavarstvu) nego proti neprijatelju upotrebiti ili bar u šumu sakriti se pripravno je«. ²⁰⁴ Taj stav kritikovao je u novinama javno i Šulek.²⁰⁵ Klasna ograničenost plemstva varaždinske županije nije se, međutim, izmijenila poslije ovih kritika,²⁰⁶ iako je bila u punoj suprotnosti s poznatom nacionalnom deklarativnošću te županije koja se isticala u podnošenju različitih reprezentacija i historijsko-pravnih traktata. Suvremenici su s pravom napadali stav varaždinske županije kao raskorak između riječi i djela.²⁰⁷

Strah od naoružanja seljaka nije postojao samo u varaždinskoj županiji, već je bio općenita karakteristika u držanju plemstva. Većina organizacionih akcija u svibnju završila se po županijama samo izradom spiskova stražara bez

²⁰⁰ R. Horvat: Ban Jelačić, Zagreb 1909, str. 100—102; DAZ, Križ. županija 1848, br. 486.

²⁰¹ DAZ, Zagreb. žup. 1848. — »Čini« odbora formiranog po čl. 2. izvanrednog spravišta od 16. V za sprovođenje banskih dopisa od 15. i 16. V.

²⁰² DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 697.

²⁰³ DAZ, Varaždin. žup. 1848, Zapisnik sjednice 23. V 1848.

²⁰⁴ DAZ, BV 1848, B 25 — koncept dopisa upućenog Varaždin. žup. 25. VII 1848

²⁰⁵ Nov. d. h. s., br. 103 od 21. IX 1848. — »... ovdě vredno je da se napomene županija Križevačka, koja zrelo dokučivši pojam narodne straže, nije se po primeru Varaždinaca utezala dati oružje seljaninu u ruke, da nebi seljanin sětivši se krivicah sebi po mnogoj gospodi učinjenih isto oružje s vremenom protiv njima okrenuo. To je narav grešnika što se i sěne plaši!«

²⁰⁶ DAZ, Varaždinska žup. 1849, br. 1007. — Varaždinska županija još i polovinom 1949. smatra da »narodne straže žuđenoj svérhi mnogo manje nego znatno manji broj urednih vojnika odgovaraju«.

²⁰⁷ DAZ, Varaždin. žup. 1849, br. 1081. — Bansko vijeće piše županiji 24. VII: »Mislilo se da nigdi veće pripravnosti za ustrojenje i podizanje narodnih četa za obranu domovine, kao u vašoj županiji nema«.

njihova naoružanja. U križevačkoj županiji popisano je u svibnju oko 6000 bivših kmetova, ali su naoružani samo slobodnjaci. Upravljaajući odbor te županije primio je bez ikakvog komentara pismo Josipa Egersdorfera, u kojem se upozoravalo da je naoružanje seljaka vrlo opasno.²⁰⁸ Bivše kmetove organizirao je u toj županiji kao jedinicu samo Ljudevit Vukotinić u Moslavini. Zbog kolebanja u odnosu prema seljacima, vojna politika križevačke županije bila je dulje vremena neuspješna. U jednom momentu slabosti, na početku srpnja, inicijatori narodnih straža iz te županije predložili su da se jedinice ne osnivaju uopće po županijama nego da se svi sposobni seljaci regrutiraju u regularnu vojsku.²⁰⁹ Tek poslije kritičkog preispitivanja svoje vojne politike na sjednici 22. VII, Upravljujući je odbor odlučio da na tom području ipak učini prekretnicu i da uz pomoć regularnih oficira formira jedinice na široj osnovi.²¹⁰

U držanju županijskog plemstva prema narodnim stražama ispoljavala se proturječnost između njegova nacionalnog i socijalnog interesa. Ovdje se to spominje jedino kao činjenica značajna za samo stvaranje narodnih straža, jer kolebljivost i nedosljednost organizacionih akcija koje je plemstvo provodilo odrazila se je na vojničku spremnost narodnih straža prilikom odlaska na Dravu.

Uzeto u cjelini, rad na osnivanju narodnih straža nije u mjesecu svibnju dao ozbiljnijih rezultata. U istom periodu županije su, uporedo s vlastitim nastojanjima za stvaranje vojne sile, poduzimale inicijative da se vojna pomoć protiv Mađarske dobije na drugoj strani — u samom Beču. Zagrebačka županija je posebnom reprezentacijom zatražila da osiguranje hrvatske granice prema Mađarskoj preuzme bečko ministarstvo rata,²¹¹ što su podržale i ostale županije. U istom smislu bili su i zahtjevi za vraćanje graničara iz Italije.²¹² U periodu pregovora o pacifikaciji s peštanskom vladom vojne pripreme bile su privremeno zapuštene.

Nova akcija za organiziranje narodnih straža započela je u prvoj polovici srpnja. Tada je ban Jelačić ponovo izdao nekoliko naredbi za organiziranje

²⁰⁸ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 536; — Pismo predstavnika vlastelinstva Ludbreg Josipa Egersdorfera od 21. V: »Županija Varaždinska opazeća da oružanje puka takvo sredstvo bi bilo, koje pogibeljnije kak isti uzrok oružanja, od takvog znati neće, zato poleg mněnya moga takvo preduzetje y u Križevačkoj županiji sa većjum koristjum općeg dobra prestati bi moglo«.

²⁰⁹ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 822: — »...jer kod kuće puk uvežbati nije probitačno, buduć takvo uvežbavanje kod pojedinih domarah i kod čitavog puka mnogo sřhutnje prouzročići«.

²¹⁰ DAZ, Križ. žup. 1848, Zapisnik sjednice Upravljujućeg odbora, 22. VII, § 5.

²¹¹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Reprezentacija od 22. V, bb.

²¹² Zahtjevi za vraćanje graničara nisu postavljeni zbog zabrinutosti za sudbinu revolucije u Italiji, nego zbog osjećaja vlastite vojne slabosti prema revoluciji u Mađarskoj. To se vidi iz: DAZ, Zgb. žup. 1848, Zapisnik od 22. V, čl. 2, § 1, te iz slijedećeg proglasa varaždinske županije: »Mila bratjo! Što će nama prudit, ako naša braća krajišnici čitavu Italiju Austrii predobe, međutim pako našu domovinu anarkia i Turci opustoše« (Među spisima zagreb. žup. 1848); Križevačka žup. je tražila da se samo »na mesto u Italiji baveće se graničarske vojske u dotičnih regimentah novi bataljoni ustroje« (DAZ, Križevačka žup. 1848, Zapisnik sjednice od 22. V 1848.)

vojske i obavljanje vojnih priprema.²¹³ Županije su u vezi s time opet počele konskripcije seljaka i uvježbavanje njihovih jedinica.

Prve seljačke narodne straže postavljene su na dravsko-murski kordon tj. hrvatsko-mađarsku granicu istodobno s prelaskom Jelačićeve vojske »preko našega Rubikona« — Drave. Iz razmještaja i organizacione strukture tih jedinica može se odmah vidjeti da su narodne straže bile u punom smislu županijska vojska. Kordon je povučen uz Dravu od mjesta Saurića na štajerskoj granici sve do Osijeka, ali tako da je svaka županija dobila određeni rajon u koji je svoje jedinice sama raspoređivala. Na nekoliko određenih punktova iza te linije organizirani su rezervni logori, također za svaku županiju odvojeno. Na samoj liniji utvrđena su stražarska mjesta na rastojanju od 30—40 koraka. U organizacionom pogledu, narodne straže činile su tada prilično neizdefencirane gomile slučajno sakupljenih seljaka. Sve su bile, doduše, osnovane po teritorijalnom principu i to tako da su stražari svakog kotara sačinjavali jednu četu ili bataljon. Na čelu takve jedinice nalazio se obično sudac dotičnog kotara. Kordonska služba trebalo je da u početku traje samo tjedan dana; poslije tog roka čete na položaju trebalo je da zamjenjuju drugi kotarevi iste županije. Svaki narodni stražar bio je dužan da se za vrijeme boravka na granici sam snabdijeva hranom; prilikom izlaska s četom trebalo je da ponese hranu za osam dana.²¹⁴ O ulozi sudaca i uopće županijskih činovnika kao rukovodilaca narodnih straža bit će opširnije govora kasnije; sada treba samo napomenuti to da je u prvom periodu broj od 10—12 činovnika u svakoj četi, i pokraj sve dobre volje, bio premalen za rukovođenje neizvježbanim jedinicama.

Slabosti u takvoj organizaciji narodnih straža bile su uočene odmah nakon njihova izlaska na kordon, ali za njihovo uklanjanje trebalo je ipak proći više vremena. Kao presudni faktori, koji su utjecali na reorganizaciju narodnih straža, osobito su značajni: poraz u Međimurju 17. X 1848. i jačanje Bojnog odsjeka kao centralnog organa za upravljanje narodnim stražama.

3.

Poraz narodne straže u Međimurju 17. listopada 1848, tzv. »Međimurska retirada«, bio je najvažniji događaj u njihovu borbenom životu, koji je ubrzao provođenje temeljite reorganizacije ove provincijalne vojske.

Međimurska katastrofa uslijedila je poslije nekoliko vojničkih neuspjeha Jelačićeve vojske; poslije Jelačićeva uzmaka kod Velence i Pákosda (29. IX), kapitulacije Roth-Filipovićeva korpusa kod Ozore (7. X) i gubitka Kaniže. Teške kontribucije i pljačke, koje je Jelačićeva vojska počela provoditi na osvojenom teritoriju, pokrenule su mađarske seljake u borbu protiv napadača. De-

²¹³ Banska naredba od 7. VII o naoružanju slobodnjaka i predijalaca. (DAZ, Križev. žup. 1848, br. 849.). Naredba od 10. VII 1848. o formiranju seljačkih narodnih straža. (Isto, br. 851.). Naredba od 13. VII 1848. o formiranju plemićke insurekcije. (Isto, br. 864.). Dopis od 12. VII 1848. o imenovanju povjerenika za brigu o snabdijevanju vojske. (Isto, br. 862.)

²¹⁴ DAZ, Varaždin. žup. 1848, br. 1316; Zagreb. žup. 1848, br. 1406. — Uputstva za organizaciju nar. straža.

setak dana poslije prijelaza preko Drave, u Jelačićevoj pozadini izbio je veliki seljački ustanak, tako da je već 22. IX presječena svaka komunikacija njegove armije s Hrvatskom.²¹⁵ Pokušaj grofa Nugenta da uspostavi vezu s garnizonom u Kaniži nije uspio jer je u tom gradu 3. X izbio ustanak, pa se Nugent zajedno s posadom morao povući preko Drave.²¹⁶ Poslije pada Kaniže, mađarski ustanici izbili su na Muru i počeli neposredno ugrožavati teritorij Hrvatske.

Izbijanje spomenutog ustanka primoralo je hrvatske vlasti da ponovo sakupe i stave na Dravu narodne straže, koje je nekoliko dana prije raspustio general Benko. Na početku listopada, u vezi s napredovinjem Mađara, u Varaždinu i Križevcima zavladao je paničan strah. Neki varaždinski funkcioneri pobjegli su u Zagreb, kamo je bila prenesena i županijska blagajna. Međutim, u momentu dolaska mađarskih honveda pred Muru, u Međimurju su već bila raspoređena tri najbolja bataljona narodnih straža i nešto graničara. U rajonu Kotoribe smješten je bataljon majora Vukotinovića; jezgru tog bataljona sačinjavali su seljaci iz Moslavine koje je Vukotinović počeo vježbati još u svibnju. Oko mjesta Vidovca raspoređena je brdovačko-stubička četa pod komandom obrstara Jurja Bornemise, koja se također smatrala kvalitetnijom jedinicom. U rajonu sela Dubrava smještena je četa zagrebačkog kotara pod zapovjedništvom suca Antuna Rubida.²¹⁷ Linijski raspored ovih bataljona, sam po sebi, nije mogao biti garancija za uspješnu obranu od jednog koncentriranog napada, pa je general Benko, koji je rukovodio organizacijom obrane, pretpostavljao da će glavni pravac mađarskog udara biti uperen u rajon Legrada i Kotoribe. Zbog toga je to područje bilo posebno organizirano i stavljeno pod komandu generala Bogovića.²¹⁸ Ali generalova procjena pokazala se pogrešnom. U području Legrada Mađari su 17. X izvršili samo fingirani napad, a glavnina njihova udarca bila je usmjerena u oblast mjesta Letenje. Ovaj neočekivani prodor kod Letenja doveo je odmah do raspada cijelog murskog kordona i katastrofalne »retirade«.

Gubici su bili veliki osobito zbog toga što su u času prodiranja Mađara preko Mure počeli protiv dezorganiziranih hrvatskih narodnih straža ustajati međimurski seljaci.²¹⁹ Ta sinhronizirana pobuna stanovnika bila je, po svemu se čini, organizirana. Za vrijeme svog boravka u Međimurju, narodnjaci iz narodnih straža nisu uspjeli da izgrade oslonac među tamošnjim stanovništvom. Cijeli aparat vlasti, naročito seoski kler, bio je u službi Mađara. Politika rekvizicija i pljački odvela je na njihovu stranu i seljake. O surovom postupanju predstavnika provincijalne vojske u Međimurju povelu se čak polemika i preko štampe. U svom razračunavanju s Franjom Žigrovićem, Pajo Čavlović osudio je Državno povjereništvo zbog političkih šteta koje je nanijelo hrvatskoj stvari u Međimurju upravo provođenjem rekvizicija. Međutim, dobar

²¹⁵ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 1315.

²¹⁶ (Horvat), Hrvatski pokret u zimi 1848, IV, Zagreb 1899, str. 20—21.

²¹⁷ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 2038.

²¹⁸ DAZ, Zagreb. žup. 1848, b. b., pismo gen Benka od 7. X

²¹⁹ DAZ, Zagreb, žup. 1848, br. 238. — Izvještaj Antuna Rubida od 19. X; »... zajedno su se svi Dubrovčani, Vidovčani i Kotoribčani sa sékirami, puškami oščeki itd. protiv njih na udaranje zvonovah podigli«. O pobuni međimurskih seljaka pišu i Gajeve novine (Nov. d. h. s., br. 116 od 21. X 1848.)

dio sudionika pri osvajanju Međimurja mislio je, poput Laze Šomođija, da su svi obziri prema tamošnjim seljacima nepotrebni i »da doba vezdašno nije doba Agitacije, već je doba bajonetah«. ²²⁰

Zapovjednik mađarske insurekcije Moric Perczel objavio je u jednom proglasu da su hrvatski gubici 17. X u Međimurju iznosili oko 400 mrtvih i 1400 zarobljenih. ²²¹ U Gajevim novinama je Šulek isti poraz prikazao kao jedno beznačajno dezerterstvo, ali se tri dana kasnije u istom listu pojavio opširni izvještaj general-majora Bogovića, iz kojega se već mogla dobiti jasnija slika o veličini te katastrofe. ²²² »Slavenski Jug« pisao je o porazu odmah iz početka potpuno otvoreno. Prema jednoj kasnijoj novinskoj vijesti, u Međimurju su poginula 354 narodna stražara. ²²³ Po pojedinim županijama gubici su bili različiti; iz križevačke županije nestalo je što poginulih što zarobljenih oko 800 osoba; ²²⁴ od jedinice suca Jurja Bornemise (zagrebačka županija) spasilo se jedva 200—300 osoba — »čopori žalosni skoro nagi«; ²²⁵ bataljon Antuna Rubida izgubio je oko 250 ljudi. Mnogi su se utopili u hladnim valovima rijeke Drave. ²²⁶

Glavnu krivnju za taj poraz štampa je prebacila na suce, zapovjednike narodnih straža. »Slavenski Jug« je predlagao da se oni otpuste iz vojske, »da će najbolje biti, ako se suci kući vrate, te svog Verböczija pretresati stranu«. Na njihovu adresu upućivale su oštre kritike i Gajeve novine. Glavna meta postao je sudac Bornemisa — »huljavi oberstar Bornemissa«, »izdaica Bornemissa«, »cern mu obraz bio — svoje ljude ostavio, te sramotno pobiegao«. Ali je istraga o uzrocima poraza pokazala da na sucima i napose Bornemisi nema nikakve naročite krivnje. ²²⁷ Upravljujući obor križevačke županije optužio je kao glavnog krivca za poraz zapovjednika carske vojske u Varaždinu generala Benka i zatražio njegovo smjenjivanje. Stvarni uzroci poraza bili su, po svemu sudeći, kompleksni, jer niti optužba protiv generala Benka nije uvažena kao osnovana.

4.

Još prije saziva Sabora, ban Jelačić je od članova banske konferencije organizirao nekoliko upravnih odsjeka, među kojima i »bojni«. U početku su svi odsjeci bili samo pomoćni i savjetodavni organi bana. Poslije raspuštanja Sabora, ponovo je u okviru obnovljenoga Banskog vijeća stvoren i Bojni odsjek. Za predsjednika je postavljen grof Oto Sermage, a među članovima su se nalazili ugledni narodnjaci Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović, Mirko Bogović

²²⁰ S. J., br. 18 od 10. II 1849.

²²¹ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 1488. — »... ovde na dvojem mezti obladali nevernoga nepriatela vojszku, i chesz shtuk, vishe oficerov, 1400 ljudi vlovleni pod moju oblazth je doshlo, kak takaj blizo 400 mertvih je osztalo«.

²²² Nov. d. h. s., 117 od 24. X 1848.

²²³ Isto, br. 131 od 25. XI 1848.

²²⁴ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 491 i 1159.

²²⁵ S. J., br. 35 od 25. X 1848. — Zapovjednik Bornemisa je bježao sve do Križevaca i ondje počeo jadikovanje: »Izgubil sam 900 sinkov, za koje me matere doma pitale budu, ah kako mi je sêrce ranjeno!«

²²⁶ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 2038.

²²⁷ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Zapisnik sjednice Upravljajućeg odbora od 6. XI 1848.

i Vatroslav Bertić. Ali Bojni odsjek je i sada imao značajnu ulogu; glavni poslovi oko osnivanja narodnih straža obavljali su se po županijama, a članovi odsjeka su se po različitim poslovima razišli na sve strane. U svojim uspomenama Ivan Perkovac počinje opisivanje djelatnosti tog organa neposredno pred poraz u Međimurju i, u vezi sa situacijom koja je ondje vladala, sam kaže: »Uopće je ovo uredovanje bilo vrlo mlitavo i meni samom dosadno«. ²²⁸ Situacija se počela mijenjati dolaskom u Odsjek mladih i energičnih oficira Alekse Kukuljevića, Ognjeslava Utješinovića i pjesnika Petra Preradovića.

Prema Perkovčevu pisanju u Banskom vijeću nije postojala jedinstvena koncepcija o narodnim stražama. Konzervativni krugovi tretirali su ih kao dio staleške vojske, tzv. masalnu insurekciju (*insurrectio massalis*). ²²⁹ Takvim shvaćanjem implicirala se i dalje staleška podjela društva i samo privremeni karakter ove vojske. Konzervativci su narodne straže čak i nazivali starim imenom »masalne insurekcije«. Protivno njima, za liberalne narodnjake predstavljaju narodne straže novi tip vojske, tekovinu revolucije. U njihovim planovima one treba da prerastu u regularnu nacionalnu vojsku. Polazeći od takvog shvaćanja, koje po suštini odgovara zahtjevima narodne skupštine od 25. III 1848, energični mladi oficiri iz Bojnog odsjeka predlagali su temeljitu reorganizaciju narodnih straža — »da se narodne čete taktički razrede, dobro naoružaju i vojničkom zakonu podvrgnu«. ²³⁰ Konzervativna većina u Banskom vijeću (Mirko i Benko Lentulaj, Janko Kuković, Franjo Novak, Metel Ožegović i drugi) protivila se tim planovima iz straha od »oružanja svega naroda«.

Međutim, kad je poraz u Međimurju pokazao da sistem županijske vojske ne odgovara niti elementarnim ratnim zahtjevima, prevagnula je koncepcija o reorganizaciji narodnih straža. Bertić je prvo uspio da flegmatični banski namjesnik Mirko Lentulaj potpiše naredbu o uvođenju vojničkog zakona u narodne straže, ²³¹ a zatim su Preradović i Utješinović utjecali da se prihvate sve organizacione promjene koje je Odsjek provodio. U okviru ove reorganizacije, narodne straže su se u toku jeseni i zime 1848. postepeno transformirale iz županijskih vojski u poluregularnu vojsku cijelog Provincijala. Radu Bojnog odsjeka pružili su u tom pravcu znatnu pomoć i narodnjaci-oficiri na položajima, jer je većina njih zastupala iste i slične koncepcije.

Prvim koracima reorganizacije narodne straže su pretvorene u stalne jedinice; odustalo se od prvobitnog plana da se smjenju svaki tjedan. U vezi s tim, brigu o njihovu snabdijevanju preuzelo je Državno povjereništvo kod Vrhovnoga vojnog zapovjedništva. Kad su stigle prve pošiljke pušaka iz Italije, Bojni odsjek je preuzeo i poslove njihova naoružanja, koje se prije obavljalo iz lokalnih, županijskih izvora. Neriješeni i vrlo teški problem ostalo je, me-

²²⁸ Perkovac, n. d., str. 218.

²²⁹ Staleška vojska u Hrvatskoj bila je sastavljena od tri vrste jedinica: 1) plemićke insurekcije (*insurrectio nobilitaris sive personalis*), 2) banderijalne insurekcije (*insurrectio banderialis*), koju sačinjavaju slobodnjaci i predijalci i 3) kmetске insurekcije (*insurrectio massalis*).

²³⁰ Perkovac, n. dj., str. 219. — Konstatirao je da su u Bojnom odsjeku bili isključivo liberali i da je zbog toga isti odsjek pokazao najbolje rezultate u radu; isto navodi i u članku u »Slavenskom Jugu« (S. J., br. 144 od 20. IX 1849).

²³¹ Perkovac, n. dj., str. 220.

đutim, i dalje pitanje uniformiranja narodnih straža. Stražari su služili u svojoj odjeći, pa je u tom pogledu po jedinicama vladalo više nego jadno stanje.

Narodne straže podvrgnute su u vojničkom pogledu Vrhovnom vojnom zapovjedništvu u Varaždinu, ali tako da su i dalje zadržale punu unutrašnju autonomiju kao hrvatske nacionalne jedinice. Vrhovno vojno zapovjedništvo raspolagalo je samo s nekoliko regularnih kompanija, tako da su osnovnu snagu sačinjavale na Dravi narodne straže. Na čelu varaždinske komande nalazio se do kraja studenog stari general Benko — simpatizer hrvatskih narodnjaka. Poslije njega, »zapovedajući vojskom kod Drave general« postao je FML Dahlen, koji je, međutim, prema narodnjacima zauzeo odmah hladno, a kasnije i neprijateljsko držanje.

Na početku prosinca 1848. izvršeno je pregrupiranje narodnih straža: najprije su raspodijeljene u 9, a zatim, pod rukovodstvom generala Dahlena, fuzioniranjem manjih jedinica, u 6 bataljona ili četa.²³² Novoformirane jedinice nazvane su sada po rednim brojevima. Uvođenjem jedinstvenih propisa i pregrupiranjem jedinica, narodne straže su unificirane po nizu zajedničkih kriterija.

Reorganizacija je dobila svoj završni oblik u naredbi Banskog vijeća od 23. I 1849, kojom se županijama oduzima pravo da imenuju oficire i otpuštaju iz jedinica stražare.²³³ Tom je naredbom uprava s narodnim stražama faktički koncentrirana u rukama Banskog vijeća odnosno Bojnog odsjeka. I križevačka i zagrebačka županija pružile su otpor izuzimanju narodnih straža ispod svoje vlasti. Križevačka županija je tražila da, i pored svih reorganizacija, narodna straža treba da se »u najširem smislu narodni zavod smatra, i onoj oblasti koja iz svojeg područja stražare izašilja bar nekakav upliv uzdržati dopusti, na pr., uticanje na naimenovanje častnikah«.²³⁴ Zagrebačka županija ocijenila je istu naredbu kao povredu svojih ustavnih prava, jer županije po tradiciji same dižu i organiziraju vojsku na svom teritoriju.²³⁵ Ali Bojni odsjek je čvrsto stajao na potrebi centralizacije uprave narodnim stražama i ti protesti nisu imali uspjeha.

Brojno stanje jedinica na dravskom kordonu neprekidno se je mijenjalo, tako da je teško reći koliko se u kojem periodu ondje nalazilo stražara. Unatoč popunama koje su županije slale, čete su se postepeno smanjivale. Prilikom »međimurske retirade« desetkovane su dvije jedinice, a druge su dvije prestale postojati. Brojni sastav jedinica najviše se smanjivao zbog dezerterstva, a u prosincu 1848. polovina stražara svih jedinica bila je puštena na jednomjesečni dopust. U ljeto 1848. zagrebačka županija je predviđala da će u narodnu stražu dići sa svoga teritorija 18.000 seljaka, a križevačka županija popisala je u tu svrhu 6.000 osoba. Ali ova optimistička predviđanja nisu se ni izdaleka ostvarila. Kukuljević je 1. IX računao da u gradovima i selima ima oko 15.000 narodnih stražara.²³⁶ Tu cifru navodi Perkovac kao broj stražara koji se nalaze na kordonu.²³⁷ Potkraj studenoga bilo je na Dravi 8 bataljona iz zagrebačke,

²³² DAZ, BV 1848, B 4384/282. i B 4472/300.

²³³ DAZ, BV 1849, B 751/121.

²³⁴ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 283.

²³⁵ DAZ, BV 1849, B 1025/155.

²³⁶ S. J., br. 12 od 1. IX 1848.

²³⁷ Perkovac, n. dj., str. 229.

2 bataljona iz požeške i 1 bataljon iz križevačke županije.²³⁸ Zagrebačka županija je, osim toga, uputila jednu četvu iz Gorskog Kotara u Slavoniju (oko 650 osoba),²³⁹ dok je satnija topolovačkih serežana (oko 200 boraca) prošla gotovo sva ratišta. Prema propisima, svaka četa trebalo je da prvobitno ima 2.000 vojnika. Ubrzo je formacijski sastav jedne čete smanjen na 1.200 a zatim na 900 stražara i 156 oficira i podoficira.²⁴⁰ Međutim, stvarno brojno stanje čete nije preko zime prelazilo 800 osoba.²⁴¹ U tom razdoblju nije na hrvatskom kordonu bilo više od 6.000 narodnih stražara; kada je u lipnju 1849. ponovo podignuto 5 četa, u njima je tada bilo ukupno oko 7.000 osoba

4.

Godine 1849. aktualiziralo se sa svom oštrinom pitanje o ulozi narodnih straža kao nacionalne hrvatske vojske. U okviru otpora, koji se iz krugova Banskog vijeća pružao oktroiranom ustavu, narodne straže izgledale su kao jedina sila s kojom se ono moglo realno oduprijeti nadiranjju reakcije. Svjedočanstva o takvom shvaćanju uloge narodnih straža daje Ivan Perkovac, a ono proizlazi isto tako i iz nastojanja oko njihovog pretvaranja u narodnu vojsku, kao i iz otpora koji je pružan njihovoj intergraciji u carsku armiju. O pitanju uloge narodnih straža upravo je zbog toga između Jelačića i Bojnog odsjeka postojao čitavo vrijeme latentni sukob.

Jelačić je već sredinom studenoga 1848. naredio da se narodne straže («masalna insurekcija») raspuste i da se u zemlji obavi regrutacija za regularnu carsku regimentu »Nadvojvodu Leopold«.²⁴² Na tom nalogu — raspuštanju narodnih straža i regrutaciji — on će insistirati sve do ljeta 1849. Međutim, na prvi nalog je odgovoreno negativno 21. XI sa zajedničke sjednice Bojnog i Nutarnjeg odsjeka. Odbijajući naredbu o regrutaciji Bojni odsjek je tvrdio da se ona ne može provesti zbog agrarnih nemira, ali je isto tako tražio da se prije njezine primjene riješi pitanje, »u kakvom će odnošenju ova vojska naprama domovini našoj stajati«. Zastupao je gledište da se regrutacija može obaviti jedino pod uvjetom da se njome dobivena vojska nalazi pod hrvatskom komandom.²⁴³ Jelačić je nakon takvog stava Banskog vijeća samo privremeno

²³⁸ Nakon druge reorganizacije postojale su slijedeće čete: četa br. I pod zapovjedništvom Mirka Šandora, br. II — Đuro Pisačić, četa br. III — Ivan Družak (kasnije je tom četom zapovjedaio Marko Halavanja), br. IV — Antun Rubido, br. V — Franjo Barač i četa br. VI — Ljudevit Vukotinović (DAZ, BV 1849, B 457/87.); Vukotinović je za svoju VI četvu spjevao i posebnu pjesmu. (S. J., br. 17 od 7. II 1849.)

²³⁹ Četa Gorskog Kotara trebala je imati 1200 stražara; ali i pokraj naredbe samoga bana da se popuni, vlasti su uspjele sakupiti još samo 280 momaka.

²⁴⁰ DAZ, BV 1849, B 1371/201.

²⁴¹ Četa Antuna Rubida imala je 8. X 624 osobe; krajem XI mjeseca ima 707 osoba, jer su joj pridodati neki bjegunci; četa suca Mirka Šandora (I bataljon) brojila je početkom XII mj. 812 stražara; na tom nivou kretalo se i brojno stanje Križevačke čete. Iz okruga sv. Ivan prvobitno su bila 2 bataljona (prvi je brojio 1480 stražara a drugi 1500), ali su ubrzo bataljoni smanjeni do te mjere da su oba spojena u jedan.

²⁴² DAZ, BV 1848, N 3761/578.

²⁴³ Isto, N b. b.

odstupio. Na početku 1849. obavljanje regrutacije počeli su zahtijevati direktno carski generali na Dravi, koji su uz to tada već nastojali da se narodne straže raspuste.

General Dahlen je predložio da se puste kući tri bataljona,²⁴⁴ pa je na njegovu inicijativu rasformirana 16. I straža u virovitičkoj, a 17. II u požeškoj županiji.²⁴⁵ Oficiri narodnih straža u požeškoj županiji usprotivili su se odluci da se njihova jedinica »rečju jednog carskog generala raspušća«, izjavljujući da se nedaju »raspustiti bez saborske ili banove odluke«. ²⁴⁶ Konačnim sporazumom između Banskog vijeća i generala 14. III 1849, na Dravi su ostala samo tri bataljona — II, IV i V.²⁴⁷ U isto vrijeme kada ban i generali vrše pritisak da se narodne straže likvidiraju, u Bojnom odsjeku počinju radovi na sastavljanju zakonskog projekta o organiziranju regularne hrvatske vojske. Osim aktiviranja saborske komisije izabrane za to pitanje, 5. XII pozvana je preko novina javnost da sudjeluje s prijedlozima u sastavljanju projekta. Kao principijelna osnova, s koje treba da se pri tom polazi, označeno je da se nova vojska »noviem duhu vieka priljubiti valja« i da pri njenom formiranju treba uzimati u obzir strukturu Vojne Krajine.²⁴⁸ Prvi rezultati rada Komisije na tom projektu objavljeni su u obliku posebnih studija u štampi. Komisija se pri njegovoj izradi držala triju osnovnih principa: jednaki raspored vojnog tereta između Provincijala i Vojne Krajine, uvođenje opće vojne obaveze i sudjelovanje Hrvatske u razmjeru s ostalim zemljama Carstva u davanju dispozitivne vojske.²⁴⁹ Prema tim projektima provela bi se svojevrsna militarizacija Provincijala: muško stanovništvo između 16—60 godina bilo bi razvrstano u šest vojnih kategorija (ustanaka), ali bi aktivnu službu vršili samo mladići od 20—25 godina, a ostali bi bili organizirani na teritorijalnom principu kao rezerva.²⁵⁰

Na osnovu tih predradnji, posebni vojnički odbor izradio je 12. IV »Privremenu osnovu za uređenje na obranu domovine potrebite narodne vojske«, koja je odmah stupila na snagu. Prema tom dokumentu, u Hrvatskoj i Slavoniji trebalo je osnovati 20 četa narodne vojske s 24.000 boraca, pa je cijeli državni teritorij podijeljen na 20 vojnih okruga, od kojih je svaki trebao da organizira po jednu četu. U okruzima bi se pod rukovodstvom županija obavljalo i uvježbavanje četa, ali onog časa kada uvježbanu jedinicu preuzmu predstavnici Banskog vijeća prestao bi na nju svaki utjecaj županije; ona otada izvršava borbene zadatke samo centralnih organa. Iako je »Privremena osnova« u načelu uvela opću vojnu obavezu, ipak su u njenim posebnim dijelovima neka zanimanja bila oslobođena vojne dužnosti. U temelju te nove vojske trebalo je da se nalazi njena teritorijalna organizacija, što je prihvaćeno i uneseno u projekt pod utjecajem Granice.

Pisanje o narodnoj vojsci u štampi i objavljivanje »Privremene osnove« obilježavalo je suprotnu politiku od intencija bana Jelačića, koji je još od

²⁴⁴ DAZ, BV 1849, B 1371/201.

²⁴⁵ Isto, B 1703/233. i B 1786/246.

²⁴⁶ Isto, B 2062/272. i B 2142/281. (regesti u protokolu).

²⁴⁷ Isto, B 2742/342.

²⁴⁸ Nov. d. h. s., br. 135 od 5. XII 1848.

²⁴⁹ S. J., br. 53 od 5. V 1849.

²⁵⁰ Nov. d. h. s., br. 23 od 17. III 1849; br. 34 od 20. III 1849.

jeseni 1848. s vremena na vrijeme upozoravao na potrebu raspuštanja narodnih straža i obavljanja regrutacije za carsku vojsku. Sav taj rad izazvao je stoga Jelačićevo nezadovoljstvo; on je 15. IV 1849. osudio objavljivanje »Privremena osnove« a 18. V ponovo naredio da se pristupi regrutaciji.²⁵¹ Uza sve to je Bojni odsjek odlučio da se po »Osnovi« podignu i postave na Dravu nove čete, tako da je u lipnju narodna straža opet imala 5 bataljona u Hrvatskoj i 2 u Slavoniji. Podizanje tih jedinica obavljeno je, dakle, protiv banove volje, a obrazloženo je opasnošću koja je nastala poslije poraza carske vojske kod Hégyésa.

Uviđajući da s narodnom vojskom mogu nastati komplikacije, Jelačić je 29. V obustavio posebnom naredbom njezino dalje osnivanje i zatražio neodložnu regrutaciju.²⁵² Uzalud su iz Banskog vijeća navodili različite argumente o neprikladnosti dizanja novaka za carsku vojsku »u ovo zlokobno vrieme«, kao i da se — iako je to u duhu vremena — još uvijek ne može uvesti ravnopravnost u vojnoj službi, jer će izbiti »veliko ogorčenje plemićah i građanah«, ako se budu regrutirali zajedno sa seljacima.²⁵³ Uzalud je Bojni odsjek objašnjavao da preko narodnih straža »koliko vam drago veliku vojsku dignuti možete« — ban je 10. VI definitivno odredio da se za regimentu »Nadvojvoda Leopold« digne 3.000 regruta.²⁵⁴ Regrutacija je 20. VI morala biti objavljena.

Položaj narodnih straža, koje su u proljeće 1849. postavljene na dravski kordon, razlikovao se u mnogo čemu od položaja istih jedinica u ljeto i jesen 1848. One su sada bile mali otok u moru carskih armija. Prema toj civilnoj vojsci sada se potpuno izmijenio odnos regularnih oficira; »ponestalo« je sredstava za njezino snabdijevanje. Njezino dalje postojanje došlo je u pitanje, kad su, pod pritiskom bana Jelačića, u svibnju počeli pregovori s generalima o inkorporaciji narodnih straža u carsku vojsku. Na početku svibnja vojne vlasti su izjavile da će primiti na erarsku opskrbu 4 čete, ali predloženim uvjetima odmah se je suprotstavilo 26 oficira iz narodnih straža.²⁵⁵ Iako su ti oficiri tražili samo reguliranje svoga ličnog položaja prilikom inkorporacije i uz to isticali najdublju lojalnost caru i banu, general Stiefried ih je optužio kao buntovnike. Banski namjesnik poslao im je zbog toga stava upozorenje da svaki »svoje uvjerenje neka za sebe zaderži«, uz napomenu da će se postupiti najstrože protiv svakoga koji bi »zao duh među prostimi vojnicima rasploditi hotio«. ²⁵⁶ Međutim, izaslanik Banskog vijeća Franjo Barač odbio je tada inkorporaciju u carsku vojsku, mimo ovog spora s oficirima, zbog toga što su generali zahtijevali da stražari skinu pojaseve s hrvatskim trobojkama i stave »crno-žute« carske.

Na obnovljenim pregovorima u lipnju i srpnju general Dahlen istupio je prema narodnim stražama s novim zahtjevima. General je sada tražio da narodne straže polažu carsku zakletvu, da promijene svoje ime, uklone trobojke

²⁵¹ DAZ, BV 1849, N 4025/825, Banska pisma 1849, br. 284.

²⁵² DAZ, Banska pisma 1849, br. 246.

²⁵³ Isto, br. 284.

²⁵⁴ DAZ, BV 1849, B 5920/860; Banska pisma 1849, br. 284, prilog 4.

²⁵⁵ DAZ, BV 1849, B 5911/851 i B 6096/890.

²⁵⁶ DAZ, Banska pisma 1849, br. 263.

i da se u jedinice uvede njemački jezik.²⁵⁷ Dahlen je još prije počeo za narodnu stražu upotrebljavati ime »Hrvatski zemaljski bataljoni«, bez obzira na imena koja im je službeno odredilo Bansko vijeće.²⁵⁸ Dotada su u oficirskom sastavu narodnih straža provedene velike personalne promjene i s te strane više nije bilo nikakvih kočnica inkorporaciji. Suprotstavljanje uvjetima koje su postavljali generali od strane predstavnika Banskog vijeća sastojalo se u neprekidnim ustupcima, tako da su na kraju ipak sve narodne straže 24. VIII intergrirane u carsku vojsku.²⁵⁹

Za narodnjake — neprijatelje oktroiranog ustava, narodne straže imale su određeno mjesto u planovima za pružanje otvorenog otpora prema Austriji. Govoreći o tim planovima po čuvenju, Ivan Perkovac piše: »Ovoj je osnovi u prilog bila narodna vojska, koja dakako nebi mogla odoljeti austrijskoj armadi, al bi izazvala očito i faktičko nasilje bečke vlade, koja da bude najvjernije privrženike dinastije silom razoružala bila bi nam odmah onaj čas pribavila simpatije svekolike Evrope.«²⁶⁰

Politika Bojnog odsjeka, koja je u prvoj polovini 1849. bila usmjerena na jačanje i čuvanje narodnih straža, uključivala je mogućnost takve demonstracije protiv Beča, ali za nju nije niti ondje bilo dovoljno odlučnosti. Između 17. i 20. IX 1849. narodne straže bile su napokon povučene s dravskog kordona i rasformirane.²⁶¹

III BANDERIJALCI

Osim narodnih straža u Hrvatskoj su 1848/49. organizirane jedinice banderijalne vojske. Podizanje ovih tradicionalnih vojnih formacija pokazuje da se nije radikalno prekinulo s feudalnim institucijama. Banderijalci su vršili vojnu dužnost kao feudalnu obavezu, dok je istodobno služba u narodnoj straži bila zasnovana na principu općih javnih tereta. Pri organiziranju vojske polazilo se, dakle, s jedne strane od tradicionalnih obaveza pojedinih kategorija stanovnika na vojnu službu, a na drugoj se strani usvaja načelo da vojna dužnost kao dio javnih tereta pada podjednako na sve. Takvo dvojstvo u shvaćanju i organiziranju vojske izrazilo se u praksi kao razlika između narodnih straža i banderijalnih četa. Ali, banderijalna je vojska ipak za tadašnje vojno rukovodstvo bila u prvom redu samo put za organiziranje besplatne konjice — roda vojske koji se mnogo tražio.

²⁵⁷ DAZ, BV 1849, B 7464/1154.

²⁵⁸ Isto, B 5911/851, B 5920/860.

²⁵⁹ Isto, B 9280/1510.

²⁶⁰ Perkovac, n. dj., str. 235.

²⁶¹ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 2230. i 2248; dvije čete iz zagrebačke županije nusi bile raspuštene, nego su upućene u Gorski Kotar radi hvatanja razbojnika po šumama.

1.

Organiziranju banderijalne konjice počela se poklanjati velika pažnja odmah na početku vojničkih priprema. Jelačić je 15. V i ponovo 7. VII uputio županijama naloge da prema »starodavnim uredbama« odmah dignu na oružje sve slobodnjake i predijalce. U posebnom dopisu objašnjeno je županijama da se oni moraju naoružati na svoj vlastiti trošak i da u tom pogledu ne treba da računaju ni na kakvu državnu pomoć.²⁶²

Sav rad na organiziranju banderijalne konjice u ljeto 1848. dao je vrlo slabe rezultate, kako zbog otpora banderijalaca vojnoj dužnosti, tako i zbog kompliciranog sistema kojim se provodio. Prije Jelačićeva napada na Mađarsku, križevačka županija pripremila je samo dvije jedinice s ukupno 331 konjanikom;²⁶³ do toga roka nisu još u zagrebačkoj županiji bili niti završeni slobodnjački spiskovi. Stvarni kontingent podignutih banderijalnih konjanika u zagrebačkoj županiji nije dosegao niti broj banderijalaca prisutnih iz iste županije na Jelačićevoj instalaciji; na instalaciji su bila 632 konjanika, a u Jelačićevu vojsku otišlo ih je samo 420.²⁶⁴ Varaždinska županija u kojoj je 1830. bilo oko 1.000 slobodnjaka za vojnu službu, podigla je 1848. samo 10. U Bojnom odsjeku ustanovili su provjerom spisa o insurekciji iz 1809. i 1813. da je tada hrvatsko konjaništvo brojilo oko 1500 momaka. Ako se ovaj podatak usporedi s brojem podignutih banderijalaca 1848, postaje potpuno očigledan neuspjeh rada na organiziranju konjice, jer je 1848. podignut samo 761 konjanik.²⁶⁵

Osim otpora banderijalaca konjaničkoj službi, uzrok je tom neuspjehu ležao mnogo i u činjenici da se ustanova stare staleške vojske faktički raspala. Značajan faktor bio je također i negativan stav mnogih županijskih funkcionara prema toj vrsti vojske. Upravo to je Jelačića navelo da 6. IX za organizaciju banderijalne konjice imenuje posebnoga banskog povjerenika, s ovlaštenjima koja su mu omogućavala da popisuje i diže banderijalce mimo županija. Na tu dužnost postavljen je Herman Bužan.²⁶⁶

Djelatnost Hermana Bužana kao banderijalnog komesara trajala je gotovo cijelu godinu. On je svoj posao započeo detaljnim pregledavanjem župnih matica i starih urbara po slobodnjačkim selima radi utvrđivanja stvarnog broja banderijalaca. Ivan Perkovac se s ironijom sjeća toga Bužanova rada; sama metoda organiziranja vojske bila je kod Bužana konzervativna, jer »konservativci nisu nikako mogli ni pojmiti, kako bi se dužnost ratovanja mogla zdušno drukčije podijeliti van po historijskom pravu.«²⁶⁷ Bužan je međutim visoko cijenio takav svoj rad; po njegovom vlastitom mišljenju popis banderijalaca koji je završio u proljeće 1849. tako »savršen jest da njega sigurno nitko drugi bolje učiniti ne može.«²⁶⁸ Ali sada ti popisi više stvarno nisu nikome trebali. Počet-

²⁶² DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 497, 617. i 849.

²⁶³ DAZ, BV 1849, B 4137/497; Križev. žup. 1848, br. 825. i 826; to su bile podravski četa pod zapovjedništvom Dragutina Vilhelma i vrbovečka četa pod zapovjedništvom Josipa Kamenjaka.

²⁶⁴ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 1299, 1408.

²⁶⁵ DAZ, BV 1849, B 4137/497.

²⁶⁶ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 1524.

²⁶⁷ Perkovac, n. dj., str. 217.

²⁶⁸ DAZ, BV 1849, B; — izvještaj Hermana Bužana od 22. IV 1849.

kom 1849. samo Bansko vijeće zatražilo je od bana da se obustavi daljnje dizanje banderijalnih konjanika. A kada se ipak te novo popisane konjanike trebalo poslati na ratište, nastale su nove teškoće — od 462 popisana na zborna mjesta došlo je samo 200 — dok se za sakupljanje ostalih morala upotrebiti regularna vojska.²⁶⁹

Hrvatska banderijalna konjica (»husarska banderijalna regimenta«) koja je skupljana s toliko teškoća prošla je s Jelačićevom vojskom gotovo sva ratišta po Ugarskoj i Austriji. U kolovozu 1849. bila je inkorporirana u regularnu carsku vojsku, a raspuštena tek krajem iste godine.

2.

Banderijalna vojska je u vrijeme turskih ratova organizirana tako da su se u jednom pojasu vlastelinstava iza Vojne Krajine naselili seljaci dužni da za određene podložničke olakšice sudjeluju u ratu. Vojna dužnost banderijalnih seljaka bila je tada privatno-pravnog karaktera, jer vojnu obavezu tj. zadatak organiziranja banderija dobivao je njihov vlastelin ili, tačnije, vlastelinstvo (dominium banderiatum). Centralne vlasti interesirale su se za položaj tih seljaka samo s vremena na vrijeme, onda kada je o njemu ovisila borbena sposobnost i brojnost hrvatske staleške vojske. Intervencija centralnih vlasti u definiranju različnih strana u položaju banderijalaca pojačala se naročito poslije završetka turskih ratova kada su feudalc i izgubili interes za njihovo daljnje držanje na svojim posjedima pod posebnim uvjetima. U doba Napoleоновih ratova, 1808, izvršena je detaljna regulacija hrvatskih banderijalaca.

Pred izbijanje revolucije hrvatske banderijalce sačinjava nekoliko kategorija seljaka, čiji se položaj međusobno razlikuje prema visini i vrsti podavanja vlastelinstvima, a u nekim slučajevima i prema staleškoj pripadnosti. Na posjedima zagrebačkog biskupa i kaptola banderijalne dužnosti vršili su predijalci; njihove su obaveze prema tim vlastelinstvima bile ovisne o njihovoj staleškoj pripadnosti. Prediji plemića, osim »martevščine« — daće kojom se simbolički priznavala biskupova vlast, nisu bili opterećeni nikakvim drugim podavanjima. Držaoci takvih predija, plemići, i sami su posjedovali kmetove, te se »imenom podložnika nazvati nikada mogli nisu«. Predijalci neplemići bili su, međutim, kao i ostali podložnici podvrgnuti različnim podavanjima, iako su ona bila znatno manja od kmetskih; 1778. bili su urbarijalno regulirani.²⁷⁰ U križevačkoj županiji je ta grupa predijalaca opterećena po jednoj sesiji ovim godišnjim podavanjima: 40 dana tlake, novčani činž, koji po pojedinim mjestima varira od 20 krajcara do 2 forinte, i naturalnim podavanjima koja su također različita; nekoliko sela nije davalo nikakva naturalija (Potočec, Pavlovec, Repinec), kod drugih je njihova količina bila potpuno fiksirana za cijelo selo (Jalšec), a od trećih je uzimana i desetina, ali ipak samo od određenih prirodnina (Svibovec).

²⁶⁹ DAZ, BV 1849, B 5861/841 i B 7209/1109.

²⁷⁰ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 2002.

Na posjedima svjetovnih magnata vršilo je banderijalne dužnosti nekoliko kategorija seljačkog stanovništva. Osnovnu grupu banderijalaca uopće sačinjavali su slobodnjaci (libertini). Među njima je bilo i plemića. Nekoliko privilegiranih seoskih općina snosilo je banderijalne dužnosti preko vlastelinstava, iako se inače nisu mogla smatrati podložnima. Urbarijalno regulirani slobodnjaci davali su po pravilu polovinu kmetske tlake, tj. 52 ručna težaka po jednom selištu godišnje. Ali je njihov novčani činž bio dosta velik — po selištu obično preko 2 forinte godišnje. Što se tiče naturalnih podavanja, situacija se razlikuje od sela do sela. Ondje gdje plaćaju veći činž ne daju naturalije, dok u svim drugim selima imaju fiksirane količine određenih prirodnina za cijelo selo (zobi, sijena, kopuna, jaja itd.). Sveukupnost slobodnjačkih podavanja pokazuje dosta jasno da su oni bili manje opterećeni nego kmetovi, naročito s obzirom na radnu i naturalnu rentu. Brojnu grupu banderijalnih seljaka činili su desetinjaci (decimalistae). Banderijalni decimalisti davali su desetinu od svega priroda i imali su samo na crkvenim posjedima smanjenu tlaku, dok na velikaškim vlastelinstvima njihova tlaka, isto kao i kmetska, iznosi 104 težaka godišnje po selištu. Na nekoliko mjesta nosioci banderijalne vojne dužnosti bili su čak i željari tzv. privilegirani inkvilini »ad status militarem ammittentes«. U sferi feudalne rente njihov privilegirani položaj očitojavnih objekata, neprekidno je vršilo pritisak na vlasti da se banderijalci pripadali su, nadalje, i malobrojni egzempcionalisti (exemptionalistae), kojih je u križevačkoj županiji bilo svega 20-tak porodica.²⁷¹

Osim olakšica, koje su u odnosu prema kmetovima uživali kao podložnici, banderijalci su bili oslobođeni i nekih javnih tereta. Tako, npr., nisu u normalnim prilikama učestvovali u popravljaju cesta i putova, kao ni u davanju podvoza za vojsku i organe vlasti; njih se obično štedilo prilikom regrutacija. Ali tokom prve polovice XIX st. javno-pravni imuniteti banderijalaca bili su znatno suženi. Županijsko plemstvo, zainteresirano za održavanje javnih objekata, nekrekidno je vršilo pritisak na vlasti da se banderijalci izjednače u javnim teretima s kmetovima. Banderijalci su osobito bili značajan sloj u križevačkoj županiji gdje sačinjavaju oko 1/3 seoskog stanovništva. God. 1830. od 28.010 muškaraca sposobnih za vojnu službu u toj županiji 7.539 ili 27% bilo je banderijalaca. Iste godine ima u cijeloj Hrvatskoj oko 5.000 kuća banderijalaca s 21. 477 vojnih obveznika.²⁷² God. 1848. bilo je u Hrvatskoj već 7.400 banderijalnih kuća, ali se broj muškaraca sposobnih za vojnu službu smanjio na 17.321.²⁷³

Imovinska se diferencijacija odvijala među banderijalnim seljacima mnogo sporije nego kod kmetova. Feudalci su, naime, u pravilu zabranjivali dijeljenje njihovih posjeda na sitne čestice, koje nisu mogle da podnesu financijski teret za nabavku vojničke opreme. To je bio razlog da su se na slobodnjačkim imanjima sve do 1848. održale velike patrijarhalne porodice. Ali, imovinske razlike postojale su čak i u okviru pojedinih kategorija banderijalnih seljaka. Tako se 1848. u križevačkoj županiji izdvaja grupa od 40 bogatih porodica predijalaca

²⁷¹ DAZ, Insurrectionalia 1809, extraserialia, kut. 6.

²⁷² DAZ, Saborski spisi 1830, b. b.

²⁷³ DAZ, BV 1849, B 4137/487.

s posjedima između 2 i 4 selišta. U kotaru Vrbovec, iste županije, 128 kuća banderijalaca drži 209 sesija, a svi ostali imaju posjede rijetko kada veće od jednog selišta. U Podravini se oni kreću oko $\frac{3}{8}$ selišta, a u Posavini su još i manji — $\frac{2}{8}$ selišta.²⁷⁴ Na većini tako sitnih posjeda živjele su porodice s mnogo članova. U podravskom mjestu Novo Selo bilo je, npr., 27 slobodnjačkih porodica koje su posjedovale svega $11\frac{1}{8}$ selišta, a u 19 porodica istog sela bilo je više od 10 članova. Velike porodice karakteristične su i za ostale kuće u Podravini, Posavini i Moslavini.

3.

Glavni posjednici banderija, osim zagrebačkog biskupa i kaptola, bili su prije 1848. velikaške porodice Erdödy, Draškovići, Batthyany, Inkey, Sermage i Nugent. Međutim, mnoga banderijalna vlastelinstva bila su već u rukama običnih plemića. Ukidanjem vlastelinske jurisdikcije 1848. pravni se položaj banderijalaca izmijenio. Njihova vojna obaveza dobila je javno-pravni karakter, jer se sada počelo smatrati da su oni dužni služiti vojsku po obavezi prema državi, a ne prema određenom feudalcu; jedino je varaždinska županija zadržala staro stanovište i tražila da za dizanje banderijalaca odgovaraju bivši feudanci.

Banderijalci su prije sačinjavali samo jedan dio staleške vojske (insurrectio); osim njih, u tu vojsku ulazili su i plemićki odredi, a u naročito teškim ratnim momentima i jedinice organizirane od kmetova. U vezi s time, u organizaciji vojske 1848 dogodila se velika promjena, kako pojavom narodnih straža, tako i zbog propadanja ove staleške organizacije. God. 1848. bila je organizirana samo banderijalna insurekcija i to konjanička. Ranije su se, naime, u vojničkom pogledu banderijalci dijelili na konjaničke banderije (banderia equestria) i banderije pješadije (banderia pedestria). Sada se odustalo od organizacije zasebnih jedinica banderijalne pješadije, pa je oko 1000 banderijalnih pješaka uvršteno u narodnu stražu. Kada je u travnju 1849. banderijalni povjerenik Herman Bužan predložio da se osnuje posebna banderijalna pješadijska pukovnija, Bansko vijeće je to odbilo s motivacijom da odvajanje tih banderijalaca u zasebne jedinice nije u skladu sa saborskom odlukom o ukidanju staleških razlika.²⁷⁵

IV PLEMSTVO I NARODNE STRAŽE

Plemstvo je 1848. održalo svoju vlast po županijama bez većih potresa. Iz mnogobrojnih materijala može se vidjeti da su u županijama bili najutjecaj-niji srednje plemstvo i njegovi školovani predstavnici (honoratiore). Taj dio plemstva obavljao je sve županijske službe i vodio glavnu riječ na skupštinama. Iako je to plemstvo odmah na početku prihvatilo nacionalni pokret, ono je uza

²⁷⁴ Isto, B 4523/563.

²⁷⁵ Isto, B 4137/497.

sve to i dalje na svim područjima provodilo svoju klasnu politiku. U pitanju narodnih straža ta se politika očitovala u nastojanju županija da se glavni tereti rata prebace na leđa seljaka tj. da plemstvo ostane pošteđeno većih žrtava u ratu. Držanje i politika županijskog plemstva ima velik utjecaj na organiziranje narodne straže.

1.

U periodu osnivanja narodnih straža po gradovima (ožujak-travanj), u županijama nije bilo nikakvih inicijativa za stvaranje sličnih jedinica po selima. Županije su u tim mjesecima smatrale svojim glavnim zadatkom gušenje agrarnih nemira, a u tom poslu nije se moglo ozbiljno računati na podršku ni jednog sloja seoskog stanovništva.²⁷⁶ Budući da za pacificiranje seljaka nisu bili dovoljni panduri, županije su počele tražiti regularnu vojsku uz istodobno uspostavljanje veza s gradskim stražama, kako bi se i njih privuklo u pomoć. Tako je, npr., varaždinska županija 30. III zatražila od ugarskog ministarstva tri satnije graničara.²⁷⁷ Ministarstvo je, međutim, obećao samo jedan »odsek oklopnika« iz šomodske županije.²⁷⁸ Ali kako ova jedinica nije uopće stizala, staleži su se 2. V obratili banu Jelačiću i zamolili sada njega da on pošalje 4 graničarske kompanije.²⁷⁹ S jednakim molbama obraćala se na bana u nekoliko navrata i križevačka županija.²⁸⁰ A Sudbeni stol zagrebačke županije preporučio je 28. IV vlastima na svom teritoriju da u slučaju ozbiljnijih nemira zatraže pomoć vojske.²⁸¹ Prva dva bataljona graničarske vojske stigla su u varaždinsku i križevačku županiju tek u početku lipnja, ali i tada u prvom redu sa zadatkom čuvanja granice.²⁸²

U prvim danima poslije revolucije županijsko plemstvo tražilo je i pomoć gradskih narodnih straža; gradske garde su tada bile jedina realna vojna sila koja se nalazila na dohvata ruke. Mogućnost upotrebe gradskih narodnih straža protiv seljaka bio je važan element, koji je uvjetovao suradnju županija s gradovima. Zbog toga je na skupštini 20. III zagrebačka županija izabrala posebnu delegaciju radi surađivanja s gradom Zagrebom u očuvanju reda. Uz to je odlučila da se u tu svrhu upotrijebe raspoložive snage i ostalih gradova na teritoriju županije.²⁸³ Varaždinska županija se također obratila gradovima; na skupštini 23. III određen je podžupan da surađuje s gradom Varaždinom u poslovima osnivanja i upotrebe garde, a trgovištu Krapini preporučeno da od-

²⁷⁶ Bilo je više pokušaja da se protiv kmetova povedu slobodnjaci.

²⁷⁷ DAZ, Varaždin. žup. 1848, br. 616.

²⁷⁸ Isto, br. 656, 657.

²⁷⁹ Isto, urbarijalno, br. 21. Nacionalni staleži varaždin. žup. nisu se do 2. V protivili dolasku mađarske vojske za umirivanje svojih kmetova, tek su tada konstatairali da bi dolazak »šomodskih oklopnika« mogao imati loše posljedice za nacionalnu stvar.

²⁸⁰ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 489. — »...svaka naša briga i odluka za javnu sigurnost i mir uzdržati [...] bez oružane ili vojničke ruke [...] delotvorno ispuniti nebi (se) mogla«.

²⁸¹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, »Ex actis sedis iudiciariae 28. aprilis 1848«, b. b.

²⁸² R. Horvat, Ban Jelačić, Zagreb 1909, str. 117.

²⁸³ DAZ, Zagreb. žup. 1848, protokol 87a/32, Mala skupština 30. III 1848, čl. I, § 1.

mah pristupi naoružanju građana.²⁸⁴ Namjera da se sastavi jedna jedinica od samih plemića nije se mogla provesti zbog nedostatka oružja.²⁸⁵ U križevačkoj županiji, gdje je borba za očuvanje poretka također postavljena kao osnovni zadatak plemstva,²⁸⁶ pokušavalo se najprije ovladati situacijom s pomoću vlastitih sredstava: udvostručavanjem broja pandura, dovođenjem serežana iz Moslavine i odlukom da se, »ako bi od potrebe bilo, slobodnjaci također na straže odrede«. ²⁸⁷ Ali je na kraju i ovdje zatražena pomoć od građana Križevaca. Upravitelji županije pozvali su 26. IV na zajedničku skupštinu predstavnike gradskog magistrata da i oni surađuju na iznalaženju »plemenitih sredstava kako bi se svarha dokučiti imala«. Od županijskih patriota i mađarona iz gradskog magistrata sastavljen je tom prilikom zajednički »narodni odbor«. ²⁸⁸ I magnati virovitičke županije tražili su potporu gradske straže u Osijeku i drugim gradovima. Zapovjednik nacionalne garde u Osijeku postao je grof Pavao Pejačević, a prilikom njenog osnivanja upisao se kao prvi gardist podžupan Ladislav Janković. ²⁸⁹

Napose treba upozoriti da županije nisu prije mnogo surađivale s gradovima i da primjeri koji su navedeni ne znače redovite pojave. Inicijativa plemstva da se postigne suradnja s gradovima odraz je trenutne slabosti županijskih vlasti.

Županije su počele svoje narodne straže osnivati tek u mjesecu svibnju pod pritiskom vanjske opasnosti. Tom poslu prilazilo se svagdje s mnogo opreznosti i straha od naoružanih seljaka. Već je spomenuto kako se zbog tog straha postupalo prema osnivanju narodnih straža u varaždinskoj i križevačkoj županiji. Iz jedne bilješke saznajemo da su plemići-narodnjaci u virovitičkoj županiji, slično kao i varaždinsko plemstvo, i iz istih razloga, pružali otpor osnivanju narodnih straža. Mojsije Georgijević izvijestio je 9. I 1849. Bansko vijeće »kako je po Verovitičkoj županiji razaslao naloge, da se narodna straža ustroji, no kako je podžupan Janković se poplašio te naredbe, da ne bi tobože puk oružje protiv gospodi podigao, i njemu izjavio, da kod banskog veća isposlovaov je uništenje iste naredbe«. ²⁹⁰ Prema Perkovcu, strah od naoružavanja seljaka zavladao je i među konzervativcima u Banskom odsjeku. On izričito kaže da se ugledni Metel Ožegović »boji demagoških spleta' uperenih protiv ostacima podaničkim i da se zato protivi oružanju svega naroda«. ²⁹¹

²⁸⁴ DAZ, Varaždin. žup. 1848, Zapisnik male skupštine od 23. III, čl. 1, § 3.

²⁸⁵ DAZ, Varaždin. žup. 1848, br. 609; — o toj svojoj namjeri staleži su pisali: »... uređujemo polag inteligencije i imetka narodnu četu iz nas sami«

²⁸⁶ A. Jelačić, Početak pokreta 1848. u Županiji križevačkoj, Šišićev zbornik 1929, str. 489 — »Perva i najveća bijaše SS i RR zadaća u to velevažno vrijeme takve činiti krepke naredbe polag kojih čese uzdržati u okrugu županije ove red, mir i sigurnost osobah i vlasništva«

²⁸⁷ DAZ, Križev. žup. 1848, sv. IV, Zapisnik velikog spravišća od 28. III, čl. 1, § 5.

²⁸⁸ DAZ, Križev. žup. 1848, sv. V, Zapisnik narodnog pogovora od 26. IV 1848.; Nov. d. h. s., br. 49. od 18. V.

²⁸⁹ Gavrilović, Virovitička županija u revoluciji 1848—1849, HZ, XIV, str. 2; Nov. d. h. s., br. 29 od 1. IV 1848.

²⁹⁰ DAZ, BV 1849, B 317/57.

²⁹¹ Perkovac, n. dj., str. 219.

Spomenuti primjeri nisu izolirani. Plemstvo je i u drugim prilikama pokazivalo da je svjesno opasnosti koju nose u sebi naoružani seljaci. To je, npr., bio razlog da je za čitavo vrijeme rata narodne straže tretiralo samo kao defenzivnu vojsku protiv vanjskog neprijatelja i odbacivalo sve prijedloge da se one upotrijebe za ugušivanje agrarnih nemira u unutrašnjosti. Križevačka županija je u jesen 1848. u tom pitanju doživjela jedno negativno iskustvo. Prilikom pokušaja da se narodna straža izvede protiv seljaka u Ljubeščici stražari su stali na stranu seljaka i odbili da izvrše dobivene naredbe. Poslije tog neuspjeha, Upravljajući odbor je čvrsto odlučio da se narodne straže više ne upotrebljavaju za umirivanje seljaka. Kada su mu u listopadu 1849. ponovo ponudili da protiv pobunjenika na posjedima grofa Draškovića upotrijebi banderijalne husare, on je to odbio s opširnom analizom držanja banderijalaca prema agrarnim problemima. Među banderijalcima, isticao je Odbor, nalaze se slobodnjaci upravo iz onih sela koja treba umiriti i zato se ne može očekivati »da oni koji su još prije godinu dana s istim obćinama zajedno držali sada da protiv njima krepko ustanu, jer ih jedan isti interes veže«. ²⁹² Slično je postupala i zagrebačka županija. Kada je polovinom srpnja 1848. sudac Josip Čačković osnovao za očuvanje reda seljačke narodne straže u šest općina, županija je naredila da se one raspuste. ²⁹³ A specijalni županijski sud rasformirao je narodnu stražu u Grobniku, koju su seljaci osnovali po svoj vlastitoj inicijativi. Prijedlog da se narodne straže upotrijebe protiv pobunjenika na vlastelinstvu Brod na Kupi, sudac Karolji odbio je tvrdnjom: »da seljak seljaka sadašnje osobito burno vrijeme ukrotiti neće vsaki pametni previditi može«. ²⁹⁴

2.

Iako je županijsko plemstvo pristalo uz nacionalni pokret, ono nije ipak pokazivalo ni najmanje volje da samo sudjeluje u ratu. Jelačić je 13. VII naredio županijama da organiziraju plemićku insurekciju, jer je plemstvo tradicionalno obvezano na vojnu službu. ²⁹⁵ U doba Napoleonovih ratova, jedinice plemićke insurekcije (*insurrectio nobilitaris sive personalis*) bile su, uz banderijalce glavna vojna sila Hrvatske. Međutim, županije su se sada na sve naloge da treba organizirati tu vrstu vojske oglušile. Štaviše, protiv njezina podizanja plemstvo je upotrijebilo antifeudalne argumente. Tako su se staleži varaždinske županije oduprli njenom podizanju tvrdnjom da »polag sadašnje slobode, jednakosti i bratinstva načela« takva vrsta vojske uopće nije potrebna niti poželjna, jer postoje narodne straže u koje se upisuju svi bez obzira na stalešku pripadnost. ²⁹⁶ To je bila velika demagogija prema Banskom vijeću, jer su oni u svojim internim propisima odredili da se za stražu popisuju isključivo samo seljaci, a »gospoda samo nagovaraju da i oni uz seljake k istoj straži pristupe«.

²⁹² DAZ, Križ. žup. 1849, sv. 47, Sjednica Upravljajućeg odbora 10. XI 1849.

²⁹³ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 697.

²⁹⁴ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 616.

²⁹⁵ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 864; Varaždin. žup. 1848, br. 1035.

²⁹⁶ DAZ, Varaždin. žup. 1848, br. 1036.

Iz jednog dopisa u »Slavenskom Jugu« saznajemo da su upravo u varaždinskoj županiji već kod prvog popisa »izostavljeni svi plemići — pače i poluplemići od pl. matere rođeni«.²⁹⁷

Staleži općenito nisu izbjegavali revolucionarne i antifeudalne parole, ako se preko njih plemstvo oslobađalo svojih tradicionalnih obaveza, ali su ih zaboravljali kad je trebalo da, prema tim istim parolama, plemići preuzmu neku novu dužnost. Kada je 27. VII Bansko vijeće zatražilo da članovi Upravljavajućeg odbora križevačke županije, plemići Dragutin Bujanović i Ljudevit Koritić, opreme, prema svojim obavezama, po jednog konjanika, cijeli Upravljavajući odbor je odgovorio: »... dočim po ukinutoj feudalističkoj sistemi dužnost vojevanja za sve državljanje jednaka je postala — zato nemisli odbor da bi se pojedini redovi državljanina na različite i posebne tērhe goniti mogli«.²⁹⁸ Međutim, plemstvo se niti ovdje nije upisivalo u narodne straže.

Određbe o vojnoj službi plemstva, koje su donesene ipak u zagrebačkoj i križevačkoj županiji, bile su primijenjene u praksi samo na sitno plemstvo. U zagrebačkoj županiji, bilo je zaključeno da i plemstvo treba da ide u rat, »budući na pērve i najplemenitije dužnosti plemstva spada domovinu u pogibelji braniti«.²⁹⁹ Konkretno organizacione mjere pokazuju da se taj zaključak odnosio u stvari samo na sitno plemstvo iz Turopolja, Cvetkovića, Domagovića, Draganića, Petrovine, Turnja, Mekušja, Pribića i nekih drugih sela. »Gospoštine i izobraženi« nisu se na vojnu dužnost obvezivali, nego su se samo pozivali da dobrovoljno sudjeluju u narodnim stražama.³⁰⁰ Principijelna odluka o vojnoj dužnosti kao »prirođenoj kreposti plemstva« provedena je u križevačkoj županiji propisivanjem plemića u ona dva kotara, u kojima su živjeli jednoselci.³⁰¹ Imučno plemstvo uspjelo je da za vrijeme cijelog rata izbjegne vojnu dužnost. Tu činjenicu konstatiralo je 1849. i samo Bansko vijeće riječima da »gospoda banski poverenici nisu se svuda ravnopravnosti držali, budući da je malo koji višje plemstvo osobito vlasteline u popis uzeo«.³⁰²

Plemstvo je, nadalje, bilo oslobođeno davanja podvoza za vojsku — tereta koji se s velikom težinom svalio na leđa seljaka. Zagrebačka županija je, doduše, 9. XI 1848. zaključila da se i plemići podvrgnu dužnosti davanja podvoza, ali u praksi, kao i u slučaju vojne dužnosti, ta je obaveza nametnuta samo turopoljskim plemićima, s kojima je zbog podvoza još prije izbio spor. Poslije jednog incidenta, prilikom kojeg su seljaci odbili davanje podvoza dok to ne učine i plemići, Upravljavajući odbor križevačke županije odlučio je da se taj teret nametne svakome »bio on svetjenik, vlastelin ili seljanin«³⁰³ No, tu odluku poništio je ubrzo samo Bansko vijeće oslobađajući davanja podvoza kler. Odbor je protestirao da se time »valjanost zaključaka našega sabora tako priekim po-

²⁹⁷ DAZ, Varaždin. žup. 1848, Zapisnik sjednice od 25. V 1848; S. J., br. 6 od 13. I 1849.

²⁹⁸ DAZ, Križev. žup. 1848, br. 869.

²⁹⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, »Čini« odbora za sprovođenje banskih naloga od 15. i 16. V

³⁰⁰ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Protokol 87a/32, sjednica 20. VII, § 1.

³⁰¹ DAZ, Križev. žup. 1848, sv. XX, Sjednica 22. VII, § 6.

³⁰² DAZ, Varaždin. žup. 1849, br. 1184; BV 1849, B 6095/895.

³⁰³ DAZ, Križev. žup. 1849, sv. XIV, Zapisnik sjednice od 24. III, § 11.

stupkom ukida« i kasnije tvrdio da su tereti seljaka naročito teški, jer je »Visoko Bansko vijeće izvolilo privilegirane vlasnike marhe od davanja predpriegah milostivo osloboditi«. ³⁰⁴ U varaždinskoj županiji nije se nikada ni pomišljalo na bilo kakvo opterećivanje plemstva s davanjem podvoza.

Svi obziri koje su županije u pogledu ratnih tereta pokazivale prema srednjem plemstvu nisu se odnosili na krupna vlastelinstva. U nekim težim situacijama utjerivana su od vlastelinstava za potrebe rata znatna materijalna sredstva. To je bilo učinjeno u prvom redu preko izvanrednoga vojnog poreza. Prilikom sakupljanja tog poreza 1848. županije su pokazivale čvrstinu baš prema velikim posjedima, koji su nastojali da tu obavezu svim sredstvima izbjegnu. Otpor plaćanju ratnog poreza pružao je osobito onaj dio plemstva kojemu je, zbog političkog držanja, nametnut njegov dvostruki iznos. U varaždinskoj županiji isticao se u pružanju otpora vojnom porezu napose vlastelin Marko Bedeković. Županija je Bedekoviću nametnula dvostruki iznos toga poreza kao mađaronu, iako on nije emigrirao. Zbog toga je Bedeković u jednoj predstavi izložio niz stavova koji su općenito karakteristični za držanje dijela krupnog plemstva prema nacionalnom pokretu. On je najprije ironično predbacio županiji povodom uvođenja poreza za plemstvo: »...dakle, to je početak zlatne slobode«. Kod odmjerivanja poreza, mislio je on, postupilo se nepravedno, jer su zemljoposjednici oporezovani po jednakom ključu kao i građani, premda je građane kao posjednike kapitala trebalo oporezovati više. Bedeković je bio ogorčen različitim rekvizicijama koje su na njegovu posjedu obavljali oficiri narodnih straža, pa je o njima napisao: »...jer, ako i ne mnogo posjedujem, ipak posjedujem više nego mnogi tako rečeni Patrioti, koji lasno svoje stvari skupa sprave ili vsigdi domovinu naći mogu.« Po njegovu mišljenju, županija griješi što dopušta da se uz sudjelovanje takvih ljudi »o nami i našem novcu naredbe delaju«. Najvažnijim zadatkom županije nije smatrao njezine ratne poslove, već brigu za naknadu urbarijalnih daća — »za nama učinitu ranu leka iskatik«. ³⁰⁵ Ali svi argumenti, pa i intervencija Banskog vijeća, nisu promijenili prvobitnu odluku županije o Bedekovićevu porezu. ³⁰⁶ A takvo čvrsto stanovište županija je zadržala i prema većini drugih žalbi protiv dvostrukog vojnog poreza. Naplata toga poreza išla je najteže upravo kod krupnih vlastelinstava. Na početku 1849. bilo je u svim županijama prilično dužnika baš iz te kategorije, ³⁰⁷ bez obzira na to što su vlasti u drugoj polovici 1848. više puta prijetile provođenjem egzekucije. U križevačkoj županiji uplatila su velika vlastelinstva porodice Erdödy u Moslavini taj porez tek poslije nekoliko opomena; slično je postupilo i vlastelinstvo Ludbreg. ³⁰⁸ Vlastelinstvo Hruševac, u zagrebačkoj županiji, predalo je vlastima umjesto poreza »ispis zaostavih gornih dohodakah s time da se županijska blagajna s njima neka svojim putem namiri«. ³⁰⁹

³⁰⁴ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 1084, 1085, 1320; BV 1849, N 4438/918.

³⁰⁵ DAZ, Varaždin. žup. 1848, br. 1215. i 148/1849.

³⁰⁶ DAZ, Varaždin. žup. 1849, br. 797. — Na intervenciju iz Banskog vijeća županija je odgovorila »da je nepriatelj narodnosti od prije bio« i da je »takseran dvostruko [...] kao i svake vërsti njegov čovék«

³⁰⁷ DAZ, Varaždin. žup. 1849, br. 139; BV — Popisi dužnika vojnog poreza

³⁰⁸ DAZ, Križev. žup. 1849, br. 959, 1145.

³⁰⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1849, protokol br. 88/32, Zapisnik sjednice od 3. I, § 11.

Iz spomenutih sé podataka vidi da krupno plemstvo mahom nije pristajalo uz narodni pokret. Velike materijalne rezerve vlastelinstava mogle su se angažirati za rat uglavnom uz upotrebu sile. U križevačkoj županiji, veliko vlastelinstvo Ludbreg, u vlasništvu kneza Batthyanya, izdalo je oružje tek poslije više uzastopnih prijetnji, a više posjednika odbilo je da opremi konjanike s motivacijom da su osiromašili ukidanjem urbara.³¹⁰ U varaždinskoj i zagrebačkoj županiji, velikaši i krupni posjednici, s negativnim ili pasivnim držanjem prema nacionalnom pokretu, obično su okvalificirani kao mađaroni ili »neprijatelji narodnosti«, dok se u križevačkoj županiji, gdje uopće nije bilo masovnih progona mađarona, ista kategorija tretirala kao aristokracija. Na stavu prema toj aristokraciji, ta je županija uglavnom i zasnivala svoj liberalizam, o kojem su znali javno govoriti pojedini članovi Upravljujućeg odbora. Posjedovno-stalešku razliku između plemstva, koja se uz to ispoljava i kao političko-nacionalna, ovdje je slikovito izrazio Antun Nemčić u jednom formularu s izmišljenim imenima: grof Natrašnjački i vlastelin Joso Banoljubić.³¹¹

»Slavenski Jug« je s priličnim zakašnjenjem (u sredini 1849.) prikazao u nekoliko članaka kako se u aparatu županija poslije revolucije nisu dogodile u suštini nikakve promjene, jer su funkcionari i dalje ostali rastrojeni i potkupljivi; oni su kao i prije dolazili nezakonitim putem preko mita do svojih »accidentiah«; kao i prije vrše »benevolum examen' kod punih čaša i běloga stola«. Narod gleda još uvijek »u svom poglavaru svoga dušmanina, u svome sucu samo svoga gulitelja«. ³¹² Takav potkupljivi aparat dobio je kao organizator narodnih straža široko područje za različne malverzacije.

Već prilikom sastavljanja prvih spiskova učinjene su mnoge nepravilnosti u korist bogatih seljaka, koji su se novcem otkupljivali od vojne službe. Nepravilno popisivanje utvrđeno je u sve tri županije.³¹³ U križevačkoj županiji otkriveno je na početku 1849. da su vlasti poslale u rat samo siromašne banderijalce, dok »najjači jesu dišpenzirani«; podignuti su samo posjednici dvije osmine i tri osmine selišta, a izostavljeno je 128 bogatih kuća koje posjeduju svaka oko 2 selišta i među kojima se nalazi 41 domaćinstvo s posjedom od 2—4 sesije.³¹⁴ U kotaru Vrbovec, iste županije, mnogi su »gospoži sudinji« platili po 10 forinti i bili ispisani iz narodne straže.³¹⁵ Naknadno oslobođanje od službe u narodnim stražama moglo se u početku postići odlukom Upravljujućeg odbora županije, ali su ga masovno podjeljivali i kotarski suci. Za vrijeme boravka narodnih straža na Dravi, županijama su neprekidno podnošene molbe za oslobođanje od vojne dužnosti: samo u siječnju 1849. bilo ih je u zagrebačkoj županiji oko 180 a u križevačkoj oko 100. Kriteriji, koji su primjenjivani pri rješavanju tih molbi, išli su u prilog imućnih seljaka. Liječnička uvjerenja, kojima

³¹⁰ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 686.

³¹¹ DAZ, Križ. žup. 1849, br. 1620.

³¹² S. J., br. 85 od 10. VII 1849. i br. 86 od 11. VII 1849.

³¹³ U zagrebačkoj županiji podnijeto je zbog toga više tužbi. Kad je proglašavana osnova o narodnoj vojsci, konstatirala je i varaždinska županija da se prilikom svih ranijih popisa nije pridržavalo jednakosti; bilo je mnogo tužbi i u križev. žup., gdje je i sam Upravljujući odbor priznavao njegovu pogrešnost.

³¹⁴ DAZ, BV 1849, B 4523/536.

³¹⁵ Nov. d. h. s., br. 95 od 2. IX 1848.

se dokazivala nesposobnost, mogla su se, prema nekim pritužbama, kupiti za novac. Bansko vijeće oduzelo je 24. I 1849. županijama pravo otpuštanja stražara iz jedinica s motivacijom da se pri tom događaju velike nepravilnosti.

Budući da služba u narodnoj straži nije smatrana ličnom dužnošću (obveznik je mogao da mjesto sebe postavi zamjenika), dio bogatih seljaka iskoristio je to pravo da se izvuče od službe na kordonu. Kupovanje zamjenika postala je česta pojava. Tako je, npr., slobodnjak Joso Riđan iz Bunjika dao Ivanu Sado-ku iz Jamnice tri kopača vinograda i vojnu opremu da mu zamijeni sina.³¹⁶ Ivan Tomašević iz Grede platio je zamjeniku svoga sina 70 forinti;³¹⁷ sličnih unajmljivanja registrirano je samo 5. II 1849. u zagrebačkoj županiji šest. Poručnik Tomo Matačić »zamijenio« je za 90 forinti svojom osobom Pavla Kunderka, tako da je istodobno bio i oficir i stražar(!).³¹⁸ Predstavka plemića iz Cvetkovića, kojom se tražila zabrana kupovanja zamjenika, nije bila uvažena.³¹⁹

Čitava politika oslobađanja iz narodnih straža bila je uopće takva da samo »z onemi koji siromaki su, krivično baratće se, jerbo nemaju da skudami lekare i činovnice bi podmazivali, kao oni koji kod kuće ostali su, kojem ništa drugo ne fali, nego da premoćnejši od njih jesu.«³²⁰ U narodnim stražama na kordonu postepeno je ostao samo seoski proletarijat. Činjenicu da se u straži nalazi samo sirotinja, konstatirao je u jednom dopisu i Ljudevit Vukotinović — »dobro velim ‚siroma‘, jer onaj, koji što ima, neće kod nas da služi.«³²¹ Tu konstataciju potvrđuje mnogo primjera među spisima.³²²

U pitanju vojne obaveze, županijske vlasti izlazile su u susret feudalcima ne samo time što ih nisu podvrgavale službi u narodnoj straži, već i time što su iz straža otpuštali njihove sluge i službenike. A to izuzimanje od vojne dužnosti vlastelinskih družina bilo je osjetna pomoć posjedničkom plemstvu da lakše savlada krizu radne snage, koja je nastala ukidanjem tlake. Stanovit broj seljaka radije je išao u njihovu službu nego u narodnu stražu na kordonu. Na pojedinim vlastelinstvima moglo se naći i do 15 bjegunaca iz straže i to sve »najljepši, najkrepčii momci«, koji su u »dominalskim dvorovima« kao u azilu

³¹⁶ DAZ, Zagreb. žup. 1849, br. 41 od 24. II

³¹⁷ Isto, br. 98 od 23. VIII

³¹⁸ Isto, Protokol, br. 88/32, Sjednica 17. I 1849, § 12.

³¹⁹ Isto, Protokol, br. 88/32, Sjednica 7. VI 1849, § 12. — Cvetkovčani su tražili »da župania zabrani niekojim stražarom štokakve nepoznate ljudi mjesto sebe kupovati i na kordun pošiljati«

³²⁰ DAZ, Zagreb. žup. 1849, br. 21 od 24. I

³²¹ S. J., br. 7 od 16. I 1849.

³²² DAZ, Križev. žup. 1848, b.b. Tri narodna stražara iz Ludbrega tužila su se: »mi iz obćine Ludbreg većinum siromaškeši i jedinci na kordonu stojimo. Žalosno je i nepodnešljivo serce naše, kada vidimo da vnogi tak vu družini, kak vu imetku bolje iz korduna domom pušćeni, ter zovog terha zbrisani i z nas zasmehavaju se«. Isto, br. 1322 — Bara Solajac u molbi za oslobođenje iz vojske svoga sina kaže: »Nebi žalost mene tulika terhla da ja neznam i da nevidim, gde Jakši, Bogateši, ter gde dva i tri jesu, bi otpravleni bili, nego doma ostali i svoje ugibati; voznom marhum obzkerbleni, nisu oditi morali, samo moja jedina Pomoć kakoti sirote udovice je oditi moral«

radili potpuno besplatno, pa čak i na svojoj hrani.³²³ Na vlastelinstva su se sklanjali čak i vojni dezerteri. Razni državni funkcioneri došli su preko ovih bjegunaca od vojne dužnosti do jeftine pa i besplatne posluge.³²⁴

V OTPOR SELJAKA PROTIV VOJNE DUŽNOSTI I RATNIH TERETA 1848/49.

Otpor hrvatskih seljaka prema vojnoj dužnosti pratio je narodne straže u svim fazama njihova postojanja, tako da se bez njegova uvažavanja ne može pratiti njihov organizacioni razvitak. Taj se otpor u početku ispoljio u formi pobuna protiv popisivanja, zatim u izbjegavanju vojnih vježbi i kao otpor odlasku na kordon, a kasnije, u jesen i zimu 1848, u obliku masovnog dezerterstva, u bježanju seljaka na vlastelinstva, i u pobunama jedinica. U nekim od spomenutih formi, otpor protiv vojne dužnosti trajao je sve do demobilizacije narodnih straža u jesen 1849.

1.

Prilikom pokušaja da se prikaže otpor seljaka protiv službe u narodnoj straži treba odmah na početku istaći da su ga pojedine kategorije seljaka pružale s posebnim motivima i zbog posebnih interesa. U pogledu tih posebnih antiratnih motiva razlikuju se među seljacima tri grupe: seosko plemstvo (plemići jednoselci), banderijalci i bivši kmetovi.

a) *Seosko plemstvo.*

Ono je događaje 1848. primilo s opozicijom a još se otprije nalazilo pod utjecajem mađarona. Ali držanje seoskog plemstva ne proizlazi jedino iz tog utjecaja, već je u proljeće 1848. bilo uvelike izraz nezadovoljstva s promjenama koje je Četrdesetosma unijela u njegov društveni položaj. Imovno stanje seoskog plemstva nije se u osnovi razlikovalo od imovnog stanja ostalih seljaka. Prije 1848. razlika je postojala samo u pogledu prava i sloboda; sitni plemići bili su izuzeti od svih javnih tereta i uživali su politička prava. Taj povlašteni položaj, na osnovu staleške pripadnosti, utjecao je na sitno plemstvo da ljubomorno čuva svoje privilegije, jer je ono bilo svjesno da će se, ako ih izgubi, potpuno izjednačiti s »mužima«, da će biti podvrgnuto »štibri«, »foršpanu«, javnim radovima i drugim teretima. Njega nije mogla interesirati činjenica da se feudalizam ukida s nekim ekonomskim obzirima prema plemstvu, jer ono prema svom ekonomskom stanju nije faktički tom staležu pripadalo. Dok su likvidacijom feudalizma krupni feudalci gubili malo, sitno plemstvo je gubilo sve. U borbi za proširivanje svojih političkih prava prije 1848, sitno plemstvo

³²³ S. J., br. 45 od 17. IV 1849.

³²⁴ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 1217, 1218, 1227/1849, 821/1849; Varaždin. žup. 1849, Sjednica 14. V 1849, čl. 5 — Tužba stanovnika Nedelišća i Zamlaca protiv te pojave; Zagreb. žup. 1849. prot. br. 88/32, Sjednica 8. II, 9. II, § 17; 16. II čl. 30, § 2, te br. 212 od 1. VI

je uživalo podršku mađarskih liberala, što ga je politički orijentiralo prema mađaronima, kao što to pokazuje politički kompleks »turopoljskog« pitanja. Takva politička orijentacija nije, međutim, to plemstvo sprečavala da 1848. istupa energično za očuvanje feudalnog poretka. Plemićke općine postale su u proljeće 1848. na svoj način, hrvatska Vandeja.

U okviru tog stava prema likvidaciji feudalizma kretao se i odnos sitnih plemića prema ratu. Oni su istupali protiv ratnih tereta s reakcionarnih pozicija, u prvom redu zato što su ih ti tereti izjednačavali s bivšim kmetovima, što su negirali njihove privilegije. Specifičnost držanja sitnog plemstva odrazila se u Jelačićevu proglašenju prijekog suda 27. IV.³²⁵

Odnos sitnog plemstva prema novim vlastima, a zatim i prema ratu, naj iscrpnije ilustrira držanje Turopoljaca. U proljeće 1848. Turopolje je postalo vrlo živa mađarska agentura u Hrvatskoj; tu su se sa svih strana sklanjali progonjeni mađaroni, odavde se detaljno izvještavala Pešta o zbivanjima u Zagrebu; crkva u Velikoj Gorici bila je pretvorena u arsenal oružja i tajno skrovište povjerljivih dokumenata.³²⁶ Mađarska propaganda čak je tvrdila da će Turopoljci zauzeti Zagreb i oboriti vlast iliraca.³²⁷

U toku travnja Jelačić je pokušavao umiriti turopoljsko plemstvo najprije mirnim sredstvima. Radi uklanjanja nesuglasica, on je 19. IV pozvao na razgovore plemićke suce iz sve 24 turopoljske sučije.³²⁸ Ali Turopoljci se nisu tom pozivu odazvali, a kada je kasnije — poslije smjenjivanja mađaronskog magistrata u zagrebačkoj županiji — takva deputacija bana posjetila, u njihovu držanju nije nastupila nikakva promjena.³²⁹

Sredinom svibnja došlo je do krvavog ekscesa u turopoljskog sučiji Kobilić prilikom objavljivanja prijekog suda. Tek poslije ovog događaja odlučeno je u Banskome vijeću da se protiv Turopoljaca izvede vojna sila. Vojnička pacifikacija Turopoljaca obuhvatila je razoružanje plemićke narodne straže, rastjerivanje općinskog magistrata i hapšenje mađarona.³³⁰ Dio plemića se pred vojskom razbježao po šumama, »preklinjajući Jozipovića«, svoga dotadašnjeg komeša koji je emigrirao, a ostali su položili oružje. Bilo je predviđeno da Turopoljci svi ustanu na oružje kad odjekne topovski pucanj, ali do toga nije došlo jer je straža kod topa bila razoružana prije nego što ga je ispalila.³³¹ Zatim je 29. V održana u Turopolju skupština u prisustvu graničara i pod rukovodstvom banskog komesara izabran je na njoj novi »rodoljubivi« magistrat.³³²

³²⁵ A. Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji 1848—1849, str. 27; u proglašenju se razlikuju dvije vrste »puntara«: oni koji bune kmetove i oni koji bune obične plemiće protiv Iliraca zbog uvođenja poreza.

³²⁶ DAZ, BV 1848, b. b., — Izvještaj Banskog komesara Jurja Bornemise Stolnekovića od 30. V o hapšenju župnika iz Vel. Gorice Stjepana Kosa; inventar stvari pronađenih 26. i 27. V u velikogoričkoj crkvi.

³²⁷ DAZ, Križ. žup. 1848., br. 652, Izvještaj suca Pavla Gvozdanovića od 26. V.

³²⁸ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 13/62.

³²⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Zapisnik sjednice Uprav. odbora od 9. V, čl. 4, § 1.

³³⁰ DAZ, Banska pisma 1848, br. 192.

³³¹ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 612. — Pismo Franje Žigrovića Upravljujućem odboru od 22. V

³³² DAZ, Arhiv pl. općine Turopolje, Acta Congregationalia, kut. br. 32

Pacificirani turopoljski plemići ostali su u duši i dalje pristaše Mađara. To se pokazalo naročito u pitanju rata. U vrijeme Napoleonovih ratova Turopolje je davalo oko 250 vojnika. U proljeće 1848. mađaronski magistrat je naoružao 120 plemića obećavajući ugarskom ministarstvu da će mobilizirati novih 600 čim stigne oružje.³³³ Iz tako solidnih ljudskih rezervi banski komesar Frigan nije mogao za insurekciju podići gotovo nikoga. Navodno je tih dana pisao Turopoljcima A. D. Jozipović iz Mađarske savjetujući ih da ne idu u Jelačićevu vojsku. Mlađi ljudi su se razbježali i posakrivali po šumama tako da ih je bilo gotovo nemoguće pohvatati. Uz pomoć vojske skupljene su teškom mukom jedva dvije četice.³³⁴ A poslije svega, nakon što su pohvatani, naoružani i odvedeni preko Drave, Turopoljci su masovno napuštali hrvatsku vojsku i prelazili Mađarima.³³⁵

Turopoljski plemići su se odupirali gotovo svim mjerama županijske vlasti; već je spomenut krvav eksces u Kobiliću prilikom proglašenja prijekog suda. Općinska skupština protestirala je 13. XI protiv naredbe da plemići moraju zajedno s ostalim seljacima davati podvoz.³³⁶ U sučajama Pleso i Kurilovec izbili su zbog podvoza nemiri.³³⁷ Pojedinci su se još i kasnije, kada je već skupština bila odobrila taj teret, žalili zbog toga što ga »Plemeniti ljudi... bres svake razlike« moraju davati.³³⁸

Političko držanje Turopoljaca postalo je popularno kod sitnog plemstva; na njega su sa simpatijom gledali i bivši kmetovi, iako iz drugih razloga nego plemići.³³⁹ U plemićkim općinama Domagović i Draganić, koje su se prije na županijskim restauracijama borile protiv Turopoljaca na strani iliraca, sada se počelo govoriti o savezu »z bratjum Turopolci«. Privilegirana općina Trg izjavila je pismeno svoju želju da zajedno s Turopoljcima ostane pod mađarskom krunom, jer će time biti sačuvane njezine privilegije.³⁴⁰ Turopolje je u nekim izvještajima označeno kao centar protuilirske agitacije među seljacima, ali u njima o njoj nisu navedeni nikakvi konkretni podaci. Prema jednom od tih izvještaja, privremeni komeš Modić govorio je da »jedna stranka ufanje imade u granicu, a druga u prosjačke muže«; ta druga stranka trebalo je da, po njegovu mišljenju, jesu mađaroni.³⁴¹

³³³ DAZ, Arhiv. pl. općine Turopolje, Acta Congregationalia, kut. br. 31; — koncept pisma privremenog komeša A. Modića Ugarskom ministarstvu od 3. IV 1848.

³³⁴ DAZ, BV 1848, N 339.

³³⁵ DAZ, Zagreb. žup. 1849, br. 75 od 4. X; BV 1849, N 10523/1703; — navode 47 takvih dezertera

³³⁶ DAZ, BV 1848, N 3842/589.

³³⁷ DAZ, Zagreb. žup. 1848, prot. br. 87a/32, Sjednica 9. XI, § V

³³⁸ DAZ, BV 1849, N 1267/267.

³³⁹ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 16. — Pismo Sodomira Paravića Čabarskog banu Jelačiću od 6. V: »...naši seljaci [...] u Turopolje svoje emisare pošilju i s Turopoljci tvrde da su oni Magjari nepako Hervati, jere u Magjarskoj novi zakon za seljaka probitačnije glasi, nego proglas u ovoj državi«

³⁴⁰ DAZ, Arhiv pl. općine Turopolje, kut. 31; — »...mi z kupa kak Plem. Turolvoga Polya Brati praviczam y koruni Magyarzki podlasemose«

³⁴¹ DAZ, Banska pisma 1848, br. 53, 228.

Otpor seoskog plemstva prema vojnoj dužnosti ispoljio se u svim rajonima već u drugoj polovici svibnja — prilikom prvih konskripcija za narodnu stražu. Kod popisa insurekcije 17. V pobunili su se plemići u Domagoviću. Oni su odbili da se podvrgnu popisivanju navodeći da ne žele sudjelovati u ratu protiv Mađara ili »prema svojoj bratji Turopolcem«. U ime sakupljenih plemića istupio je sudac Fabianić. On je ilirce optužio zbog prijevare, jer su ih prije vodili protiv Turopoljaca s različitim obećanjima a sada im nameću poreze. Fabianić je tražio da se prije popisivanja odgovori tačno na pitanja: »prama komu ova insurrectia in specie kupi se? Jeli naprama Francezom ili Turkom?, ili možebiti prama Turopolcem?, ili Magjarom?«³⁴²

U plemićkoj općini Draganić također je izbila pobuna prilikom propisivanja za narodnu stražu. Uoči popisa, 22. V, među plemićima se proširio glas da je ban ubijen u Zagrebu. Popisivači nisu 22. V uspjeli obaviti posao jer su plemići izjavili da ne žele ići »ispod korune Ugarske pod nekakvoga novostvo-rjenoga Ilirskoga kralja«. Draganićani su uz to odlučili da u Turopolje upute jednu deputaciju i da u svim pitanjima drže zajedno »z bratjum Turopolci«. Kao organizatori pobune bili su kasnije uhapšeni Mikula Domaldovec-Barbinović i Tomaš Perstec, dok su općinski »officiri i časniki« opomenuti zbog svoga pasivnog držanja.³⁴³ Općina je i kasnije tražila da bude oslobođena od vojne dužnosti.

26. V pobunili su se plemići i slobodnjaci prilikom popisa u Pokupskom. Dio plemića (iz Lukinić-Brda) nije uopće došao na konskripciju a drugi su se skupili na »Pijaci«, odvojeno od ostalih seljaka, i nisu nikako dolazili pred popisnu komisiju. Pri kraju popisa izbio je otvoreni sukob. Plemići iz Berkiševine oduprli su se popisivanju, izjavljujući da nemaju nikakva posla s vlastima koje oni nisu sami izabrali. Pridružili su im se i neki slobodnjaci koji su »s velikim kričem« prešli na »Pijac«. Sada su pobunjenici na »Pijacu« postali hrabriji i počeli vikati da će, ako ih se naoruža, »ne protiv magyaram, nego proti Ilirski stranki oružje zdignuti«.³⁴⁴

Do ozbiljnih nereda došlo je 18. VIII pri popisivanju narodne straže kod svetoivanskih plemića. Tada je »velika Buna, krika i vika prekoredna... nastala«. Kao glavni buntovnici pohapšeni su kasnije općinski funkcioneri iz sela Biškupec.³⁴⁵ Protiv »prosjackih« mađarona iz Sv. Ivana podnošene su i kasnije tužbe zbog neprijateljske agitacije.³⁴⁶

U kotaru Paukovec plemići su odbili da obavljaju stražarske dužnosti zajedno s bivšim kmetovima, a starješine njihovih jedinica oduprli su se gotovo svim naredbama županijskih funkcionera nastojeći »da se i obćina njihova naredbam protivi«.³⁴⁷

³⁴² Isto, br. 228.

³⁴³ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Zapisnik Sudbenog stola, sjednice 16. IV, § 1 i 26. IV, § 4.; DAZ, Banska pisma 1848, br. 228.

³⁴⁴ DAZ, Zagreb. žup. 1848, izvještaj suca J. Poldrugača, b. b.

³⁴⁵ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Protokol. 109a/32, sjednica Sudbenog stola od 14. VIII, § 2, i 27. VII, § 2.

³⁴⁶ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Protokol. br. 87a/32, sjednica od 11. VIII, § 3.

³⁴⁷ DAZ, Zagreb. žup. 1848, br. 697.

O držanju sitnog plemstva križevačke županije u proljeće 1848. nema mnogo direktnih podataka među županijskim spisima, ali su neke vijesti objavljene u štampi. U Gajevim novinama od 1. IV nalazi se vijest da se u križevačkoj županiji bune »ne činom nego samo u glavi plemići manji i gde gde i povišiji«; njima su neki »bedasti« ljudi govorili da će izgubiti plemstvo, da će morati navoziti putove, davati regrute itd.³⁴⁸ Upravljajući odbor ove županije konstatirao je 18. V da »još protivećih se plemića ima«,³⁴⁹ a u »Slavenskom Jugu« od 9. VIII objavljena je kratka vijest i o aktivnom otporu sitnih križevačkih plemića prema popisivanju narodnih straža.³⁵⁰

Plemići iz Martijanca u varaždinskoj županiji također su se usprotivili narodnim stražama. Oni su otvoreno izjavili da ne žele vježbati s običnim »muzima«, zahtijevajući uz to da na vježbama sudjeluje i bogatije plemstvo.³⁵¹

Seosko plemstvo pružalo je otpor županijskim vlastima i na drugim područjima, gdje se nije neposredno radilo o ratu. Seoski plemići odbijali su da sudjeluju u podnošenju svih javnih tereta, naročito onih za koje su smatrali da ih izjednačavaju s bivšim kmetovima. Već su spomenuti neki primjeri takvog otpora u Turopolju. Sredinom 1849. turopoljska se općina ponovo usprotivila poreznom popisu plemića.³⁵² Protiv plemića u Jamnici morala se za skupljanje poreza upotrijebiti vojska još 1848.³⁵³ Otpor plaćanju poreza pružali su isto tako plemići iz Svete Jelene Koruške i Brega u križevačkoj županiji.³⁵⁴ Plemenitaške općine ove županije napose su se bunile protiv dužnosti popravljavanja cesta. S plemićima iz Brega, koje je predvodio neki Grga Domitrović, izbio je sukob i zbog ukidanja njihove općine.³⁵⁵

Prema Gajevim novinama, mađaroni su još sredinom travnja uzbunili plemiće i seljake pod Okićem; među plemiće proširili su glas »da su im Iliri štibru nametnuli«. ³⁵⁶ Ta je vijest bila kasnije neosnovano demantirana, jer se iz spisa vidi da su plemići ispod Okića pružali otpor vlastima još i u jesen. Sudac zagrebačke županije Švajcer poslao je 2. XI opomenu »plemićem Kufrinom, Prallečićem i Bašićem pod Okić« zbog njihova odbijanja da sudjeluju u davanju podvoza za vojsku. Dva tjedna kasnije zatražio je od narodne straže iz Jastrebarskog da za hvatanje nepokorenih okićkih plemića odredi 12 osoba.³⁵⁷

U svim spomenutim primjerima otpora sitnog plemstva prema vojnoj dužnosti i javnim teretima bili su, s više ili manje jasnoće, prisutni motivi o kojima je bilo govora naprijed. Kod seoskog plemstva radi se o otporu iz pobuda koje su sasvim suprotne pobudama s kojima u istu borbu ulaze drugi seljaci. Njegove

³⁴⁸ Nov. d. h. s., br. 29 od 1. IV 1848.

³⁴⁹ DAZ, Križ. žup. 1848, br. 487.

³⁵⁰ S. J., br. 2 od 9. VIII 1848. — »Plemići protivili su se s početka popisu, nu videći da bi to zle posljedice imati moglo garnu listom na popis«.

³⁵¹ Gavrilović, Agrarni nemiri u Križevičkoj i Varaždinskoj županiji 1848—1850, str. 69—70.

³⁵² DAZ, Arhiv pl. općine Turopolje, Acta Congregationalia, kut. br. 32.

³⁵³ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Protokol 87a/32, sjednica od 9. IX, § 7.

³⁵⁴ DAZ, Križ. žup. 1849, br. 2871.

³⁵⁵ DAZ, Križ. žup. 1849, br. 1479, 2064.

³⁵⁶ Nov. d. h. s., br. 36 od 18. IV 1848.

³⁵⁷ DAZ, Arhiv trgovišta Jastrebarsko, fasc. 26, b.b.

su pozicije reakcionarne i vlasti nisu niti htjele niti mogle ispuniti zahtjeve koji su s tih pozicija postavljani. Ali uza sve to je otpor sitnog plemstva u osnovi slomljen, a djelomično se ugasio i sam po sebi, još prije početka rata protiv Mađarske.

b) *Banderijalci.*

Posebni položaj banderijalnih seljaka uvjetovao je neke specifične forme njihove borbe protiv ratnih tereta. Najveći je teret bila za njih dužnost da se prilikom odlaska u rat opremaju i naoružavaju vlastitim sredstvima. To tim više jer su se u periodu od posljednje insurekcije 1813. u imovnom stanju banderijalaca dogodile velike promjene. Mnoge su se porodice razdijelile i usprkos postojećim zabranama; neke su potpuno osiromašile, pa je opremanje konjanika postalo velik teret za banderijalna domaćinstva. Prema nekim proračunima iz 1849, oprema jednog konjanika (konj, pribor i oružje) stoji 150—200 forinti u srebru, a to je bila veća suma od godišnje plaće županijskog pisara (oko 150 forinti).³⁵⁸ Mnoge, pak, procjene imovine banderijalaca pokazuju da je vrijednost cjelokupnog imetka srednjeimućnog banderijalca iznosila tada oko 500—700 forinti. Banderijalac je osim svoga učešća u ratu trebao, dakle, da u vojnu službu uloži i dio svoje imovine. Vojni stručnjaci smatrali su da u vojnom pogledu jedan konjanik vrijedi koliko tri pješaka.

Otpor banderijalaca protiv vojnih tereta odvijao se prvenstveno u dva pravca: oni su se borili protiv svih posebnih tereta koje im je njihov bivši status nametao ili su nastojali da se iz konjanika prebacuju među pješake, ali su u nekim situacijama istupali i protiv ratnih tereta uopće. U borbi za ukidanje svojih specifičnih dužnosti, banderijalci su upotrebljavali antifeudalne argumente. U križevačkoj županiji su, npr., isticali »da se naredba uslied koje slobodnjaci na vlastite troškove na oružje ustati moraju s primljenim načelom jednakosti u obzir nošenja tereta podnipošto ne slaže«, i da »stanje tzv. slobodnjakah mnogo teretnije biva od onog nekadašnjih kmetovah«.³⁵⁹

U brojnim predstavkama Banskom vijeću i županijama, banderijalci su tražili da ih se oslobodi od obaveze davanja konjanika; mnogi su molili financijsku pomoć za nabavku opreme, ali je bilo i tužba zbog nepravilna zaduživanja i popisa. Tako su, npr., Erdödyjevi slobodnjaci iz zagrebačke županije zamolili da ih se oslobodi od konjaničke službe, jer su zbog dioba toliko osiromašili da taj teret ne mogu više podnijeti.³⁶⁰ Trideset slobodnjaka iz sela Novo Brdo i Čakanec molili su da ih uzmu samo kao pješake jer su »na više stran razdeleni osiromašili [...] ter tak potrebne konje y kaj k tom zpada, nama prizkerbiti nemoremo«.³⁶¹ Takvih i sličnih molba bilo je mnogo. U križevačkoj su se županiji slobodnjaci napose žalili na djelatnost banderijalnog povjerenika Bužana.³⁶² Bužan je smatrao da u ratu protiv Mađarske banderijalci treba da

³⁵⁸ DAZ, BV 1849, B 7022/1062, B 1295/195, B 4523/566.

³⁵⁹ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 1035, 1379.

³⁶⁰ DAZ, Zagrebačka žup. 1848. Protokol br. 87a/32, sjednica od 20. VII

³⁶¹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 722.

³⁶² DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 681—589.

odsluže sve privilegije koje su uživali od posljednjeg rata 1813. Ali Bansko viće je slabo izlazilo u susret njihovim molbama.

Banderijalci su zbog svega toga tražili izlaz iz svog položaja na drugim stranama. Utjecajne i bogate oslobađali su od dužnosti županijske vlasti a mnogi drugi odlazili su — mjesto među Jelačićeve husare — sami dobrovoljno kao pješaci u narodne straže na Dravu, jer tako nisu morali kupovati konja i konjaničku opremu. Ali neumoljivi Bužan pronalazio je po urbarima i matrikulama takve bjegunce, izvlačio ih iz narodnih straža i primoravao da nabave konja; samo u gardi križevačke županije našao je 114 takvih bjegunaca.³⁶³

Iako su banderijalci u svom otporu protiv vojnih dužnosti prvenstveno težili za likvidacijom svojih posebnih obaveza, često se događalo da je njihov otpor poprimio karakter oštih sukoba s vlastima. Nije bio rijedak slučaj da protiv ratnih tereta istupaju zajedno s kmetovima. Oni su s ostalim seljacima sudjelovali 1848. i u agrarnim pokretima. Područja naseljena banderijalcima u Podravini i Moslavini bila su, štoviše, izvor najžešćih sukoba s plemstvom. Oštrinu istupa banderijalnih seljaka na agrarnom području izazivala je osobito činjenica da su se neki plemići odupirali likvidaciji njihova podložništva. Neka vlastelinstva (npr. zagrebačka biskupija) istupala su s tvrdnjom da banderijalci nisu uopće urbarijalni podložnici, nego da su sve njihove državine kontraktualnog karaktera i da, prema tome, njihova podavanja ne mogu biti ukinuta.³⁶⁴

c) *Bivši kmetovi*

U otporu što su ga bivši kmetovi pružali protiv vojne dužnosti bilo je uvijek prisutno antifeudalno raspoloženje. Narodne straže, jedinice sastavljene pretežno od bivših kmetova, reagirale su u različitim prilikama s posebnom oštrinom na mnoga neriješena socijalna i agrarna pitanja; narodni stražari su se bunili na vijesti o skupljanju daća kod njihovih kuća, prilikom narušavanja principa o jednakom nošenju javnih tereta, pri oslobađanju klera i plemstva od davanja vojnih podvoza itd. Nezadovoljstvo bivših kmetova s nedosljednim rješavanjem agrarnih problema pretvaralo se u datim okolnostima u neprijateljstvo prema narodnim stražama i cjelokupnoj nacionalnoj politici.^{364a} Antiratni istupi narodnih straža zadavali su vlastima najviše briga, jer su to prema svojoj realnoj snazi i masovnosti doista bila najснаžnija gibanja te vrste u Hrvatskoj. Posebno značenje ima činjenica da je otpor seljaka prema ratu trajao u kontinuitetu od početka ratnih priprema pa sve do raspuštanja narodnih straža.

³⁶³ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 1546, 1636.

³⁶⁴ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 2002, 2003.

^{364a} Šidak, Seljačko pitanje u hrvatskoj politici 1848, str. 17—18, dokazuje analizom seljačkih tegoba i zahtijevanja da je 1848. u držanju hrvatskog seljaka »pitanje nacionalnog oslobođenja [...] u njemu potisnula težnja za socijalnim oslobađanjem.« U vezi s tom konstatacijom može se dodati da podaci o narodnim stražama, uz pretpostavku da je rat protiv Mađarske u bilo kojoj fazi ili u bilo kom smislu predstavljao borbu za nacionalno oslobođenje, također pokazuju da seljaci prema nacionalnom pitanju gotovo općenito imaju pasivan, a u dosta slučajeva neprijateljski stav.

Tadašnji politički faktori bili su donekle svjesni da je glavni uzrok seljačkog otpora vojnoj dužnosti u agrarnoj situaciji, pa je zato na nekim mjestima dolazilo do taktiziranja u agrarnoj politici, dok se na drugim naoružanju seljaka pristupalo s krajnjim oprezom. Veza između gorno-činženih odnosa i držanja seljaka u ratu odrazila se i u štampi, iako ne u obliku principijelnog pitanja, već samo kao pitanje taktike prema seljacima. Sulek je, npr., kritikovao surove metode ubiranja gornice u Šestinama i Granešini, jer ako seljacima »povjerenje takvim načinom u nas oduzimamo, hoće li se hvatati oružja u nesgodi?«³⁶⁵ No, uzroci negativnog stava seljaka prema ratu nisu uglavnom traženi na tom području.^{365a} Neuspjesi u organiziranju narodnih straža pripisani su u prvom redu neaktivnosti »poglavara«. Držanje seljaka prema nacionalnom pokretu pokušavalo se isto tako objasniti njihovom neprosvjećenošću. Zahtijevajući od narodnjaka da prosvjeđivanjem podižu kod seljaka nacionalnu svijest, Ivan Vardian je sa zabrinutošću pitao: »Hoće li se boriti s ponosom narodnim, koji ne zna što je narod!?«³⁶⁶ Pokušaji nacionalnog prosvjeđivanja seljaka poduzimani su upravo prilikom razjašnjavanja uloge narodnih straža; u jednom od prvih brojeva »Priatelja puka« pojavio se uvodnik: »Nešto o narodnoj straži«,³⁶⁷ a iz pera spomenutog Vardiana potiču »seoski razgovori« (»med Andrašem i Bartolom iz Gračana«) koji su također posvećeni narodnoj straži.³⁶⁸ Novine su razne događaje koji su izražavali nezadovoljstvo naroda prema ratu objašnjavale kao proizvod mađaronske propagande. Mađarska antiratna propaganda nesumnjivo je vrlo aktivno djelovala, ali su narodnjaci ipak njezin utjecaj preuveličavali. To se može vidjeti po nekim događajima o kojima ima protuslovnih vijesti. U »Slavenskom Jugu« od 10. IX pojavila se, npr., bilješka: »U Karlovcu nalaze se pod sudačkim istraživanjem nekoji mađaroni, koji su u Ribniku puk na bunu dizali«. Izvještaj suca Ljudevita Bunjevca od 4. IX 1848, međutim, ne spominje nikakve mađarone kao inicijatore pobune, iako su seljaci istupali s promađarskim parolama; uhapšeni »mađaroni« bili su seljaci Mate Valić i Jure Vrbanić, koji su poslani u Karlovac da ih se stavi po kazni u državno vozarstvo.³⁶⁹ Različitih tendencioznih iskrivljavanja događaja u tom smislu bilo je i na drugim mjestima.

2.

Otpor seljaka protiv narodnih straža počeo je istodobno s prvim koracima na njihovu formiranje. Novi Upravljajući odbor zagrebačke županije konstatirao je na jednoj od prvih sjednica da se seljaci bune protiv popisivanja jer

³⁶⁵ Nov. d. h. s., br. 130 od 24. XI 1848.

^{365a} Opširno o držanju narodne stranke prema agrarnom pitanju v.: Šidak, Seljačko pitanje . . . , str. 18—26.

³⁶⁶ Nov. d. h. s., br. 118 od 26. X 1848.

³⁶⁷ Prijatelj puka, 1848, br. 3

³⁶⁸ Isto, br. 13, 14.

³⁶⁹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 1472, Protokol br. 109a/32, sjednica Sudbenog stola od 9. IX, § 2.

se plaše da će na osnovu spiskova biti poslani u rat.³⁷⁰ Sličan odnos seljaka prema konskripcijama za narodnu stražu opaža se u cijelom provincijalu.³⁷¹

Kod osnivanja serežanske jedinice u Topolovcu, vlasti su se srele s otvorenim socijalnim problemima. Jedno poslanstvo ondješnjih seljaka izjavilo je samom banu da će serežani ići u rat samo ako im se »pravo po gospoštini utamanjeno opet povrati«.³⁷² Pred odlazak u rat, njihovi predstavnici ponovo su zahtijevali da se osigura »obstanak njihovih obitelji od zulumata gospoštine« i da se dotadašnji kompromitirani županijski funkcionari uklone.³⁷³ Ali obećanja koja su im tada bila davana nisu izvršena. Kad se budu vratili iz rata, serežani će kod svojih kuća zateći još teže stanje nego što je bilo pri njihovu odlasku. U Topolovcu je u početku došlo i do nekih organizacionih komplikacija. Glavnina serežana je prilikom formiranja uvrštena u »domaću gardu«, kojoj je obećano da će služiti samo kod kuće; drugi dio, »insurekcija izvanska«, određena za odlazak u Srijem, nije raspolagala potrebnim naoružanjem.³⁷⁴ Pozivajući se na dobivena obećanja, »domaća insurekcija« se oduprla naredbi da i ona ide izvan granica svog teritorija.

Seljaci su osjećali kao teret i svoje sudjelovanje u vježbama narodnih straža. Još u srpnju je Upravljujući odbor zagrebačke županije propisao kaznu od osam dana zatvora za neprisustvovanje vježbama i preporučio da se nemarnim stražarima zaprijeti stavljanjem među »prave soldate«.³⁷⁵ 14. VIII požalio se sudac Praunšperger iz Siska da je među stražarima njegova kotara zavladao takvo nezadovoljstvo zbog vježbi da se red može održati jedino uz pomoć regularnih vojnika.³⁷⁶ Nešto kasnije u općini Gošće uhapšen je seoski sudac pod optužbom da je seljake nagovarao da izbjegavaju vježbe.³⁷⁷ Seljaci iz mjesta Dubrava u križevačkoj županiji odbili su da obavljaju kurirske dužnosti.³⁷⁸ Banderijalci iz Varaždinskih Toplica, priključeni križevačkim slobodnjacima, oduprli su se vježbama navodeći »da dužni nisu, prez svake plaće i stroška služiti.«³⁷⁹ Narodni stražari u kotaru Koprivnica postavili su kao uvjet svoga sudjelovanja u vježbama zahtjev da se vojna dužnost rasporedi jednako među sve stanovnike.³⁸⁰ Vježbe su prilično masovno izbjegavali banderijalci u Podravini, a u narodnoj straži kotara Moslavina izostajalo je u kolovozu dnevno do 100 stražara; oficiri su uzalud pokušavali da ih s pomoću serežana skupe.³⁸¹

³⁷⁰ DAZ, Zagrebačka žup., 1848, Protokol br. 87a/32, Zapisnik sjednice od 22. V, čl. 30, § 29.

³⁷¹ DAZ, BV 1848, Nutarnji odsjek, bb

³⁷² Isto, Nutarnji odsjek, bb, bilješka od 26. VI

³⁷³ Isto, N 31.

³⁷⁴ Isto, N 11.

³⁷⁵ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, Protokol br. 87a/32, sjednica od 20. VII, § 1.

³⁷⁶ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 1120. — Soldati koji se muštraju dan zgoro na dan dolaze na me larmat i oružjem oboružani viču i larmaju nad menom kano dasem ja njima kriv da se mustrat moraju [...] pres fisicne pomoći obstati moguć nisam«

³⁷⁷ Isto, br. 1254.

³⁷⁸ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 723.

³⁷⁹ Isto, br. 861.

³⁸⁰ Isto, br. 1024. — Po riječima suca seljaci su izjavili: »ako od svake kuće bez razlike velikoće obitelji vežban ne bude, niti izbirati se, niti po nikom siliti ne daduse«

³⁸¹ Isto.

Na nekoliko mjesta su seljaci, okupljeni radi vježbe, digli pobunu. U mjestu Strmcu izbila je buna protiv činovnika koji su prilikom vježbe maltretirali stražare. Kad su oficiri htjeli da neke od njih razoružaju, situacija se još više zaoštrila; seljaci su odbili da predaju oružje, staviše, sami su počeli razoružavati gospodu — »masaliste silovitom rukom puške oduzimaju i na gospodu smelo napadaju«. ³⁸² Oko 120 pripadnika »gibive garde« iz općina Komor i Poznanovec u varaždinskoj županiji odlučilo je poslije jedne vježbe u Brestovcu da se nahrani kod okolnih vlastelina. Predvođeni od Mihalja Bokora i Jakova Kobeščaka-Papige upali su na imanja barunice Kulmer i orehovečkog župnika zahtijevajući ručak. ³⁸³ U selu Lovrečini je šest mladića popisanih za narodnu stražu pokušalo da 8. VIII strgnu s crkvenog tornja nacionalnu zastavu.

Najviše nemira za vrijeme osnivanja narodnih straža zabilježeno je u zagrebačkoj županiji. U varaždinskoj se županiji, zbog prije spomenute specifične situacije, antiratno raspoloženje naroda zadržalo samo u početnim oblicima. U križevačkoj županiji, u tom istom periodu, razvio se najizrazitiji otpor vojnim teretima u Podravini. U tom gusto naseljenom kraju dolazilo je 1848. do žestokih agrarnih sukoba, iako je većina tamošnjih sela uživala slobodnjački status. Županijski funkcionari tvrdili su da je antiratni duh podravske seljake stvoren mađarskom i mađaronskom propagandom iz Međimurja. Kontrakti, koje su seljaci održavali s Međimurjem, svakako su utjecali na njihovo raspoloženje, ali se njihov neprijateljski stav prema novim vlastima u Hrvatskoj razvio u prvom redu kroz borbu za likvidaciju feudalnih odnosa. Utjecaj sa strane sastojao se u političkom oblikovanju toga stava. Pod tim utjecajem, hrvatski seljaci u Podravini počeli su isticati svoju solidarnost s mađarskim narodom, odbacujući uz to rat i ideju o Iliriji. ³⁸⁴ Posebni problem u Podravini predstavljali su upravo slobodnjaci. O mogućnosti njihove vojničke upotrebe u proljeće i ljeto 1848. vladala su podvojena mišljenja. Kotarski sudac Pavao Gvozdanović predložio je u svibnju da se kao nepouzdana razoružaju, a u Podravinu da se pošalje jedna regularna kompanija vojske. ³⁸⁵ Upravljujući odbor je pokraj lipnja smatrao da će svaka njihova upotreba izvan Podravine biti neefikasna, jer su još uvijek nedovoljno uvježbani i pod utjecajem mađaronske

³⁸² DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 1587.

³⁸³ S. Gavrilović, Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji 1848 — 1850, str. 70.

³⁸⁴ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 652; izvještaji suca P. Gvozdanovića. Prema izvještaju od 22. V, »mađarski puk« postavlja hrvatskim seljacima pitanja: »zašto to biva? jeli doista Hervati namjeravaju na Magjare udariti, da to ni na jedan način neka ne čine, da oni žele nadalje z Hervatima u priateljstvu živiti i ostati. Isto tako govore Megjimurci«. Prema izvještaju od 24. V seljaci u općini Veliki Bukovac izjavljuju: »Jeli to istina? — da namere bivaju odcepljenja od Ugarske — što oni podni-pošto nečedu, niti ne žele, niti ni na jedan način Ilirci — postati nečeju«. U izvještaju od 25. V isti sudac kaže: »Duh u puku narodni za cielo se promenio od dva dana tako da u celi skoro Podravini ta misal lada, da gospoda med sobum Magjarska i Horvatska se svadiju, a mi (Puk) se nebudemo zbog njih tukli (potertano u originalu; J. A.) — onda opet proti Iliriji su nekoji, akoprem mene pitajućeg saznali su to, da nebudu Iliri, kajti ova reč nije za nje već samo za vučene ljude«.

³⁸⁵ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 652.

propagande;³⁸⁶ njihov zapovjednik Dragutin Vilhelm držao je, međutim, da će njihova borbena sposobnost porasti, ako ih se odvede dalje od zavičaja.³⁸⁷

Kod popisivanja stražara i osnivanja jedinica, seljacima je na mnogo mjesta davano obećanje da će im jedina dužnost biti obrana njihovih sela i da ne će ići u rat. A kada su takve jedinice kasnije trebale da odu na granicu, »onda se je žalosnih prizorah dogodilo i puk se na obećanje svojih poglavara pozvao«.³⁸⁸

Tako su se 2. i 4. IX pobunili narodni stražari u kotaru Ribnik. U pobuni su sudjelovali insurgenti iz sučija: Podgaj, Oštri Vrh, Trg, Slapno, Brlog, Mlačaki i Ribnik. »Velika buna« počela je 2. IX, kada je stražarima okupljenim u Ribniku objavljeno da će ići u rat. Seljaci su tom prilikom pružili zaštitu nekom Matiji Majhanu, koga su prisutni županijski činovnici htjeli uhapsiti, i zatim je masa stražara u opasnom raspoloženju prodrla u ribnički zamak. Tek ih je ovdje toga dana uspio smiriti sudac Ljudevit Bunjevac, pa su se oni razišli »z pucanjem oštro nabitih pušakah, grožnjum, kletvum i kričanjem, „Bog živi Magjare!“«. 4. IX se masa narodnih stražara ponovo skupila ispred Ribnika. Opsjedajući zamak, seljaci su taj put vikali da su im Mađari braća i da će ratovati samo ondje gdje ratuju i povlašteni serežani. Toga dana su županijski funkcioneri osigurali tvrđu sa 200 pouzdanih serežana i opsada je bila bezuspješna.³⁸⁹

Prilikom odlaska na Dravu, narodni stražari iz općine Paukovec pobunili su cijeli bataljon. Povod je pobune bio »što nije izmarširal i dvorski IPaukovečki«. Stražari su vikali, pucali u zrak i prijetili da će pobiti sve zapovjednike.³⁹⁰ U vrijeme prelaska Jelačićeve vojske u Mađarsku, slobodnjaci iz Središkog odbili su da se priključe banderijalnoj konjici. Na sve intervencije vlasti uporno su odgovarali da su obavezni samo na pješačku službu.³⁹¹ Na sličan način odbili su da služe kao konjanici i slobodnjaci u Šašinovcu. Za njihovo upokorenje je Bojni odsjek zatražio 19. IX vojnu asistenciju.³⁹²

Već tada, prilikom prvog izlaska na kordon, prije početka stvarnih teškoća na granici, počela je upotreba regularnih jedinica i serežana za sakupljanje narodnih stražara i njihovo tjeranje na položaje. Na početku listopada zatražio je u tu svrhu nekoliko vojnika sudac Savskog kotara.³⁹³ U varaždinskoj županiji je vojna asistencija zahtijevana još prilikom popisa stražara. Sudac Tomo Pisačić zatražio je 25. VIII pomoć vojske, navodeći da se bez nje zbog »zločestog duha« u kotaru Zlatar ne može uopće obaviti popis.³⁹⁴

U jesen 1848, za vrijeme blokade Osijeka, neki županijski funkcionari pokušali su organizirati narodnu stražu u južnim područjima virovitičke župa-

³⁸⁶ Isto, br. 727, zapisnik sjednice Upravljujućeg odbora od 20. VI 1848, § 13.

³⁸⁷ Isto, br. 825.

³⁸⁸ DAZ, BV 1848, N 314.

³⁸⁹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 1472, protokol br. 109a/32, sjednica Sudbenog stola od 9. IX, § 2 i § 8

³⁹⁰ Isto, Protokol 87a/32, popodnevna sjednica od 13. IX, § 8.

³⁹¹ Isto, sjednica od 8. IX, § 4.

³⁹² DAZ, BV 1848, B 78.

³⁹³ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 1894.

³⁹⁴ DAZ, Varaždinska žup. 1848, br. 1273.

nije (Đakovština). Ti su njihovi pokušaji završili s neuspjehom, jer su mađaroni imali u hrvatskim selima đakovačkog kotara vrlo jak utjecaj. Kada je sudac Blažeković naredio da seljaci iz Satnice, Viškovaca i Đurđanaca idu na dravski kordon, došlo je do organiziranog otpora cijelog kotara. Preko posebnih glasnika — »abara«, seoske stražešine iz Viškovaca, Forkuševaca, Đurđanaca, Semeljaca, Koritne, Harastina, Lasla, Vrbiće i Mrzovića okupili su se na skupštinu u Semeljce, »u nedjelju poslami mise«, gdje su raspravljali o pitanju da li su Satničani, Viškovčani i Đurđančani dužni da idu na kordon. Pod utjecajem prisutnih mađarona odlučeno je da se o tome zapita grof Kazimir Batthyány u Osijeku, koji im je dakako, savjetovao da ne vrše nikakve stražarske dužnosti. Nedugo zatim, seljaci iz Koritne i Semeljaca uhvatili su i predali Mađarima četiri hrvatska graničara. Kao izvor svih ovih antinacionalnih istupa i raspoloženja sudac Blažeković je smatrao selo Vuku. Stanovnici tog sela odbili su da prime na konak graničare kapetana Turine, koji su onamo stigli radi blokiranja prilaza Osijeku s juga. Prilikom dolaska graničara, knez iz Vuke poslao je poruku u selo Semeljce s pozivom za pomoć. Po skorotečama se ta poruka raznijela po cijeloj Đakovštini, tako da su se zbog nje pobunili i narodni stražari postavljeni na rijeku Jošavu. Knezovi su se ponovo sastali u Semeljcima i počeli ondje vijećati o slanju pomoći Vučanima protiv graničara; prema Vuki su već krenule kolone naoružanih seljaka. Međutim, kako su se tamošnji stanovnici u međuvremenu predali, pokret je bio obustavljen.³⁹⁵

Poslije prelaska Jelačićeve vojske u Mađarsku (11. IX) i pogotovu poslije poraza narodnih straža u Međimurju 17. X, započeo je novi period u borbi hrvatskih seljaka protiv vojne dužnosti. Tim su događajima u Hrvatskoj pojačani ratni naponi. Narodne straže nalazile su se neprekidno od rujna 1848. do proljeća 1849. na mađarskoj granici — uz Dravu i Muru. U vezi s tim, pojavili su se novi oblici otpora vojnoj službi i pojačalo se antiratno raspoloženje među seljacima i narodnim stražama.

Narodni stražari na kordonu držali su se pasivno, a katkad i neprijateljski prema nacionalnim idealima svojih oficira-juratuša. Oni su se ondje nalazili »ne iz vlastitog nagona za dobru stvar, već samo i ponajviše za pedepse izbjeći«. ³⁹⁶ Kadgod im se pružila prilika, stražari su bježali svojim kućama.

Teški život i uvjeti na kordonu bili su jedan od značajnih faktora koji je utjecao na raspoloženje narodnih stražara i njihovo masovno dezertiranje. Nedugo poslije rasporeda njihovih jedinica uz Dravu nastupila je kišovita jesen i zatim vrlo oštra zima. Na položajima nije bilo nikakvih zaklona kamo bi se stražari mogli skloniti od nevremena, a bili su dovedeni u slaboj odjeći — obično u opancima, platnenim hlačama i košulji. Ta je odjeća za kratko vrijeme, zbog stalnih kiša, istrunula. Snabdijevanje hranom bilo je slabo organizirano i nedovoljno. Dobar dio ljudstva je pobolijevao.

Svi zapovjednici opisuju u tom periodu fizičko i moralno stanje svojih jedinica crnim bojama. 26. X zamolio je Josip Čačković da se u njegovu jedinicu pošalje nekoliko kola, kako bi se pod njima mogli od neprekidnih kiša skloniti

³⁹⁵ DAZ, BV 1848, N 514.

³⁹⁶ DAZ, Zagreb. žup. 1848, Izvještaj A. Rubida od 6. XI 1848, b.b.

barem oficiri.³⁹⁷ U Pokupskoj četi je već potkraj listopada većini stražara propala odjeća a uz to su stalno primali slabu hranu.³⁹⁸ Ista situacija bila je u četi zagrebačkog kotara — istrunula odjeća za vrijeme velikih kiša i stradavanje stražara od hladnoće.³⁹⁹ Zapovjednik čete svetoivanskog kotara potužio se 15. XI da su njegovi stražari prozebli, da gladuju i da su »većjum stranom sada bolesni«. Na kordonu, navodi on, nema nigdje drva da bi se ljudi mogli uz vatru osušiti i ogrijati. U kišama se u toj četi pokvasilo 5000 fišeka i »zgnjilo« 90 pari opanaka.⁴⁰⁰ Jednake prilike vladaju i u Posavskom bataljonu.⁴⁰¹ Državni povjerenik Franjo Žigrović upozorio je nekoliko puta Bansko vijeće na tu tešku situaciju. On je 17. XI opisao »kukavno i žalosno stanje vojske naše« ne samo u Međimurju, »nego i uz čitavi dravski kordun« navodeći da su svagdje »momci narodnih četa goli i boski.«⁴⁰² 21. XII požalio se i Ljudevit Vukotinović na iste teškoće — lošu odjeću i snabdijevanje; on je tražio od svoje županije da za gardiste nabavi kabanice. Ali niti Bansko vijeće niti županije nisu se energično brinuli da se stražarima pribavi topla odjeća. U Vukotinovićevoj četi još uvijek i u siječnju 1849. 800 stražara pati i stradava od hladnoće zbog slabe i poderane odjeće.⁴⁰³ Opisi toga teškog stanja nalaze se i po novinama.

U tom periodu je najrašireniji oblik otpora ratnim teretima postalo dezertstvo iz narodnih straža. Na masovnost te pojave utjecali su, osim spomenutih teških prilika na kordonu, i svi oni faktori koji su prije, kod osnivanja i uvježbavanja jedinica, izazivali antiratno raspoloženje seljaka. U izvještajima se često navodilo da stražari bježe zbog gladi.⁴⁰⁴ Oficiri Lekeničke čete držali su da stražari dezertiraju zato što ih na to nagovaraju njihovi ukućani prilikom posjeta.⁴⁰⁵ Sredinom 1849 bilo je više dezertiranja zbog surovih postupaka oficira dovedenih iz regularne vojske.⁴⁰⁶ Dezertstvo je najviše zahvatilo jedinice iz zagrebačke županije.

Mnogo narodnih stražara razbježalo se već prilikom poraza u Međimurju 17. X 1848. Tog dana prestala je postojati Brdovačko-stubička četa, jer njezine »tužne ostatke« nije više nitko mogao sakupiti na kordon. Jednako se dogodilo i s Pokupskom četom; noću 18/19. X, na nagovor nekoga tajanstvenog »bijelog konjanika«, razbježali su se svi stražari te jedinice.⁴⁰⁷ Iz čete zagrebačkog kotara nestalo je istog dana 250 stražara; oficiri su tvrdili da je većina dezertirala.⁴⁰⁸ Dezertstvo prilikom prvog susreta s neprijateljem karakteristično je za narodne straže u Slavoniji. Poslije bijega oko 400 narodnih stražara

³⁹⁷ Isto, pismo J. Čačkovića od 26. X

³⁹⁸ Isto, dopis s Korduna br. 15 od 31. X

³⁹⁹ Isto, Prot. 87a/32, Sjednica 4. IX, § 5

⁴⁰⁰ DAZ, BV 1848, B 3694/192.

⁴⁰¹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, Izvještaj s Korduna od 30. X

⁴⁰² DAZ, BV 1848, F 3806/384, B 3786/216.

⁴⁰³ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 68.

⁴⁰⁴ DAZ, BV 1849, B 5555/1795, B 2410/326.

⁴⁰⁵ Isto, B 9210/1900.

⁴⁰⁶ Isto, B 8012/1262, Zagrebačka žup. 1849, br. 795 od 14. VI 49.

⁴⁰⁷ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 2056.

⁴⁰⁸ Isto, br. 2038.

požeške županije 10. XI s položaja u Kravicama kod Osijeka, pobjeglo je oko 300 stražara iz Valpova, pa zatim stražari iz Čadavice itd.⁴⁰⁹

Ni poslije sređivanja položaja na Dravi dezerterstvo se nije smanjilo. Iz čete zagrebačkog kotara nije bilo dana a da ne pobjegne po koji stražar; 29. X, npr., dezertirao je stražar sa stražarskog mjesta; idućeg dana nestalo je 9 osoba itd. Zapovjednik Antun Rubido prijetio je stražarima da će bjegunci biti povješani, ali to nije ni na koga utjecalo. Uskoro zatim zatražio je od županije da ona poduzme egzemplarno kažnjavanje, jer će se bez energičnih mjera, držao je, »čitav naš kordun osamiti«.⁴¹⁰ Brojno stanje ove jedinice smanjilo se u prvim mjesecima »kordunašenja« gotovo za polovinu — sredinom studenoga četa je brojila samo 600 stražara, a kasnije popune nisu nikad uspostavile propisano brojno stanje.⁴¹¹ Ista je situacija bila u jedinicama Posavskog kotara. Sredinom studenoga bilo je na kordonu iz tog kotara još samo 1000 stražara, iako su dvije čete toga kotara brojile pri osnivanju oko 2400 osoba.⁴¹² Potkraj siječnja 1849. smanjio se treći bataljon iz zagrebačke županije gotovo za 3/4: preko 400 stražara je dezertiralo a 220 se nije vratilo s dopusta. Neposredno pred svoje raspuštanje 14. II 1849, taj bataljon broji samo 130 osoba jer su se ostali stražari samovoljno razbježali. Kada je u svibnju ta jedinica ponovo dignuta i stavljena na Dravu, »uskakanje« je opet postalo velik problem.⁴¹³ U četi svetoivanskog kotara masovnije dezertiranje počelo je u prvim mjesecima 1849. Sredinom veljače je zapovjednik te jedinice Đuro Pisačić poslao u Zagreb jedinog oficira da ondje s vlastima riješi pitanje »bjegunstva [...] koje sve veće biva«.⁴¹⁴ Iz te jedinice bilo je bježanje najmasovnije sredinom srpnja 1849. Tada su se oficiri žalili da u trećoj satnji »naskori ni jedan momak ostati neće«.⁴¹⁵ U nešto manjoj mjeri se je dezerterstvo proširilo u gardi križevačke županije, iako je i ondje bilo bjegunaca. Tu su poseban problem činili narodni stražari iz Podravine, jer, ako neki od njih pobjegne, odande »niti jednoga nazad dobiti nije moći«.⁴¹⁶

Bježanje iz narodnih straža nije se odvijalo samo kao individualna akcija pojedinaca. U mnogo slučajeva dezertirale su veće i organizirane grupe — katkad noću, a nekada i danju na očigled oficira. Sa položaja u Slavoniji pobjegli su 4. XI 1848. u grupi 64 serežana iz jedinice Gorskog Kotara. Oficiri su kasnije tvrdili da je na taj bijeg utjecala mađarska propaganda.⁴¹⁷ Grupa od 70 narodnih stražara iz općine Rečica »barjak ostaviše [...] i kući pobegoše«.⁴¹⁸ 2. XII pobjegli su svi stražari iz sela Zamlake — 49 osoba.⁴¹⁹ Potpuno organizirano, »bubnjajući s barjakom kroz Čakovec«, dezertirala je 12. II 1849, poslije jedne

⁴⁰⁹ Nov. d. h. s., br. 128 od 18. XI 1848.

⁴¹⁰ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, Izvještaj A. Rubida od 6. XI

⁴¹¹ DAZ, BV 1848, B 282.

⁴¹² DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 9 od 9. XI.

⁴¹³ DAZ, BV 1849, B 2742/342, B 5759/829; Zagrebačka žup. 1849, br. 21 od 24. I

⁴¹⁴ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 15 od 23. II

⁴¹⁵ DAZ, BV 1849, B 7099/1089

⁴¹⁶ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 36, 37.

⁴¹⁷ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 18 od 10. XI

⁴¹⁸ Isto, bb

⁴¹⁹ DAZ, BV 1849, B 2410/326.

pobune, cijela 5 satnija treće čete.⁴²⁰ 9. III pobjegla je grupa od 28 stražara s položaja na Muri.⁴²¹ Takvih kolektivnih dezertiranja bilo je mnogo. U srpnju 1849. pobjegla je »sramotno iz Legrada cela satnija«.⁴²² Grupa uhapšenih dezertera navela je tada kao svoje opravdanje neizdrživo stanje pod satnikom Kovačevićem, koji je među ostalim, »jednom momku tri persta otsékao — drugome pako vrat zasékao«.⁴²³

Istodobno s masovnim dezertiranjem iz kordona na Dravi, seljaci su po svojim selima pružali otpor sakupljanju popuna za opustjele bataljone. Potkraj 1848. nije se na Dravu vratilo oko polovine stražara kojima je tada istekao dopust. U veljači 1849. ostajalo je od novopopisanih kod svojih kuća u zagrebačkoj županiji »trećina ako ne i polovica«. Za suzbijanje ovog otpora i hvatanje dezertera vlasti su upotrebljavale regularnu vojsku. Bjegunci i »opornici« hvatani su i zatvarani; pojedine grupe sprovedene su s vojnom pratnjom na položaje, a 1. VI 1849. je Bansko vijeće izdalo naredbu da se svi uhapšeni dezerteri iz narodnih straža stave među »regulaše« — regrute, regularne regimente »Nadvojvoda Leopold«.⁴²⁴ Glavne akcije u hvatanju dezertera s regularnom vojskom obavljene su na početku 1849. 16. I odlučeno je u Banskom vijeću da se protiv stražara iz jastrebarskog i Pokupskog kotara, koji odbijaju da se vrate na kordon, upotrijebi regularna vojska.⁴²⁵ U veljači je Upravljujući odbor zagrebačke županije zatražio 8—10 vojnika za svaki okrug, koji bi se bavili isključivo sakupljanjem i sprovođenjem na položaje dezertera i novih stražara.⁴²⁶ U isto je vrijeme Bansko vijeće jednim cirkularom pozvalo županije da pojačaju aktivnost protiv dezerterstva, upozoravajući ih da seljaci bježe s oružjem koje zatim skrivaju kod svojih kuća. 8. II objavljen je u jedinicama prijeki sud za »sramno begunstvo«.⁴²⁷ Ali sve to nije zadržavalo seljake na položajima. Protiv dezertera morala se upotrebljavati vojska i kasnije. Samo u travnju 1849. zagrebačka županija tražila je vojsku: 12-og — 18 vojnika za sprovođenje na Dravu 54 dezertera, 13-og — 24 vojnika za hvatanje dezertera u zagrebačkom kotaru i 24-og — 50 graničara za hvatanje bjegunaca iz Pokuplja.⁴²⁸

U periodu drugog boravka narodnih straža na kordonu (jesen 1848. — proljeće 1849.) antiratno raspoloženje narodnih straža kulminiralo je u pobunama jedinica. Pobune su bili momenti kada je latentno nezadovoljstvo poprimalo oblik aktivnih istupa. Napose je značajno da su u tom periodu dvije pobune imale izrazito antifeudalni karakter — izbile su na vijesti da se u zavičajima stražara utjeruju gorno-činžene daće. O samim pobunama na dravsko-murskom kordonu sačuvalo se samo nekoliko izvještaja u arhivu zagrebačke županije i među spisima Banskog vijeća.

⁴²⁰ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 31 od 7. III

⁴²¹ DAZ, BV 1849, B 2410/326.

⁴²² Isto, B 8012/1262.

⁴²³ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 295 od 11. VIII

⁴²⁴ DAZ, BV 1849, B 5555/795.

⁴²⁵ Isto, B 315/53.

⁴²⁶ Isto, B 2262/302.

⁴²⁷ Isto, B 2263/303

⁴²⁸ Isto, B 3609/439, B 3661/441, B 4069/489

Prva pobuna izbila je u četi svetoivanskog kotara 21. listopada 1848. Neki Štef Đurđek došao je na kordon i obavijestio stražare da kod njihovih kuća vlasti utjeruju desetinu i popisuju svakoga drugog vola koji će im biti oduzet. Stražari su se na te glasove odmah uzbunili i htjeli da se vrate kolektivno kući, »valjda silu silom odvratiti«. Međutim, nisu svoju namjeru proveli, jer su ih oficiri ubrzo smirili.⁴²⁹ 30. listopada izbila je pobuna u oba posavska bataljona. Toga su dana stražari saznali od svojih ukućana, koji su im došli u posjet, da vlastelinstvo Topolovec utjeruje desetinu i devetinu i da zahtijeva tlaku. Na te vijesti su stražari otkazali poslušnost i počeli prijetiti da će napustiti kordon, ako se u njihovim selima ne obustavi svako sakupljanje daća. Pobuna je ugušena još istog dana uz pomoć serežana, ali — kako je istaknuto u izvještaju — uz dosta teškoća — »koju (bunu) nama — jedva za rukom pođe utažiti«. Na raspoloženje ovih jedinica utjecao je njihov boravak u Međimurju, gdje su vidjele da su Mađari ukinuli spomenuta podavanja.⁴³⁰

Kao povod za pobune poslužile su u nekim drugim slučajevima različite nepravilnosti učinjene pri rasporedu vojne dužnosti, postupci oficira i neredovitost u snabdijevanju. Sredinom siječnja 1849. pobunila se druga četa zagrebačke županije. Ona je bila formirana desetak dana prije spajanjem nekoliko manjih jedinica i zatim prebačena u Međimurje. Kao povod za pobunu poslužila je činjenica da se u jedinicu nije vratio velik broj stražara koji su bili pušteni na dopust. Pobunjeni stražari istakli su da se u nametanju vojne dužnosti primjenjuju nepravilnosti, da se na kordonu nalazi samo sirotinja. Prema izvještaju Đure Pisačića ogorčeno su vikali protiv županijskih činovnika i oficira. Pobuna se proširila i na neke druge jedinice, a pružali su joj podršku i međimurski seljaci.⁴³¹

U prvoj četi stražari su istih dana premlatili jednog oficira zbog lošeg postupka prema potčinjenima — »neki Meister nadporučnik kod čete Šandorove od prostih vojaka s kundaci mrevaren bio, iz uzroka što je jednog kaprala Jos. Vranića malo sabljom zasekao«. ⁴³²

Iako se iz toga perioda o pobunama narodnih stražara sačuvalo samo nekoliko podataka, iz okružnice Banskog namjesnika od 8. II 1849. može se vidjeti da je u zimu 1848/49. antifeudalno gibanje na kordonu bilo znatan problem i općenita pojava. Banski namjesnik pisao je u toj okružnici županijama: »Budući nepovoljni glasi od korduna meni stižu da nekoje lažljivice buneći momčad na kordun i k četam dolaze i pripovedaju kako jurve tlaka i svakojaka druga daća prostom puku kod kuće i to ponajbolje u županiji zagrebskoj naturava se — što očevidno izmišljotina je, i samo na bunu, te tako na nered i nesreću neumnoga čovika goni«. ⁴³³ Taj cirkular upućen županijama u

⁴²⁹ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 5 od 29. I; Protokol 110/32, Sjednica Sudbenog stola 18. I, § 5. i 26. I, § 7. — Štef Đurek alias Munjaković uhapšen je početkom 1849. zbog izazivanja pobune u općini Paukovec.

⁴³⁰ Zagrebačka žup. 1848, Izvještaji s kordona od 30. i 31. X.

⁴³¹ DAZ, Zagrebačka županija 1849, br. 5 od 24. I.

⁴³² DAZ, BV 1849, B 826/136.

⁴³³ DAZ, BV 1849, B 910/150.

veljači 1849. ne može se odnositi na događaje iz listopada 1848, o kojima postoje podaci, pa je sličnih pobuna vjerojatno bilo i na početku 1849.

Nešto slično pobuni protiv oficira desilo se u križevačkoj županiji u maju 1849. Popisani narodni stražari, okupljeni u Novom Marofu, zatražili su da im se dade vojnička odjeća, da se otpuste satnik Molnar i natporučnik Mužić i da se za zapovjednika postavi Ljudevit Vukotinović.⁴³⁴ U početku ožujka 1849. narodne straže je zahvatio val nezadovoljstva zbog neredovite opskrbe i nepriimanja plaća. General Dahlen upozorio je 6. III Bansko vijeće da zbog toga može doći do pobune i da se najveće nezadovoljstvo opaža u I-oj četi. Pobuna je, međutim, izbila u trećoj četi — pobunile su se njezine dvije sisačke satnije; treća je satnija dezertirala u cjelini.⁴³⁵ Manjih nemira u narodnim stražama bilo je i za vrijeme njihova trećeg boravka na kordonu u ljeto 1849. Iz jednoga kasnijeg izvještaja vidi se da je u svibnju izbila pobuna u Jastrebarskoj četi — »nekoji dio Vojakah iste čete tekuće godine meseca svibnja, tek oružanom rukom prisiljen na obranu domovine, na Jakost BANA, na stalnost kralja ustavnoga, oružja se latio jest«.⁴³⁶ Vrhovna vojna komanda iz Varaždina stavila je 21. VII među regrute 11 stražara koji su se »spuntali na kordonu«.⁴³⁷

Prilikom demobilizacije u rujnu 1849. pobunili su se topolovački serežani. U toj pobuni ponovo se vidi kolik su utjecaj na držanje narodnih stražara imale agrarne prilike. Kao što je naprijed spomenuto, prilikom odlaska u rat serežanima je dano obećanje da će položaj njihovih porodica na vlastelinstvu biti olakšan. Za vrijeme čitavog rata njihova jedinica bila je prilično izolirana od zbivanja na vlastelinstvu, jer se uglavnom borila na ratištima u Vojvodini i Mađarskoj. Jedinica je smatrana jednom od najboljih iz Provincijala. Ali kontakt serežana sa stvarnošću u njihovu zavičaju potpuno je izmijenio kvalitet jedinice. Na sam dan povratka iz rata, oni su se pobunili kad su pred vlastelinskim dvorcem zatekli seljake kako plaćaju daće; rastjerali su ondje sakupljenih 30 kola i zatim upali u dvorac i zaprijetili vlastelinskim službenicima da će ih povješati ako ne obustave skupljanje daća. Situacija kod kuće učinila je ovu kvalitetnu jedinicu neupotrebivom, što je uskoro i službeno konstatirano.⁴³⁸

3.

Uz vojnu službu u narodnim stražama hrvatski seljaci su 1848/49. snosili još nekoliko ratnih tereta. Među tim teretima osobito se ističe davanje podvoza za vojsku i sudjelovanje u fortifikacionim radovima na kordonu. Nešto manjeg opsega bili su tereti nametnuti seljacima prilikom organiziranja vozarstva za artiljeriju i kod rekvizicija stoke. U nekim pograničnim mjestima poseban je teret bilo ukonačivanje vojske. Svi ti tereti budili su kod seljaka razumljiv otpor, koji je u objektivnom smislu, kao i u slučaju narodnih straža, značio u stvari izražavanje negativnog stava prema ratu i ratnim naporima.

⁴³⁴ Isto, B 4956/656.

⁴³⁵ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 31 od 12. III; BV 1849, B 2315/315.

⁴³⁶ DAZ, Banska pisma 1849, br. 415.

⁴³⁷ DAZ, BV 1849, B 9926/1256.

⁴³⁸ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 233 od 24. XII.

Vojnički podvoz (»foršpan«, »pretprege«) davali su najviše seljaci u križevačkoj i varaždinskoj županiji. Od prelaska Jelačićeve vojske u Mađarsku pa sve do završetka glavnih ratnih operacija, seljaci tih županija primoravani su da sa svojom voznom marvom sudjeluju iz dana u dan u različitim vojnim transportima. Pri tom su uvijek najgore prolazili seljaci nastanjeni uz glavne komunikacije, jer se većina transportnih kolona stvarala na brzinu. Zbog nedostatka novca podvoz je od seljaka uziman besplatno — davane su im jedino namire i obećanja o naknadnoj isplati. Podaci u arhivima spomenutih županija pokazuju da su u navedenom periodu transportni poslovi imali goleme razmjere. Tako je u križevačkoj županiji samo od kolovoza 1848. do veljače 1849. izvršeno besplatnih prijevoza za vojsku u vrijednosti od 14.815 forinti, što iznosi više od polovine godišnjeg poreza iste županije. Od prilike u istom periodu, od 8. IX 1848. do 31. I 1849., u varaždinskoj županiji bilo je za vojnički podvoz angažirano 12.591 sprega.⁴³⁹ Seljaci su vrlo često uzimani za prevoženje na duge relacije — do Kiš-Komorana, Kaniže i drugih mjesta u Ugarskoj. Takvo »foršpanašenje« trajalo je 11—14 dana. U slučaju kada je županija predavala transport drugoj županiji relacije su bile kraće.

Seljacima je davanje podvoza županijskoj gospodi bilo omrznuo još u feudalno doba, a sada, iako je feudalizam bio ukinut, nije taj teret uklonjen, nego je, štaviše, zbog rata mnogostruko povećan. U sklopu drugih tereta, seljaci su na mnogim mjestima bili njime iscrpljivani gotovo do maksimalnih granica. Tako su u okrugu Podravine potkraj 1848. obavljali ove redovite poslove: svaki dan su davali po 24 konjanika za ordonance, 40 konja je moralo stajati pripravno u Legradu za vuču topova, 35 sprega tri puta tjedno razvozilo je opskrbu po kordonu, 100 kola moralo je jednom u tjednu razvoziti drva, 144 zaprege morale su svaki dan stajati spremno u Koprivnici i Malinu za prijevoz redovitih vojničkih transporta; povrh svega bilo je svaki dan prevoženja »časnika officira bez broja«. Prema mišljenju tamošnjeg suca, opterećenje naroda bilo je takvo da se svaki čas može »terpeljivost u neterpeljivost« pretvoriti.⁴⁴⁰ Ta »vektivéna« prevoženja u Podravini izgledala su u praksi ovako: »komaž muž iz foršpana kući na večer dojde već muse zapoveda za sledeći dan na Foršpan«.⁴⁴¹ Županija nije mogla olakšati podravskim kotarevima stanje organiziranjem ispomoći s drugih strana, »buduć da to breme i drugi kotari čutiju«. Jednako teške terete podnosili su podravski seljaci u proljeće 1849. Tada im se osim »foršpana« sva-lio na leđa još i teret sudjelovanja u fortikacijskim radovima. U tom periodu, npr., seljaci koprivničkog kotara daju, osim svojih redovitih dužnosti, oko 200 radnika za utvrđivanje dubravskog broda i kopanje šančeva.⁴⁴² U proljeće 1849. bilo je naročito teško stanje zbog tereta podvoza u kotaru Novi Marof.⁴⁴³

⁴³⁹ Izvanredni bojni porez iznosio je u križ. žup. 1848. g. 22.250 for. (DAZ, Križ. žup. 1848, br. 686). Za posebne napore na području organizacije podvoza staleži su u varaždinskoj županiji predložili »predpregah poverenika« Huđeka za državno odlikovanje. (DAZ, Varaždinska žup. 1849, br. 161.)

⁴⁴⁰ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 1585, 1588.

⁴⁴¹ Isto, br. 1499.

⁴⁴² Isto, br. 1465.

⁴⁴³ Isto, br. 1194, 1320.

Seljaci su u različnim oblicima davali otpor teretu vojničkog podvoza. Najčešće su ga jednostavno ignorirali i nisu izvršavali naredbe koje su im vlasti davale za njegovo obavljanje, ali je mjestimično znalo doći i do oružanog otpora. Sve je to dovelo do toga da se ustalila praksa sakupljanja seljaka i za transport s vojnom silom. U zagrebačkoj županiji je Juraj Pisačić još sredinom srpnja 1848. naveo u jednom izvještaju da su »sudci i panduri bilo na cestu, bilo na kopp savsku, bilo na Foršpan z pogibeljum života svojega podjeljivali« seljacima dužnosti.⁴⁴⁴ Oštro reagiranje seljaka protiv utjerivača podvoza zabilježeno je na mnogim mjestima. Neki Nikola Balen iz Moravica udario je pandura, kad ga je taj primoravao na podvoz, »s oštre strane motikom«,⁴⁴⁵ seljaci u kotaru suca Josipa Čakovića oružjem su se oduprli podvozu,⁴⁴⁶ a slični ekscesi dogodili su se i u Turopolju. Oružani otpor pružali su pandurima pri utjerivanju podvoza i seljaci u nekim područjima varaždinske županije.⁴⁴⁷ Za prilike u križevačkoj županiji sačuvalo se o tome nešto više podataka. Iz njih se vidi da su seljaci u kotaru Vrbovec neprekidno sabotirali naloge o podvozu. Tako su se 18. VII od podne sve do »zdravi Marie« funkcionari tog kotara mučili da sakupe trideset kola. Sudac vrbovečkog kotara zatražio je 2. VIII 1848. od županije četiri serežana koji bi se bavili isključivo utjerivanjem podvoza, jer seljaci »samo učiniti obećaju — ali nje zasmehavaju — ali pako poskriju se«. ⁴⁴⁸ Svoj zahtjev ponovio je u proljeće 1849. navodeći da je sada otpor postao oštiji: »Boga — Svetce kunući — z vinjaki se grožeći žitelji sucu i prisežnikom — da nipošto išli nebudu (na podvoz; J. A.) — dok sve gospodčije pretprege davale nebudu«. ⁴⁴⁹ Ni u koprivničkom kotaru nisu seljaci izlazili na podvoz »doklem baš oštra zapoved i nazočnost hajduka županijskog uprav u kuću seljaka ne stigne«, a katkad su tjerani i vojskom.⁴⁵⁰ Seljaci u mjestu Sigetec odbili su da dadu naredeni podvoz, a kad je sudac poslao onamo vojsku, da ih ona natjera silom, cijelo selo je bilo prazno, jer su se svi stanovnici posakrivali.⁴⁵¹ Stalnu posadu od 12 vojnika za utjerivanje podvoza zatražio je 8. VII 1849. sudac iz Novog Marofa.⁴⁵²

Otpor protiv vojničkih podvoza bio je pojačan klasnom politikom koja je primjenjivana pri njegovu sakupljanju. Seljaci su često odbijali da u njemu sudjeluju zato što ga ne snose vlastelinstva i građani. Potkraj travnja 1849, predstavnici podravskih općina Torčec, Đelekovec, Sv. Petar, Rasinja, Novo Selo, Mali Bukovec, Zablattie i Kunovec zatražili su da se na davanje podvoza primoraju i građani Koprivnice, koji su se, u stvari, na ratnim teškoćama počeli bogatiti (prodaja sijena).⁴⁵³

U nekoliko navrata, seljaci križevačke i varaždinske županije morali su sudjelovati u gradnji fortifikacijskih objekata u graničnom pojasu. Na kraju

⁴⁴⁴ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, Izvještaj J. Pisačića od 9. VII, bb.

⁴⁴⁵ Isto, Prot. 110/32, Sjed. sud. stola 10. VII, § 9.

⁴⁴⁶ Isto, br. 1924.

⁴⁴⁷ DAZ, Varaždinska žup. 1848, br. 1684.

⁴⁴⁸ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 1053.

⁴⁴⁹ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 710.

⁴⁵⁰ Isto, br. 527, 955.

⁴⁵¹ Isto, br. 1079.

⁴⁵² Isto, br. 1665.

⁴⁵³ Isto, br. 962.

studenoga 1848. počeli su radovi na popravljanju tvrđe u Koprivnici. Za taj posao sakupljano je s pomoću pandura svakodnevno 200—400 seljaka u okolici. U proljeće 1849. utvrđivani su Legrad, Dubravski brod i razni drugi položaji. Sredinom lipnja, vojne vlasti su zahtijevale da križevačka županija daje svakog dana po 1200 ljudi za kopanje rovova. U srpnju su utvrđivani položaji u Međimurju, za koji je posao samo koprivnički kotar trebalo da dnevno daje 350 težaka.⁴⁵⁴ Različite zemljane radove na Dravi obavljali su tada i seljaci varaždinske županije; u listopadu 1848, na dravskim fortifikacijama radilo je dnevno oko 500 težaka s oko 200 kola. Za nadzor nad tim radovima varaždinska županija je postavila posebne nadglednike, jer se vojna komanda potužila »da momci k Dravi za radnju postavljeni ništa ne rade niti foringah dovoljno dohaja«. ⁴⁵⁵

Razmještaj većih vojnih jedinica u pograničnim rajonima prema Mađarskoj donio je tamošnjem stanovništvu teret ukonačivanja vojske. Podravski sudac Pavao Gvozdanović podnio je 21. VII 1848. izvještaj o nezadovoljstvu koje se zbog toga pojavilo naročito u Ludbregu. Općina Ludbreg zahtijevala je više puta da se vojnici dislociraju u susjedna mjesta.⁴⁵⁶ Žalbi na teret inkvartiranja vojske bilo je i u varaždinskoj županiji: 22. XII 1848. požalila se, npr., općina Sračinec. U tom selu bilo je toliko vojske da je u svakoj kući noćivalo 16—20 ljudi.⁴⁵⁷ Žalbu protiv nastanjivanja vojske podnijela je i varaždinska općina Stari Grad.

VI KOMANDA NARODNIH STRAŽA

Oficirski kadar u narodnim stražama sačinjavali su pretežno županijski činovnici; jedino je među nižim oficirima bilo nešto više graničara. Takav sastav komandnog kadra narodnih straža bio je rezultat oskudice u aktivnim oficirima.

Većina županijskih činovnika gledala je na svoju službu u narodnoj straži kao na jednu etapu u svojoj karijeri. Smatralo se da boravak na kordonu donosi zasluge koje će omogućiti brže napredovanje u činovničkoj hijerarhiji. Među oficirima narodnih straža našli su privremeno uhljebljenje i neki činovnici koje je revolucija lišila službe. Oficira kod narodne straže Hugona Antolkovića seljaci su, npr., izbacili iz bilježničke službe s motivacom »da oni takvog čoveka, koji u jednoj godini tolikim služi — oni za slugu imati ne mogu — služio je, naime, već grofa — služio je nas — sada je služio cara, a nigdje nedoslužio«. ⁴⁵⁸ Sitni pisari koji su na Dravi fungirali kao ofici izgubili su kas-

⁴⁵⁴ Isto, br. 947, 957, 1465, 1530, 1732.

⁴⁵⁵ DAZ, Varaždinska žup. 1848, Zapisnik sjednice 12. X — čl. 2, § 14.

⁴⁵⁶ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 483, 926, 956. »... Terhi koji na ovo mesto dohajaju jesu ovo vreme preveliki i preteški, ar ako soldati dojdu u Ludbreg nastanuju se, ako za ove pretpregah potreba vekšinom Ludbreg daje«.

⁴⁵⁷ DAZ, Varaždinska žup. 1848, br. 1794.

⁴⁵⁸ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 1418.

nije strah od »nasertanja velikih i malih mogulah« po svojim pisarnama.⁴⁵⁹ Svi su oni zahtijevali da zbog ratnih zasluga dobiju promaknuće u činovničkim zvanjima.⁴⁶⁰ I Ivan Perkovac se sjeća te »hlepnje za službami« koja je 1849. zavladala u Bojnom odsjeku i cijelom Banskom vijeću.⁴⁶¹

U političkim stavovima takvih činovnika prevladavao je oportunitizam prema nadiranju reakcije i germanizacije. Kad se u proljeće 1849. postavilo pitanje integracije narodnih straža u carsku vojsku, njihovi zahtjevi kretali su se samo oko reguliranja personalnih pitanja. »Slavenski Jug« je opravdano kritikovao pasivizam koji se tada pojavio ondje prema germanizaciji. Tipični predstavnik spomenutog oportunitizma među oficirima narodnih straža bio je zapovjednik Lekeničke čete sudac Mirko Šandor.⁴⁶² Šandor je svagdje isticao svoju lojalnost prema dinastiji i čak pokazivao spremnost da se kao oficir uključi u carsku vojsku. Nekoliko protesta protiv germanizacije, koje je uputio Banskome vijeću u ljeto 1849, nastalo je pod pritiskom drugih oficira u jedinici. Praktična djelatnost Mirka Šandora u četi budila je nezadovoljstvo kako narodnih stražara tako i potčinjenih oficira. Stražari su 30. I 1849. zahtijevali da se on smijeni, 23. II zatražili su to oficiri, a sredinom travnja ponovo je upućena molba da se opozove zbog financijskih malverzacija.⁴⁶³ Šandor je jedini nudio svoju jedinicu za gušenje agrarnih nemira, ali je ipak predlagao da se, u interesu daljnjeg vođenja rata, taktizira u socijalnoj politici na selu. U tom smislu je već prije podnio prijedlog o organizaciji novih konjaničkih jedinica, po kojemu bi prema bivšim kmetovima trebalo učiniti »ein politischer Kniff«, tako da se, ako se upišu u konjicu, oslobode davanja podvoza i popravka cesta tj. onih tereta koji će i tako biti uskoro u duhu novog vremena ukinuti.⁴⁶⁴

Među oficirima narodne straže bilo je i nekoliko uglednih članova Narodne stranke, koji su imali znatan utjecaj na sve poslove oko organiziranja tih jedinica. To su bili: Ljudevit Vukotinović, Antun Rubido, Juraj Pisačić, Vjeko-

⁴⁵⁹ »Upisatelj« Đuro Lendvaj protestirao je, npr., protiv nekih naloga, jer od kako je bio u mađarskom zarobljeništvu njega »svakovršno robstvo neugodno dirao«. (DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 804.)

⁴⁶⁰ DAZ, Zagrebačka žup. 1850, br. 841. — Gustav Špeletić bivši poručnik kod narodne straže moli promaknuće zbog »akoprem male za rod učinjene zasluge«; Isto, br. 1944 — molba Stjepana Matačića da mu se za zasluge kod Drave dodijeli služba; Isto, br. 1410 — preporuka da se Dragutina Pajanovića, zbog zasluga u narodnoj straži, stavi »na višju županijsku kakovu čast«; Isto, br. 1691. — Josip Lehner moli ponovo službu pisara, jer »... dulje vremena na službu koja meni i svim kod Drave bivšem, obećana je — čekati kroz godinu i više ne mogu«, itd.

⁴⁶¹ Perkovac, n. dj., str. 237. — »... al trostrukim mi se čemerom zasjekla u srce ona strašna žurba, kojom su se svjedočbe pisale, da se započne juriš na nove službe. Banski namjesnik potpisuje samo još do dvanaeste ure' — orilo se po svim uredima«.

⁴⁶² Mirko Šandor je sitni plemić iz Velike Gorice; u službi zagrebačke županije nalazio se od 1839. Prvo je služio kao začasni bilježnik, a zatim kao prisežnik u kotaru Sv. Ivan. U periodu 1845—1848. mađaroni ga nisu izbacivali iz službe. 8. V 1848. postao je Jelačićevim imenovanjem kotarski sudac; na Dravi je boravio kao zapovjednik Lekeničke čete.

⁴⁶³ DAZ, BV 1849, B 3885/465 (regist u protokolu), — Prva četa »... gorko se tuži protiv bogomarskom postupanju i varanju svog četnika Šandora, moleć da se s istim razstane«.

⁴⁶⁴ DAZ, BV 1848, B 82. — »Osnova kako bi se mogla još jedna konjanička četa stvoriti«.

slav Štauduar, Ivan, Zorec, Juraj Bornemisa i drugi. Na poslove narodnih straža mnogo je utjecao i državni povjerenik kod Vrhovnoga vojnog zapovjedništva u Varaždinu Franjo Žigrović. Svi su narodnjaci bili u jedinicama nosioci patriotskog entuzijazma, koji je znao klonuti samo u izvanredno teškim prilikama. Oni su smatrali da su narodne straže jedina doista samostalna vojska u Hrvatskoj, koju upravo zato treba jačati kao garanciju za očuvanje nezavisnosti zemlje. Polazeći u praktičnoj djelatnosti od takve koncepcije narodnih straža, oni su se zalagali za jačanje discipline, strogo kažnjavanje dezertera itd. U njihovom krugu nastalo je nekoliko prijedloga za reorganizaciju narodnih straža u cilju pojačanja njihove borbene sposobnosti. Uvjerenje i nacionalna romantika izdvajali su ove narodnjake od brojnih karijerista, koji su iz činovničkog aparata prešli u službu narodnih straža. Njihove poglede na ulogu i zadatke narodne straže najjasnije je izložio Ljudevit Vukotinović-Farkaš.⁴⁶⁵

Vukotinović je sudjelovao u izradi »zaključakah« križevačke županije od 14. V 1848, koji su u Banskome vijeću primljeni kao korisna inicijativa za organiziranje vojske. On je jedini proveo u praksu zaključak »da se narod vlastitu banskome oboruža«, jer je — mimo svih oklijevanja u županiji — formirao jedinicu od bivših kmetova u Moslavini.⁴⁶⁶ Vukotinović je duže vremena bio član Bojnog odsjeka Banskog vijeća. 17. VI Vukotinović je službeno imenovan za zapovjednika Moslavačke garde, a kada je u rujnu 1848. izvršena »koncentracija« svih jedinica križevačke županije, major Vukotinović bio je izabran za zapovjednika tako stvorene čete. Na toj dužnosti — i »na tihom kordunu kod ledene Drave«, on je ostao šest mjeseci, sve dok jedinica nije bila 16. III 1849. demobilizirana.

Vukotinović je uvijek nazivao svoju jedinicu narodna garda a sebe potpisivao kao »garde major«. U tim terminima bilo je sadržano posebno shvaćanje karaktera nove vojske, koje je on izložio još u proljeće u svojoj brošuri »Nekoja pitanja našeg vremena«. Potkraj 1848. Vukotinović je smatrao da se zadaci narodne garde ne iscrpljuju pobjedom nad mađarskom revolucijom, jer budućnost Hrvatske ostaje poslije toga i dalje neizvjesna — »poběda nad magjarskom strašnim fanatizmom obuzetom crvenom frakcijom nama jošte dovoljno poručanstvo za mirnu i sigurnu budućnost nikako nepoděljuje.« Zato treba narodne straže jačati bez obzira na ratnu situaciju, jer su to jedinice preko kojih se u Provincijalu može stvoriti dobro organizirana vojska sposobna da se u potrebi odupre i Beču. Polazeći od te neizrečene misli Vukotinović je 15. XI 1848. sa dravskih položaja podnio prijedlog o njihovu reorganiziranju. Smatrao je da postojeće garde na Dravi »neće ispuniti želje i nade zemljaka svojih«, jer im nedostaje organizacija, stroga disciplina, oružje, oprema i oficiri. Poslije uklanjanja ovih nedostataka, narodne straže treba pretvoriti u regularnu hrvatsku vojsku pod nazivom »Jelačić pješaci«. Ali ti prijedlozi o pretvaranju narodnih straža u regularnu vojsku nisu naišli na razumijevanje, premda ih je preporučila i križevačka županija.⁴⁶⁷ Iz Vukotinovićeve pera potječu brojni dopisi u »Slavenskom Jugu« o situaciji na dravskom kordonu, koji također odražavaju njegove poglede na ulogu narodnih straža.

⁴⁶⁵ Šojat, n. dj., HZ IX, 1956.

⁴⁶⁶ DAZ, Križevačka žup. 1848, br. 710, 711.

Sve do ožujka 1849. Vukotinović je bio uvjeren u nacionalnu misiju narodnih straža. Ta njegova vjera ispoljavala se u svakodnevnoj brizi za sređivanje jedinice, u naporima koje je ulagao za učvrćenje discipline i organiziranje redovitog snabdjevanja. U nekoliko navrata istupio je i protiv nepravilnosti u rasporedu vojne dužnosti. Vukotinovićeva praktična djelatnost odrazila se na stanje jedinice i ona je bila na glasu kao jedna od najboljih na kordonu. Iako su neki predbacivali Vukotinoviću njegovo držanje 17. X 1848. kod Letenja — »zapovjedništvo jadne uspomene« — on je, i pored strašnog poraza njegove jedinice, zadržao autoritet vojnog rukovodioca. U tom pogledu se njegova sudbina razlikovala od sudbine Jurja Bornemise iz zagrebačke županije, kome je porazom u Međimurju bila vojna karijera u narodnim stražama zapečaćena.

U ožujku 1849. Vukotinović je već bio razočaran u svoju vojnu djelatnost. Uvidio je da ona ne služi nacionalnim interesima i da »višja poglavarstva« nemaju razumijevanja za njegove projekte. 14. III 1849. podnio je ostavku na položaj zapovjednika narodne garde križevačke županije. Među razlozima za taj korak, Vukotinović — jedan od teoretičara i praktičnih organizatora narodnih straža — izričito kaže: »...videći napokon da se raspada rečeni zavod (narodna straža; J. A.) prije nego me pod svojim razvalinama pokopa odrešujem se od njega«. ⁴⁶⁸ A kada su mu u maju 1849. ponovo ponudili to zapovjedništvo, on je ponudu odbio riječima: »otperto kažem da ovaj rat većma za tuđe nego za slavenske interese vodjen mene neentuziasmira«. ⁴⁶⁹

Utjecajni zapovjednik narodne straže u zagrebačkoj županiji bio je sudac Antun Rubido, koji je neko vrijeme vršio dužnost vrhovnog zapovjednika svih četa iz te županije. ⁴⁷⁰ Rubido se, kao i Vukotinović, u jesen 1848. zalagao za koncentraciju komande u narodnim stražama. On je tada upozoravao da se njihovoj borbenoj sposobnosti nanosi golema šteta time što »svaki vođa makar od 200 momaka hoće da bude nezavisan«. Kada su u štampi počele kritike djelatnosti sudaca kao oficira, Rubido je predložio da se stručna komanda preda profesionalnim oficirima, ali da u njima ipak ostanu suci u svojstvu političkih povjerenika, jer oni dobro poznaju seljake i mogu utjecati na njihovo držanje. ⁴⁷¹ Smatrao je da su narodne straže po svom karakteru vojska novog tipa. Protivio se pokušajima da se za njih upotrebljavaju nazivi iz feudalnog doba, jer imena kao što su »Landesturm« i »Insurrection« daju krivu sliku »izvora kao i organiziranja« narodnih straža. Narodne straže su nova institucija — »zavod poslie stečevinah 13. ožujka, svim pukom Austrijskim dozvoljen i zajamčen«. ⁴⁷² Sredinom 1849. Rubido se potužio na izmijenjen položaj narodnih straža prema carskoj vojsci, ali je ostavku podnio tek 10. VIII.

⁴⁶⁷ Isto, br. 1526, 1527; BV 1848, B 3899/237.

⁴⁶⁸ DAZ, BV 1849, B 2558/338

⁴⁶⁹ Isto, B 4579/579.

⁴⁷⁰ Antun Rubido je 1838. završio Pravoslavnu akademiju i postao bilježnik Banskog stola. God. 1841. položio je advokaturu i namjestio se u zagrebačkoj županiji kao podfiškal. Od 1845. Rubido je prisjednik županijskog Sudbenog stola, a 8. V 1845, poslije svrgavanja mađarona, postao je veliki sudac zagrebačkog kotara. Bio je poslanik na Saboru 1848.

⁴⁷¹ DAZ, Zagrebačka žup. 1848, br. 15 od 10. XI.

⁴⁷² DAZ, BV 1849, B 7077/1077.

U vezi s promijenjenim odnosom regularnih oficira prema narodnoj straži bio je i slučaj Marka Halavanje-Radojčića. Taj se Preradovićev prijatelj iz Vojne akademije uključio još u početku 40-ih godina u ilirski pokret. Zbog svoje nacionalne aktivnosti došao je 1845. u otvoreni sukob s pretpostavljenima, pa je zbog nekih disciplinskih prekršaja zatvoren u osječku tvrđu. Ondje su ga nakon tri godine tamnovanja oslobodili Mađari, ali taj »vatretni sin domovine« nije htio da stupi u njihovu službu nego je izrazio spremnost da radije ode ponovo u zatvor. Kad je carska vojska zauzela Osijek, Halavanji se nije moglo ništa predbaciti u držanju, ali je on ipak »simpliciter otpušten od vojske«. Kasnije ga je Preradović namjestio kao zapovjednika jastrebarske čete narodnih straža. Ondje se on odlikovao svojom predanošću, jer je ovu inače slabu jedinicu u vrlo kratko vrijeme sredio. Ali u momentu integracije narodnih straža u carsku vojsku general Dahlen nije uopće htio da prizna Halavanju. Kao preduvjet za primanje narodne straže tražio je da se Halavanja iz nje ukloni, tako da je Preradović morao svoga prijatelja povući.⁴⁷³

Općenito nadiranje reakcije, objavljivanja oktroiranog ustava i u konkretnim prilikama na kordonu pregovori o integraciji narodnih straža u carsku vojsku bili su događaji koji su djelovali na mnoge narodnjake u tom pravcu da narodne straže napuste. Već prije, sredinom januara, napustio je stražu »zbog bolesti« Vjekoslav Štauduar. Osim Štauduara uklonjeni su sa zapovjedničkih položaja, nakon prijave da »kommunistička načela među puk rasprostraju«, Pajo Čavlović i Ivan Zorec.⁴⁷⁴ 18. I 1849. podnio je ostavku na svoj položaj državni povjerenik Franjo Žigrović, uz opširno obrazloženje da su daljnji ratni napori za interese Hrvatske besmisleni.⁴⁷⁵ U martu je uslijedila ostavka Ljudevita Vukotinovića. Potkraj lipnja je sudac Mirko Šandor obavijestio Bansko vijeće da će oficiri napustiti njegovu jedinicu ako se ne ukloni njeno novo ime: »Lekeniker Landes Aufgeböths Batalion«.⁴⁷⁶ 20. VII podnio je ostavku Juraj Pisičić, zapovjednik čete svetoivanskog kotara. U njoj je otvoreno naveo da se narodna straža sada pretvara u »ein kk Croatischer Landes Aufgeböth«, a »da narodna straža za odbranu samo mile Domovine služila bude, od kuće ganuo sam se, ne pako da regularni cesarski vojak postanem«.⁴⁷⁷ 10. VIII podnio je ostavku i Antun Rubido.⁴⁷⁸ Sa sličnim obrazloženjem zahvalili su se na službi i neki niži oficiri.

U periodu pregovora o inkorporaciji narodnih straža u carsku vojsku, Bansko vijeće je forsiralo zamjenu rodoljubivih oficira podignutih iz civila graničarskim kadrovima. Ovom zamjenom kadrova uklonjena je opozicija integraciji.

⁴⁷³ DAZ, Banska pisma 1849, br. 415.

⁴⁷⁴ isto, br. 13.

⁴⁷⁵ DAZ, Križevačka žup. 1849, br. 76.

⁴⁷⁶ DAZ, BV 1849, B 6872/1032.

⁴⁷⁷ DAZ, Zagrebačka žup. 1849, br. 231 od 26. VII.

⁴⁷⁸ isto, br. 140 od 16. VIII.

VII ZAKLJUČAK

Karakter teme zahtijevao je da budu dotaknuta različita pitanja hrvatskog pokreta 1848, iako ona imaju za nju samo sporedno značenje. Posebnu teškoću činio je u tom pogledu nedostatak radova o prilikama u gradovima. S obzirom na narodne straže može se u zaključku istaći slijedeće:

1) U Hrvatskoj su 1848/49 bile organizirane dvije vrste narodnih straža (nacionalnih gardi), koje se razlikuju po svojoj organizacionoj strukturi, socijalnom sastavu i političkoj funkciji:

Gradske narodne straže, koje se stvaraju na inicijativu samih građana i koje u toku cijelog rata ne sudjeluju aktivnije u nacionalnoj borbi nego se pojavljuju u prvom redu kao organi reda i poretka u samim gradovima. Različiti problemi koji su se pojavljivali u vezi s njihovim organiziranjem i djelatnošću odražavali su nezainteresiranost konzervativnog (obrtničko-trgovačkog, »purgarskog«) dijela građanstva za nacionalni pokret. Zatvorenost tih jedinica u socijalnom pogledu onemogućila je da u njima dođe do izražaja eksploatirani gradski puk; one su u stvari bile vojne formacije privilegiranog i imućnog građanstva za borbu protiv eventualne seljačke revolucije kao i protiv pokreta gradskog puka. Gradske narodne straže izgubile su političko značenje već u jesen 1848, iako su postojale sve do jeseni 1849.

Seljačke narodne straže (»mobilne« ili »gibive« nacionalne garde) stvorene su pod vodstvom županijskog plemstva, pretežno od siromašnih seljaka, za obranu sjevernih granica (dravsko-murski kondon) od Mađarske. Te su jedinice prešle u organizacionom pogledu put od neorganiziranih vojski svake županije do poluregularne narodne vojske Provincijala. U organizacionoj strukturi tih jedinica naziru se, međutim, više elementi stare hrvatske masalne insurekcije i vojne organizacije u Granici nego elementi nove revolucionarne vojske. No pri organiziranju te vojske ipak se prvi put ističe načelo opće vojne obaveze.

2) Osim narodnih straža, 1848/49. u Provincijalu je organizirana i banderijalna konjica prema starim feudalnim načelima. To je bio relikv staleške vojske u tadašnjoj vojnoj organizaciji. Zbog općenitog propadanja feudalnog sistema, kao i zbog otpora bivših banderijalaca, organiziranje te vrste vojske vrlo je slabo uspjelo.

3) Liberalni narodnjaci iz Bojnog odsjeka i oficirskog kadra samih jedinica vidjeli su u narodnim stražama novi tip vojske. Oni su se zalagali za izgrađivanje i jačanje tih jedinica, ne samo zato što su u njima vidjeli vojsku za borbu protiv peštanske vlade, nego i zato što su te jedinice kao samostalna hrvatska vojska, pod upravom Banskog vijeća, mogle poslužiti za pružanje otpora nadiranju germanizacije i reakcije. Razočaranje u mogućnost takve misije narodnih straža traje od početka 1849. do ljeta iste godine (period kada ilirci napuštaju narodne straže.)

4) Konzervativni narodnjaci bili su skloni da narodne straže tretiraju kao tijela stare staleške insurekcije. Oni su već od mjeseca listopada 1848. počeli vršiti pritisak da se narodne straže likvidiraju i da se mjesto njih obavi regrutacija za regularnu carsku vojsku.

5) Carski oficiri pokazivali su interes za narodne straže samo u toku 1848.; u tom periodu postojala je među njima srdačna suradnja, ali su na početku 1849. carski generali počeli pokazivati otvoreno neprijateljstvo prema nacionalnim stražama i zahtijevati njihovo rasformiranje. Držanje tih generala prema narodnim stražama potpuno se ispoljilo u pregovorima za njihovu inkorporaciju u carsku vojsku.

6) Županijsko plemstvo bilo je stup nacionalnog pokreta i glavni organizator seoskih narodnih straža. Međutim, ono je u odnosu prema narodnim stražama provodilo svoju klasnu politiku (strah od naoružanja seljaka, poštuda plemstva od vojne dužnosti i ratnih tereta itd.), iako je to uglavnom bilo u opreci s njegovim nacionalnim osjećajima. Takav protuslovni odnos prema organiziranju narodnih straža postojao je u sve tri županije, a najviše je došao do izražaja u varaždinskoj županiji, koja se inače isticala svojom nacionalnom svijesću i gdje narodne straže zbog straha od naoružanih seljaka nisu bile uopće osnovane. Strah županijskog plemstva i konzervativaca od naoružanja seljaka bio je jedan od važnih uzroka vojničke nespemnosti narodnih straža i preko toga njihova teškog poraza u Međimurju 17. X 1848.

7) Otpor hrvatskih seljaka prema služanju u narodnim stražama trajao je u kontinuitetu od početka prvih ratnih priprema pa sve do demobiliziranja tih jedinica. On se očitovao u različnim oblicima a najizrazitije su bile pobune jedinica na kordonu. Iako je taj otpor bio u prvom redu namijenjen teškim teretima, pojedine su ga grupe seljaka pružale sa specifičnim motivima: seoski plemići uglavnom s političkih i reakcionarnih pozicija, a banderijalci su se u vezi s likvidacijom svoga privilegiranog položaja borili i za ukidanje svoje posebne vojne dužnosti. Otpor vojnoj dužnosti bivših kmetova bio je u najužoj vezi s neriješenim agrarnim problemima i faktičnim održavanjem staleške nejednakosti. S otporom protiv vojne dužnosti povezuje se i otpor prema drugim ratnim teretima (podvoz, gradnja fortifikacija, vojni porezi, ukvartiranje vojske itd.). Iz držanja seljaka prema ratnim naporima može se zaključiti da hrvatski seljak nije imao interes za nacionalni pokret, da ga je u mnogo slučajeva primao samo pasivno a katkad i s otvorenim neprijateljstvom.

Z u s a m m e n f a s s u n g

In vorliegender Abhandlung werden die Entstehung, die Struktur und die Rolle der Nationalgarden (»narodne straže«) in Kroatien während der Revolution 1848/49. bearbeitet. Die Tätigkeit dieser halbregulären Militärformationen wird in engem Zusammenhang mit den sozialen Gegenständen und der Nationalbewegung betrachtet.

Das I. und II. Kapitel behandeln die Nationalgarden in den Städten und den Komitaten.

Die städtischen Nationalgarden, welche aufgrund der eigenen Initiative der Bürger gebildet wurden, nahmen im Laufe des ganzen Krieges keinen aktiven Anteil am Nationalkampf, sondern traten vor allem als Organe der Ordnung und Sicherheit

in den Städten auf. Verschiedene Probleme, welche im Zusammenhang mit der Organisierung und der Tätigkeit dieser Nationalgarden auftauchten, bezeugten die Interesselosigkeit der konservativen Bürgerschicht (Handwerker und Kaufleute) für die Nationalbewegung. Die soziale Exklusivität dieser Einheiten vereitelte jedweden Einfluss des städtischen Volker in ihren Reihen; es waren dies tatsächlich Militärformationen des privilegierten und reichen Bürgertums, vorgesehen für den Kampf gegen eventuelle Bauernaufstände, sowie gegen Widerstandsbewegungen städtischen Volkes. Die städtischen Nationalgarden verloren ihre politische Bedeutung schon im Herbst des Jahres 1848, obwohl sie noch bis zum Herbst 1849. andauerten.

Die bäuerlichen Nationalgarden (mobile oder bewegliche Nationalgarden) wurden, unter der Führung des Komitatsadels, zur Verteidigung der Nordgrenze (Draumur-Kordon) gegen die Ungarn, vorwiegend aus den Reihen armer Bauern zusammengestellt. Aus nichtorganisierten Truppen der einzelnen Komitate wurden diese Einheiten mit der Zeit das halbreguläre Volksheer der Provinzials. In ihrer organisatorischen Struktur kamen jedoch mehr die Elemente der alten kroatischen Massalinsurrection und der militärischen Grenzerformationen zum Ausdruck, als die Elemente eines neuen revolutionären Heeres. Trotzdem kam bei der Organisierung dieses Heeres zum ersten Male das Prinzip der allgemeinen Wehrpflicht zur Anwendung.

Das III. Kapitel bezieht sich auf die Banderalkavallerie, welche in der damaligen Militärorganisation ein Relikt des Ständeheeres war. Infolge des allgemeinen Zerfalls der Feudalordnung und des Widerstandes der früheren Banderialmitglieder hatte die Aufstellung eines derartigen Heeres nur wenig Erfolg.

Zwei spezielle Kapitel sind der Stellung des Komitatsadels (III.) und der Anhänger der Nationalpartei (IV.) gegenüber den Nationalgarden gewidmet.

Der Komitatsadel war die Hauptstütze und der eigentliche Organisator der bäuerlichen Nationalgarden. Aber, obwohl dies im Grunde seinem Nationalgefühl widersprach, führte der Adel doch ihnen gegenüber seine eigene Klassenpolitik durch (Angst vor der Bewaffnung der Bauern, Befreiung des Adels von der allgemeinen Wehrpflicht und den Kriegslasten u. s. w.) Dieser Widerspruch in der Stellungnahme gegenüber der Organisation der Nationalgarden bestand zwar in allen drei kroatischen Komitaten, kam aber besonders im Komitate Varaždin zum Ausdruck. In diesem Komitate, in welchem ein hohes Nationalbewusstsein in den Reihen des Adels herrschte, kam es, aus Angst vor bewaffneten Bauern, überhaupt nicht zur Gründung der bäuerlichen Nationalgarden. Diese Angst des Komitatsadels und der Konservativen vor der Bewaffnung der Bauern war eine der Hauptursachen für die mangelhafte Kriegsbereitschaft der Nationalgarden und ihre schwere Niederlage im Gebiete der Murinsel am 17. X. 1848.

Die liberalen Anhänger der Nationalpartei in der Kriegssektion des Banalrates und im Offizierskorps der Nationalgarden selbst betrachteten diese Formationen als einen neuen Armeetypus. Sie setzten sich für die weitere Ausbildung und Verstärkung dieser Einheiten ein, nicht nur weil sie in ihnen eine Heeresformation im Kampfe gegen die ungarische Regierung sahen, sondern auch weil diese Einheiten, als ein selbständiges kroatisches Heer, unter der Führung des Banalrates, Widerstand gegen das Eindringen der Germanisierung und der Reaktion leisten konnte. Die Ent-

täuschung in die Möglichkeit einer solchen Mission der Nationalgarden dauerte vom Anfang des Jahres 1849. bis zum Sommer desselben Jahres an (der Zeit, als die »Illyrier« aus den Nationalgarden heraustraten).

Die konservativen Anhänger der Nationalpartei neigten dazu, die Nationalgarden als Formationen der alten Ständeinsurrection zu betrachten. Sie strebten schon im Oktober 1848. darnach, die Nationalgarden zu liquidieren und sie durch die Rekrutierung für das reguläre kaiserliche Heer ersetzen.

Im V. Kapitel wird der Widerstand einzelner Bauernkategorien gegen die allgemeine Wehrpflicht behandelt.

Dieser Widerstand äusserte sich in verschiedenen Formen, am häufigsten als Aufstände der am Kordon eingesetzten Einheiten. Obwohl sich dieser Widerstand in erster Linie gegen die erdrückenden Kriegslasten richtete, leisteten ihn einzelne Bauerngruppen auch aus verschiedenen spezifischen Motiven: der Bauernadel aus politischen und reaktionären Gründen, während sich die Bänderialisten, infolge der Liquidierung ihrer bevorzugten Stellung, für die Aufhebung ihrer besonderen Wehrpflicht einsetzten. Der Widerstand gegen die Wehrpflicht in den Reihen der ehemaligen Leibeigenen war eng mit dem ungelösten Agrarproblem und den tatsächlich weiter bestehenden Standesunterschieden verbunden. Gleichzeitig mit dem Widerstand gegen die allgemeine Wehrpflicht meldete sich auch der Widerstand gegen andere Kriegslasten (Vorspann, Fortifikationsbau, Kriegssteuern, Militäreinquartierung u. s. w.)

Das Verhalten der Bauern gegenüber allen Kriegsbemühungen lässt den Schluss zu, dass der kroatische Bauer kein Interesse für die Nationalbewegung zeigte und dass er sich ihr passiv, ja sogar manchmal ausgesprochen feindlich entgegenstellte.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

5

*Ivan Kampuš: Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu
od XIV do XVI stoljeća*

Josip Adamček: Narodne straže 1848 -1849.

ZAGREB

1963

SADRŽAJ

<i>Ivan KAMPUŠ:</i>	
Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu od XIV do XVI stoljeća	5— 26
<i>Josip ADAMČEK:</i>	
Narodne straže 1848—1849.	27—108

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 5

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA

ODSJEK ZA POVIJEST

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr JAROSLAV ŠIDAK